Vitalie MARIN

STILISTICA VERBULUI ROMÂNESC

EDITURA "TEHNICA-INFO"

Scanned with OKEN Scanner

STILISTICA VERBULUI ROMÂNESC

Dlui prof. univ. Dumitru Irimia, distins stilistician, cu urări de noi succese pe ogorul lingvisticii românești.

6-XI-06

Editura **"TEHNICA – INFO"**
Chişinău
2006

Scanned with OKEN Scanner

CZU 811.135.1'38 (075.8)
M 39

Vitalie Marin "Stilistica verbului românesc",
Chișinău: Editura "TEHNICA-INFO", 2006 – 120 p.

Cartea de față reprezintă rodul unor investigații ale autorului privind stilistica verbului românesc sub diverse aspecte, acordîndu-se atenție deosebită formelor verbale convertite semantic.

Recenzenți:
Sabina Corniciuc, doctor în filologie, conferențiar universitar
Alexandra Gherasim, doctor în filologie, conferențiar universitar

Descrierea CIP a Camerei Naționale a Cărții
Marin, Vitalie
Stilistica verbului românesc:/
Vitalie Marin. - Ch.: Tehnica-Info, 2006
(F.E.-P. „Tipogr. Centrală"). – 120 p.
Bibliogr. P. 119
ISBN 978-9975-63-286-7
500 ex.

811.135.1'38 (075.8)

ISBN 978-9975-63-286-7

©Vitalie Marin, 2006

Scanned with OKEN Scanner

CUVÎNT ÎNAINTE

Grație bogăției și varietăților de forme, verbul dispune de un potențial stilistic remarcabil, pe care iscusiții mînuitori de condei știu să-l valorifice cu măiestrie în funcție de anumite circumstanțe, de intenție, de temperament.

Sistemul de paradigme specifice verbului, care se distinge printr-o deosebită complexitate semantico-expresivă, conține mai multe posibilități în planul investigațiilor stilistice.

Diversitatea de forme ale verbului îl fac să joace un rol nu numai de cimentare a cuvintelor în propoziții, dar și a propozițiilor în întregime. În orice stil, mai ales în cel artistic, verbul conferă forță și intensitate, servește unei derulări dinamice în descrierea evenimentelor și a faptelor. Multiplele logoforme din cadrul paradigmelor verbale acționează reciproc și corelează unele cu altele, admițînd, în multe cazuri, substituiri sinonimice, utilizări paralele. Anume datorită acestui fapt apare nu numai posibilitatea, dar și necesitatea selectării minuțioase a formelor respective. Aceasta o cere, în primul rînd, nevoia de a menține, de a asigura precizia și claritatea în exprimare, pentru a-i da posibilitate destinatarului să decodeze mesajul la maximum adecvat.

Pe lîngă valoarea lor gramaticală de bază, denotativă, diversele forme și categorii verbale din limba română pot reda în unele situații contextuale și anumite nuanțe semantico-stilistice suplimentare, pronunțate valori conotative, ceea ce pentru expresivitatea vorbirii prezintă un deosebit interes.

Posibilitatea apariției unor asemenea nuanțe se datorește, în primul rînd, raporturilor de sinonimie ce pot să apară în urma procesului de neutralizare a opozițiilor de conținut ale logoformelor. Neutralizarea, la rîndul ei, este un produs al utilizării transpozitive, care și generează sinonimia contextuală, situativă.

Verbele devin surse importante ale stilului în situațiile în care o logoformă, în urma transpoziției sale, substituie o altă logoformă în cadrul aceleiași categorii gramaticale. Astfel, după cum vom vedea, poate fi ușor transpus prezentul în planul cronologic al trecutului, forma persoanei a II-a singular în locul persoanei I singular,

Scanned with OKEN Scanner

condiționalul prezent în locul indicativului prezent sau chiar al imperativului ș.a.m.d. Acest lucru se poate întîmpla cu majoritatea formelor de persoană, timp, mod. Prin urmare, este vorba despre o convertire semantică, despre o sinonimizare situativă a formelor respective. Iar, după cum se știe, sinonimia se află la baza stilisticii, făcînd posibilă selectarea faptelor de limbă în anumite scopuri comunicative, favorizînd apariția unor pregnante efecte de ordin expresiv și afectiv.

Sinonimizarea transpozitivă a formelor verbale este legată de practica vorbirii, contribuind prin aceasta la realizarea potențelor stilistice de care dispun virtual variatele forme verbale, actualizarea lor fiind motivată de scopul nuanțării plastice și sugestive a enunțului.

În cele ce urmează nu ne vom ocupa de cercetarea unei asemenea categorii gramaticale, cum este diateza verbală, deoarece aceasta este, în fond, o construcție sintactică, prin care se exprimă raportul acțiunii față de subiectul și obiectul ei, este o structură, un model, în centrul căruia se află verbul cu însușirile sale predicative.

Schimbările ce țin de cadrul diatezei sînt legate de particularitățile sinonimice ale structurii sintactice. Dar și despre un asemenea raport de sinonimie gramaticală ar trebui să se vorbească cu mari rezerve, deoarece între construcțiile active și cele pasive există, în general, deosebiri esențiale. Construcția pasivă exprimă un conținut logic asemănător cu cel al diatezei active, numai că acordă enunțului o nouă valoare gramaticală, nu atît de acțiune, cît de stare.

Nu includem categoria diatezei verbale în sfera preocupărilor noastre din această lucrare și din cauză că ea nu permite nici un fel de devieri motivate de la norma canonică, nici un fel de inovații individuale, care ar crea impresia neobișnuitului și ar atrage atenția.

Cît privește categoria gramaticală a numărului realizată prin flexiunea verbului, aceasta va fi examinată nu izolat, ci concomitent cu categoria persoanei, deoarece ambele categorii sînt redate, de cele mai multe ori, prin aceeași logoformă. Excepție fac verbele impersonale, care nu cunosc decît o singură formă, reprezentînd un tip de verbe defective sub aspectul numărului și al persoanei (*plouă, ninge* etc.). Forma unor asemenea verbe nu prezintă interes pentru stilistică, întrucît nu conține potențe pentru varieri sinonimice în scopuri afective, expresive.

Scanned with OKEN Scanner

Am găsit necesar şi util, ca aceste pagini să cuprindă şi unele probleme teoretice, fără a căror cunoaştere ar fi dificil să pătrundem în esența fenomenelor examinate.

Prezenta lucrare este destinată studenților de la facultățile de litere, masteranzilor, doctoranzilor, cadrelor didactice (profesori de liceu şi cei universitari). În ce măsură vor fi utile sugestiile, pe care autorul a încercat să le ofere, rămîne să decidă ei înşişi.

Chişinău, iunie, 2006

Autorul

Scanned with OKEN Scanner

I. PREMISE GENERALE

1.1. Utilizarea transpozitivă a formelor verbale ca necesitate stilistică

Limba ca sistem natural de comunicare dispune de o cantitate enormă de semne verbale şi s-ar părea că fiecărui semn ar trebui să-i corespundă o singură semnificaţie. În aşa caz ea ar avea nevoie de un număr colosal de semne. Pentru ca aceasta să nu se întîmple, principalul mijloc de comunicare între oameni îşi reglează sistemul în aşa fel, ca unul şi acelaşi semn să poată avea cîteva semnificaţii. În acest plan un important rol îl joacă procedeul transpoziţiei, adică al transpunerii unui semn lingvistic în condiţiile de funcţionare a altui semn.

În actul comunicării verbale posibilitatea transpunerii unei forme gramaticale în contextul funcţionării alteia constituie o importantă sursă ce oferă deseori multiple semnificaţii neprevăzute de sistem. Este vorba despre o polisemie potenţială a elementelor gramaticale care contribuie la o evidentă lărgire a mijloacelor de variere în scopuri expresive. Astfel, spre exemplu, repartiţia modurilor în graiurile existente, incontestabilă în principiu, rămîne uneori departe de realitatea comunicării verbale, nu poate satisface totdeauna pe deplin necesităţile de ordin expresiv sau afectiv. Stabilirea segmentelor morfematice în planul expresiei nu corespunde de fiecare dată semnificaţiilor în planul conţinutului. Într-un exemplu ca: „*Dormeai* tu mult şi bine, Harap-Alb, de *nu eram* eu...” (I.Creangă, *Povestea lui Harap-Alb*), ambele părţi ale frazei sînt construite cu imperfectul indicativului şi se află în raport de echivalenţă semantică şi funcţională cu trecutul modului condiţional. Să se compare: „*ai fi dormit* tu mult şi bine, dacă *n-aş fi fost* eu...” Însă, aceeaşi formă de imperfect sau de condiţional trecut poate fi înlocuită cu acelaşi succes şi prin forma respectivă a conjunctivului trecut: „*să nu fi fost* eu...”. În felul acesta, vom avea de-a face cu trei forme de mod egale sub aspect semantic şi funcţional în contextul dat.

Aşadar, un singur segment morfematic, o singură formă verbală flexionară (imperfectul indicativ) poate exprima simultan un ansamblu de trăsături distinctive, echivalînd concomitent cu forma de trecut a modului condiţional sau cu cea a modului conjunctiv. Totodată, prezintă interes şi

Scanned with OKEN Scanner

faptul că aceeaşi semnificaţie pe planul conţinutului poate fi redată prin diferite segmente morfematice în planul expresiei. Existenţa blocului ternar *imperfect indicativ – trecut condiţional – trecut conjunctiv* constituie o opoziţie structurală proprie limbii române: *de nu eram – de n-aş fi fost – să nu fi fost*. Acestea însă nu sînt opoziţii de sens. Fiind nişte echivalente morfosintactice, ele constituie cazuri speciale de utilizare în scopuri stilistice a unor forme verbale, convertite semantic, devenite sinonimice contextului gramatical.

Diversele tipuri de variante sinonimice gramaticale la nivel morfologic, în special sinonimia situativă, contextuală, cu diferite implicaţii de ordin conotativ, sînt o urmare a neutralizării opoziţiilor paradigmatice în planul conţinutului cu menţinerea distincţiei dintre semnificanţi. Aici sinonimia constituie un caz de neutralizare propriu-zisă, sintagmatică, unde identitatea de sens este condiţionată de opoziţie.

Întrucît neutralizarea opoziţiei dintre semnificanţi se produce pe calea transpoziţiei, a transpunerii unui membru opozant în contextul utilizării altui membru, prin transpoziţie ar trebui să înţelegem transferarea semnului lingvistic într-un anturaj verbal netipic pentru el.

Transpoziţia, la rîndul ei, duce la convertire semantică, la apariţia unei noi semnificaţii a sensului, care intră în relaţii sinonimice cu semnificaţia altui semn, determinat de paradigmă, adică a celui neutralizat. Transpunerea membrului opoziţiei în condiţiile funcţionării opozantului său duce la nivelarea, la anihilarea trăsăturilor semantice distinctive, adică la neutralizarea lor, continuînd să persiste doar indicii comuni, care servesc ca bază pentru unificarea lor semantică.

Condiţiile utilizării formelor gramaticale le prezintă sfera de actualizare a semnificaţiei paradigmatice. În ce priveşte semnificaţia paradigmatică a formei, aceasta poate fi susţinută în context de anumite elemente indicatorii de ordin lexical sau sintactic. Astfel, spre exemplu, semnificaţia formelor verbale de trecut poate fi precizată în limba română cu ajutorul unor cuvinte sau îmbinări de cuvinte de tipul: *ieri, în altă zi, atunci, săptămîna trecută* etc. Asemenea cuvinte nu sînt altceva decît nişte elemente de fixare a semnificaţiei formelor temporale ale trecutului. Rolul pe care îl joacă asemenea cuvinte este deseori decisiv. Aşa, bunăoară, formele prezentului, nimerind în anturajul unor atare cuvinte, pot reda semnificaţia trecutului, echivalînd semantic cu una din formele trecutului. De exemplu: *„În altă zi **ne trezim** că iar vine*

Scanned with OKEN Scanner

părintele la şcoală cu moş Fotea, cojocarul satului, care ne ***aduce*** dar de şcoală nouă, un drăguţ de biciuşor de curele împletit frumos" (I.Creangă. *Amintiri din copilărie*). Vorbitorul ca şi cum se transferă în trecut sau transferă trecutul în prezent. O asemenea variantă sinonimică contextuală constituie o întrebuinţare figurată a formei timpului prezent şi este motivată de actualizarea trecutului în scopul unei mai pronunţate vioiciuni a naraţiunii. „Prin anularea opoziţiei categoriale *prezent-trecut*, subiectul vorbitor retrăieşte faptele pe care le narează în momentul desfăşurării comunicării lingvistice, determinînd aceeaşi implicare afectivă şi la interlocutor" [D.Irimia. *Introducere...*, p. 94]. Este vorba aici de prezentul istoric care reprezintă "o realizare sintagmatică a sensului invariant al prezentului indicativ în condiţiile transpoziţiei" [E.Constantinovici. *Prezentul...*, p. 46].

Examinînd formele gramaticale, am constatat că sînt posibile două direcţii de convertire semantică transpozitivă a membrilor opozanţi A şi B: A>B sau B>A. În cadrul categoriei modului, de exemplu, neutralizarea trăsăturilor semantice diferenţiale are loc în direcţia indicativ>imperativ, conjunctiv>condiţional; la formele temporale în direcţia prezent>viitor, prezent>trecut şi, mai rar, în direcţia trecut>prezent şi trecut>viitor. Neutralizarea, în ambele direcţii şi, respectiv, convertirea semantică este mai frecventă în cadrul categoriei persoanei, unde putem întîlni, spre exemplu, cazuri de utilizare a formei persoanei a II-a singular în locul persoanei a III-a singular, a persoanei I singular în locul persoanei I plural, şi invers: forma persoanei a III-a singular în locul persoanei a II-a singular, forma persoanei I plural (pluralul modestiei) în locul persoanei I singular ş.a.m.d.

Se recurge la întrebuinţarea transpozitivă a formelor gramaticale în scopul obţinerii unor efecte stilistice, de cele mai multe ori de ordin afectiv. De aceea, prin transpoziţie ar trebui să mai subînţelegem şi utilizarea figurată (metaforizată) a formelor gramaticale, plasarea acestora într-un context care nu este specific pentru semnificaţia lor. Efectul stilistic apare ca urmare a opoziţiei dintre context şi forma gramaticală impredictibilă, neaşteptată în contextul dat.

În cazul folosirii transpozitive, semnificaţia gramaticală a formei se menţine într-o anumită măsură, cu toate că se manifestă ca o semnificaţie schimbată, figurată. Astfel, spre exemplu, folosind optativul în construcţii imperative, nuanţele modale determinate de context se află în afara limitelor sensului imperatival (modal). Să se compare: „- Ba, dacă-i pe

Scanned with OKEN Scanner

spus, mai bine *ai spune* (resp.: *spune*) dumneata nea Matei, cum ai spart capul neamţului" (L.Rebreanu. *Răscoala*). Totuşi, legătura cu semnificaţia acestui mod nu dispare totalmente. Semnificaţia figurată, cu o menţinere parţială a sensului gramatical, persistă, la fel ca şi la întrebuinţarea figurată a formelor de timp, persoană. După cum vedem, forma transpusă, deşi îşi schimbă sensul, nu-şi pierde în întregime semnificaţia invariantei sale, ci, împreună cu această semnificaţie şi cu ajutorul contextului, îşi realizează funcţia stilistică respectivă. Forma ca şi cum intră în „contradicţie" cu contextul, care îi este străin. Însă, contextul se dovedeşte a fi mai dur, iar formei nu-i rămâne decît să „se supună." Şi ea „se supune" formal – îndeplineşte o funcţie suplimentară. De exemplu: „Şi *trage-i,* şi *trage-i*... I-a tras atîta, încît bietul Cănuţă, după ce s-a-nchis prăvălia, nici n-a mai mîncat". (I.L. Caragiale. *Cănuţă om sucit*)

Deşi forma imperativului apare în acest context în locul indicativului, ea nu-şi pierde în întregime semnificaţia paradigmatică de imperativ. Semnificaţia paradigmatică a formei transpuse (semnificaţia imperativală) este intuită aici metaforic, „figurat", cea de imperativ narativ avînd conotaţie expresivă.

Un alt tip de metaforă gramaticală poate fi considerat, bunăoară, prezentul istoric, numit şi prezent narativ, variantă sinonimică contextuală a timpului trecut. De exemplu: „Jandarmii *înconjoară* mulţimea. Cravaşele *şuieră. Izbesc* obrazuri, cete, spinări... Oamenii *se risipesc*. Unii *se împiedică* şi *cad*". (Z.Stancu. *Desculţ*)

Aici funcţia stilistică a prezentului istoric este de ordin afectiv, folosit fiind cu scopul de a reda dramatismul situaţiei descrise. Întrebuinţat în locul trecutului, el nu-şi pierde semnificaţia paradigmatică – aceea de prezent. Ca şi în exemplul precedent, şi în acest caz semnificaţia paradigmatică a formei transpuse este intuită metaforic, „figurat". Dacă ar fi lipsit nota dramatică, în locul formei de prezent a verbelor subliniate ar fi trebuit să figureze una din formele timpului trecut.

Exemple similare de schimbări de sens putem aduce şi din domeniul întrebuinţării formelor de persoană, unde transpoziţia este deosebit de frecventă. Bunăoară:

„- Păi bine, domnule Vasilescu, dacă profeţia dumitale nu s-o împlini?

- Nu s-o împlini şi pace. O să mă omoare cineva? Totul *e să ai* şi *tu* o părere acolo, că dacă se adevereşte, pe urmă toţi strigă: Iată,

Scanned with OKEN Scanner

Lumînăraru a avut dreptate" (Camil Petrescu. *Ultima noapte de dragoste, întîia noapte de război*).

Este evident că forma persoanei a II-a a verbului subliniat, deşi este întrebuinţată în locul persoanei I, continuă să-şi menţină semnificaţia paradigmatică a persoanei a II-a şi numai graţie contextului capătă funcţie de ordin afectiv, emfatic.

Prin urmare, când vorbim despre transpoziţie ca despere un generator de convertiri semantice cu efecte stilistice, ar trebui ca prin acest termen să înţelegem folosirea figurată (metaforică) a formei gramaticale, improprie unei utilizări obişnuite, neutre, necolorate stilistic. Forma este transpusă din contextul ei tipic, obişnuit, într-un context care îi este străin, adică în sfera de utilizare a opozantului ei. O asemenea schimbare de sens prin transfer o mai poate reprezenta, spre exemplu, şi întrebuinţarea perfectului compus în sfera de funcţionare a formei timpului prezent sau viitor, a imperativului în contextul indicativului etc. Avîndu-se în vedere tipuri similare de transpoziţie, se afirmă, şi nu fără temei: „Transpoziţia poate fi considerată metaforă în gramatică" [E.I. Şendels. *Stilisticeschie figurî...*, p. 164]. Numai că aici se impune o precizare. Nu transpoziţia, care de fapt este un procedeu de utilizare a formei gramaticale, trebuie numită metaforă gramaticală, ci forma gramaticală transpusă, căci ea se metaforizează în urma sinonimizării contextuale (transpozitive).

Dacă ar fi să comparăm metafora gramaticală cu cea lexicală, am putea observa unele afinităţi. Şi într-un caz, şi în altul are loc transferul semnului lingvistic de pe un denotat pe altul pe baza unei seme comune, iar semnificaţia figurată apare graţie asociaţiei între sensul de bază şi cel figurat, adică graţie unei ambiguităţi de sens. În ambele cazuri este vorba despre o fantezie, care va fi cu atît mai impresionantă, cu cît mai impredictibilă va fi metafora. Însă, gramatica şi lexicul reprezintă niveluri diferite ale limbii, din care cauză nici fenomenul transpoziţiei nu poate fi identic. Deosebirea constă în faptul că „în calitate de denotat în gramatică servesc raporturile exprimate de forma cuvîntului şi nu de sensul lui material, iar posibilităţile metaforizării sînt cu mult mai sărace datorită numărului limitat de membri şi caracterului închis al structurii gramaticale" [E.I. Şendels, *Stilisticeschie figurî...*, p.164].

Metafora lexicală dispune de o vădită superioritate faţă de cea gramaticală (morfologică) în ceea ce priveşte plasticitatea, expresivitatea.

Scanned with OKEN Scanner

La nivel morfologic, transpoziția se dovedește a fi mai puțin subiectivă numai datorită naturii stabile a acestui nivel, realizarea ei fiind posibilă numai în limitele unei singure categorii gramaticale, în timp ce la nivel lexical ea se poate realiza între diverse grupuri tematice.

Motivarea transpoziției și, respectiv, a convertirii semantice o constituie scopul stilistic – crearea unei nepotriviri intenționate între arsenalul de mijloace de care dispune vorbirea și standardul lingvistic. Privită în linii mari, utilizarea transpozitivă a formelor gramaticale, în general, și a formelor verbale, în parte, constituie, de fapt, o deviere de la norma lingvistică, dar o deviere motivată și poate fi realizată la nivelul uzului general, în dependență de scopul comunicării. „Un prozator sau un poet trebuie să fie în stare să ordoneze devierile în așa fel, încît să realizeze prin ele efectul scontat" [I.Coteanu. *Stilistica...*, p. 30]. În urma transpoziției forma gramaticală dobîndește semnificație contextuală nouă, sub aspect stilistic – semnificație conotativă.

Așadar, convertirile semantice ale formelor verbale reprezintă anumite consecințe ale utilizării lor transpozitive impuse de necesități stilistice. Forma transpusă este întrebuințată în locul formei, a cărei valoare denotativă este fixată în sistemul limbii.

1.2. Neutralizarea, în planul conținutului, ca produs al transpoziției

În procesul convertirilor semantice ale formelor verbale un rol deosebit îl joacă factorul neutralizării opozițiilor în planul conținutului produs pe calea transpoziției.

Formele gramaticale (morfologice) creează opoziții, dacă fac parte din ansamblul de paradigme ale unei singure categorii gramaticale (sînt unite printr-o trăsătură a unui sens comun) și se opun prin trăsături diferențiale omogene. Asemenea forme nu sînt altceva decît membri ai opoziției, sau opozanți.

Opoziții pot exista atît între membrii uneia și aceleiași categorii gramaticale, cît și între o clasă de unități, dominată de o anumită categorie și o altă clasă de unități, dominată de altă categorie. În felul acesta, pot fi distinse opoziții morfologice intracategoriale, formate între membrii aceleiași categorii (de exemplu, în cadrul categoriei de timp, de mod, de persoană la verbe) și opoziții intercategoriale care se pot manifesta între o

Scanned with OKEN Scanner

clasă de unităţi, dominată de categoria dată şi un şir de opoziţii format din clasele de unităţi dominate de restul categoriilor morfologice ale unei limbi. Să luăm pentru ilustrare, bunăoară, categoria numărului. Acesta, în limba română, face parte din următorul sistem opoziţional intercategorial: număr-gen, număr-caz, număr-persoană, număr-grad de comparaţie, număr-mod, număr-timp, număr-diateză.

Existenţa opoziţiilor se datoreşete faptului că un membru opozant este apt să anihileze (să neutralizeze) trăsătura respectivă a opozantului său prin intermediul afirmării altei trăsături semantice [*A se vedea* : E.I. Şendels. *Mnogoznacinosti..*, p.14].

Sistemul de opoziţii care se stabileşte pe baza trăsăturilor semantice obiective ale formelor gramaticale se realizează în procesul comunicării verbale. Membrii opozanţi pot să-şi anihileze în anumite situaţii contextuale trăsăturile semantice diferenţiale proprii şi să „împrumute" altele, în dependenţă de situaţie, ceea ce ar conduce, după cum vom vedea mai departe, la apariţia unor raporturi sinonimice. În asemenea cazuri vom avea de-a face cu fenomenul neutralizării. Este locul să precizăm aici că în cazul neutralizării morfologice se neutralizează nu forma, ci sensul, mai precis un component al sensului, o trăsătură semantică distinctivă de bază.

Capacitatea membrilor opozanţi de a se apropia în anumite împrejurări o vom considera neutralizare în gramatică. La interpretarea neutralizării vom porni de la teza conform căreia fenomenul neutralizării la nivel morfologic este considerat drept o suprimare sintagmatic condiţionată a diferenţei dintre două mulţimi de semnificaţii gramaticale elementare, pe care le conţin membrii opozanţi [*A se vedea*: V.V. Ivanov. *La notion de neutralisation...*, p. 48]. O asemenea neutralizare sintagmatică se referă la planul conţinutului, favorizînd posibilitatea substituirii formelor ce aparţin unei şi aceleiaşi categorii gramaticale.

Elementul care determină neutralizarea în planul conţinutului nu este decît de natură sintagmatică (adică contextual), căci o opoziţie de seme (= unităţi minimale din planul semnificaţiilor) se neutralizează prin prezenţa altor seme, a căror existenţă ţine doar de context. Anume în context se pot actualiza opoziţiile semelor neutralizabile.

Neutralizarea opoziţiei în planul conţinutului cu menţinerea distincţiei dintre semnificanţi poate fi observată în procesul utilizării diferitelor forme atît substantivale, cît şi verbale. Astfel, bunăoară, în exemple cum ar fi *la*

Scanned with OKEN Scanner

început de secol şi *la începutul secolului, ajut pe elev* şi *ajut elevului* este suprimată opoziţia de caz, iar într-un exemplu ca *să am timp* şi *de-aş avea timp* avem o suprimare (o neutralizare) a opoziţiei de mod.

Pentru stilistică neutralizarea opoziţiei în planul conţinutului cu menţinerea distincţiei dintre semnificanţi prezintă un deosebit interes, căci ea creează posibilitatea substituirii între diferite forme în cadrul aceleiaşi categorii gramaticale, forme, care, în sistemul limbii, se află în opoziţie una faţă de alta. În urma neutralizării opoziţiilor morfologice la nivel sintagmatic, apar, sub acţiunea contextului, identităţi de semnificaţii gramaticale între astfel de forme, care, la nivel paradigmatic, se află în opoziţie. În felul acesta iau naştere sinonimele contextuale sau situative.

Neutralizarea opoziţiei între semnificanţi (cu menţinerea opoziţiei de expresie) poate fi interpretată ca un fapt de neutralizare propriu-zisă, sintagmatică, ca un caz de sinonomie situativă, identitatea de sens fiind condiţionată de locul în lanţul vorbirii.

Considerînd contextul ca o condiţie de bază ce determină neutralizarea opoziţiei morfologice dintre semnificanţi şi, ca urmare, a convertirilor semantice, este necesar să ţinem cont de o serie de factori contextuali, fără de care procesul neutralizării în planul conţinutului nu s-ar produce.

Să urmărim în continuare modul în care se manifestă anumiţi factori contextuali în procesul neutralizării în planul conţinutului a formelor verbale opozante din limba română.

1. *Condiţionarea lexicală internă.* Opoziţia de sens se poate neutraliza numai în cadrul unor anumite grupuri lexical-semantice. Astfel, bunăoară, neutralizarea dintre formele de perfect compus şi de prezent sau de viitor se poate produce numai la verbele perfective şi doar la acelea care exprimă o acţiune momentană: *plec – eu am plecat; mă duc – m-am dus; te lovesc – te-am lovit.* Să se compare cu formele verbelor imperfective, durative: *mă plimb – m-am plimbat; merg – am mers.* Perfectul compus al verbelor de tipul acelora din a doua serie nu se poate converti semantic în prezent. Iată, însă, cum se manifestă în context perfectul compus al verbelor din prima serie:

„Mai rămîneţi cu sanătate, dascăle Zaharie şi nepoate, că eu *m-am dus* (resp., *mă duc).* " (I.Creangă. *Amintiri din copilărie*)

„Ei, eu te-*am salutat* (resp.: *te salut*), cucoane, că văd că ne-am oprit, şi să ne întîlnim sănătoşi..." (L.Rebreanu. *Răscoala*)

2. *Condiționarea lexicală externă.* Aceasta constituie un factor puternic de neutralizare. Indicii lexicali creează aici un context caracteristic pentru unul dintre membrii opoziției. Anume cu ajutorul acestor indici, care pot fi numiți și elemente lexicale de precizare, se realizează transpoziția membrului opozant prin neutralizarea trăsăturilor distinctive. Astfel de elemente pot fi adverbele de timp sau complementele circumstanțiale în cazul utilizării unor forme verbale temporale. De exemplu:

„ - Da' ce, pentru că-s militar n-am dreptul să-mi spun o părere cinstită? Lasă că peste zece zile *am scăpat* (resp.: *voi scăpa*) de armată, dar și până atunci, ce, am să mă jenez de dumnealui?" (L.Rebreanu. *Răscoala*)

„Ei, mîine *mă pot pomeni* (resp: *mă voi putea pomeni*) c-*am rămas* (resp: *că voi rămîne*) singur cu foarfecele astea, dacă cumva voi fi dat și eu afară.." (L.Rebreanu, *Răscoala*)

3. *Condiționarea structurală* ca factor al neutralizării se manifestă prin faptul că în anumite structuri sintactice, în anumite modele de propoziții opoziția se neutralizează. Acest lucru se observă, spre exemplu, la utilizarea imperfectului indicativ în locul perfectului condițional, în fraze cu subordonate condiționale, introduse cu ajutorul conjuncțiilor *dacă, de* sau al locuțiunilor conjuncționale în *caz că, cu condiția că.* De exemplu:

„Dracul mă punea să-mi bat capul cu gramatica?... *De știam* asta, mai bine *ședeam* acasă, și cu banii cîți s-au dat, pe ici, pe colea, *își prindea* tata altă nevoie." (I.Creangă. *Amintiri din copilărie*)

„*Dacă era* altul, poate *mă-mpăcam* cu soarta. Dar cu aceasta – nu!" (N.Costenco. *Severograd*)

Exemplele de tipul acesta ne demonstrează că imperfectul indicativ nu ia valoare de perfect condițional decît în structuri sintactice cu indici gramaticali de modalitate (condiționalitate), care sînt conjuncții sau, respectiv, locuțiuni conjuncționale. În această privință tipul condiționării structurale se aseamănă întrucîtva cu tipul condiționării lexicale externe.

4. *Condiționarea intonațională.* Aceasta constă în faptul că membrii opozanți, care fac parte din aceeași opoziție, își apropie semnificația sub influența intonației. Intonația constituie un procedeu forte privind transpoziția, în primul rînd, a conjunctivului, în sfera imperativului. Anume intonația, care, pe lîngă faptul că precizează semnificațiile

concrete ale imperativului în procesul actualizării sale, serveşte, deseori, drept criteriu distinctiv la delimitarea imperativului de conjunctiv. Intonaţia, specific hortativă a imperativului, creează un context tipic imperatival. Formele conjunctivului, transpuse într-un asemenea context, preiau trăsăturile diferenţiale ale imperativului. De exemplu:

„- Ionel, *să* mă *asculţi* pe mine şi *să nu te legi*, că de cîte ori m-ai ascultat, ne-a mers, şi cînd nu m-ai ascultat, numai necazuri am avut." (L.Rebreanu. *Răscoala*)

„*Să-ţi aduci aminte* că sfînta noastră biserică, primeşte în sînul ei pe toţi cei ce caută mîngîiere şi adăpost." (I.Slavici. *Mara*)

Tipul de neutralizare condiţionat de intonaţie se poate produce şi în cazul utilizării formelor modului indicativ cu semnificaţie hortativă:

„Nimic nu-ţi fac. Te *repezi* (resp.: *repede-te*) pînă acasă şi-*mi aduci* (resp.: *adu-mi*) trei sute de lei să-mi cumpăr un „Albion". (Z.Stancu. *Desculţ*)

5. *Asimilarea semnificaţiei gramaticale.* Poziţia slabă a formelor opozante sau poziţia neutralizatorică poate să nu se deosebească, în aparenţă, de poziţia forte. Aici este vorba despre o juxtapunere a membrilor opozanţi, dar fără opunerea semnificaţiei gramaticale. Avem de-a face cu egalarea lor semantică. Asimilarea de sens a formelor gramaticale poate să apară în acele situaţii, cînd o formă se identifică din punctul de vedere al semnificaţiei gramaticale. O asemenea asimilare de sens de cele mai multe ori este progresivă, adică forma care stă înainte o face să se asimileze pe aceea care urmează după ea. Astfel, spre exemplu, dacă în prima propoziţie dintr-o frază figurează imperativul, care îi conferă întregului enunţ valoare hortativă, atunci şi conjunctivul din a doua propoziţie capătă aceeaşi valoare, asimilîndu-l în felul acesta:

„ - Şi tu, – i se adresă Costea, – *termină* mai repede curăţitul în grajd, şi *să te apuci* (resp.: *apucă-te*) să faci curăţenie primprejur." (N.Costenco. *Severograd*)

Nu este exclus, însă, ca şi alt mod, să zicem, condiţionalul cu valoare optativă, să fie asimilat, bunăoară, de indicativ:

„- *Aş dori* să cunosc, domnilor mei, a adăugat el, unde se găseşte feredeul măriei sale. Pentru unele lucruri pe care nu vrea să le facă Timofei Hmelniţchi, *doresc* să fiu ajutor şi să-l înlocuiesc eu, ca să se găsească toată lumea mulţămită." (M.Sadoveanu, *Nunta domniţei Ruxanda*)

Scanned with OKEN Scanner

6. *Condiționarea stilistică.* Diversele stiluri funcționale se caracterizează, după cum se știe bine, prin anumite trăsături nu numai de ordin lexical, dar și de ordin gramatical. Din acest punct de vedere prezintă interes posibilitatea neutralizării opozițiilor într-un anumit stil și imposibilitatea realizării în alt stil. Astfel, spre exemplu, prezentul se poate neutraliza, luînd valoare de perfect (prezent istoric) în operele științifice de caracter istoric, unde are menirea să apropie de momentul vorbirii faptele și evenimentele descrise, fiind vorba despre așa-numitul prezent descriptiv. Neutralizîndu-se, prezentul poate lua valoare de perfect în stilul beletristic, devenind astfel procedeu de redare a dinamismului în succedarea accelerată a acțiunilor. Numai datorită neutralizării sale în planul conținutului prezentul poate alterna în același context cu perfectul. Să confruntăm următorul pasaj:

„Vulturul, cum aude aceasta, *aleargă* iute și într-o clipă *aduce* cele două picături de lapte: pe cea rece o *toarnă* pe Făt-Frumos... iar pe cea caldă o *toarnă* pe zmău... Și atunci Făt-Frumos *birui* pe zmău, *scoase* paloșul și-l *taie* în bucăți..., de *făcu* iar două grămezi..." (I.Creangă. *Făt-Frumos, fiul iepei*)

Nu încape îndoială că o asemenea neutralizare a prezentului și sinonimizarea sa cu perfectul este proprie stilului artistic de factură orală. Într-un stil, cum ar fi cel al operelor științifice (cu excepția descrierilor istorice) sau cel al actelor de cancelarie, o astfel de utilizare nu poate fi acceptată.

Același lucru îl putem spune și despre neutralizarea prezent/viitor, la care contribuie și o nuanță suplimentară, de ordin conotativ: în comparație cu forma viitorului, prezentul exprimă siguranța deplină în înfăptuirea acțiunii, ceea ce îl face pe vorbitor să o prezinte ca pe una care se realizează în momentul vorbirii:

„Dacă judecătorul va fi găsit cît de puțin vinovat, atunci Herdelea *e salvat*" (resp.: *va fi salvat*) (L.Rebreanu. *Ion*)

7. *Contextul nelingvistic sau situațional.* După cum am menționat și mai sus, la sistematizarea tipurilor de context ar trebui să fie luată în seamă existența nu numai a contextului verbal sau explicit (fie la nivelul sintagmei sau al propoziției, fie la nivelul limbajului ca formă complexă a contextualizării verbale), dar și cea a contextului situațional sau, implicit, cu subtipurile: a) context situațional actual și b) context situațional sociocultural. O astfel de delimitare se impune

Scanned with OKEN Scanner

cu atît mai mult, cu cît asemenea tipuri de contexte contribuie în mare măsură la realizarea neutralizării, căci uneori semnificaţia gramaticală a formei se realizează în dependenţă de unele elemente ale situaţiei nemijlocite, actuale şi socioculturale, exprimate sau nu verbal.

Pentru procesul neutralizării sesizarea nemijlocită a situaţiei este esenţială în măsura în care un enunţ identic după formă, în dependenţă de diversitatea situaţiei, se poate referi la diferite planuri temporale. Astfel, într-un exemplu ca:

„- Ce înseamnă lipsa de respect faţă de şefi, Adame? Te *ştiam* disciplinat." (N.Costenco. *Severograd*)

Semnificaţia temporală a imperfectului este determinată de situaţie, căci anume ea poate rezolva simpla dilemă: e în contradicţie sau nu cu semnificaţia de bază a formei. Dacă în exemplul citat reiese că vorbitorul este convins de lipsa de disciplină a interlocutorului, atunci valoarea gramaticală a imperfectului coincide cu forma sa, iar dacă lipsa de disciplină este pusă la îndoială, atunci forma imperfectului are valoare de prezent.

Neutralizarea este cu mult mai pronunţată în cadrul contextului socio-cultural. Acest tip de context se bazează pe cunoaşterea experienţei de viaţă, a culturii, a multiplelor obiceiuri ale vorbitorilor, cu alte cuvinte, se sprijină pe o experienţă socio-culturală acumulată pe parcursul istoriei. Graţie unui asemenea context nelingvistic se pot neutraliza unele forme de timp, de mod sau de persoană. Dacă, de exemplu, cineva se află în situaţia de a cere cuiva un sprijin, un ajutor, un sfat, din teama de a nu fi cumva refuzat, sau din cauza că se jeneză, deplasează dorinţa manifestată în prezent la timpul trecut, deşi coincide cu momentul vorbirii. Se recurge în asemenea cazuri la forma imperfectului:

„- *Vroiam* (resp.: *vreau*) să vă întreb... n-aveţi nimic împotrivă, dacă va rămîne aici cu mine? Vreau să-l aranjez la o şcoală." (A Şalari. *Valul lui Traian*)

Întrucît în asemenea situaţii intervine momentul psihologic, o astfel de formă este numită *imperfect al modestiei*. Faptul acesta este similar şi în cazul neutralizării opoziţiei viitor/prezent. Să ilustrăm cu un exemplu din acelaşi dialog:

„- Dacă nu putem să rămînem pe mai mult, o *să vă rugăm* (resp: *vă rugăm*) să ne lăsaţi pînă căutăm o altă gazdă". Aici dorinţa este deplasată în viitor, deşi acţiunea are loc în momentul conversaţiei. Neutalizarea intervine în urma utilizării unei formule de politeţe.

inv. 182 414

Scanned with OKEN Scanner

Acelaşi moment psihologic cauzat de situaţie îl observăm şi la utilizarea aşa-numitului *condiţional de atenuare*:

„- Domnule căpitan, v-*aş ruga* (resp.: *vă rog)* să-mi daţi voie sîmbătă şi duminică la Cîmpulung." (Camil Petrescu. *Ultima noapte de dragoste, întîia noapte de război*) sau la întrebuinţarea indicativului în locul imperativului într-un exemplu ca:

„- Îmi *daţi voie* (resp.: *daţi-mi voie*) să mă prezint, – o îndrăzneală, de care nu se ştia capabil, îl împinse la acest (cum îi zicea el) risc." (N.Costenco. *Severograd*)

În asemenea situaţii este exprimată o sfială, o timiditate, conotaţie ce reiese chiar şi din remarca autorului. Contextul socio-cultural generează momentul psihologc, iar acesta cauzează neutralizarea opoziţiilor condiţional/indicativ sau indicativ/imperativ.

În această ordine de idei nu poate fi trecută cu vederea nici neutralizarea formelor de persoană. Numai printr-o cauză comunicativă de ordin social poate fi explicată, de exemplu, neutralizarea formelor de persoana a II-a plural/persoana a II-a singular într-un exemplu ca:

„- *Să nu vă supăraţi*, cucoane! Nu cumva *aveţi* nevoie de secerători?" (I.Creangă. *Povestea lui Stan Păţitul*)

Aici neutralizarea formelor de persoană şi convertirea lor semantică este o urmare a unei atitudini servile faţă de interlocutor. Însă, o asemenea utilizare a formei de plural pentru singularul aceleiaşi persoane are loc, de obicei, în situaţiile în care vorbitorul se adresează unor persoane de rang mai înalt în ierarhia socială sau, uneori, unor persoane mai în vîrstă.

Considerînd contextul nelingvistic ca factor complex, care determină sub aspect funcţional semnificaţia gramaticală, analiza faptelor de limbă ne face să conchidem următoarele: conţinutul semantic al formei neutralizate va fi stabilit graţie contextului socio-cultural care aparţine culturii generale a societăţii.

Aşadar, în urma neutralizării opoziţiilor în planul conţinutului la nivel morfologic, graţie transpoziţiei şi, în consecinţă, convertirii semantice, apar raporturile de sinonimie dintre logoforme. Membrii opozanţi devin sinonime, dispunînd de un înalt grad de apropiere semantică şi funcţională. Însă, întrucît neutralizarea este un proces

Scanned with OKEN Scanner

sintagmatic ce se realizează numai în anumite situații contextuale, o astfel de sinonimie ar trebui considerată sinonimie contextuală.

Procesul sinonimizării în morfologie poate fi interpretat ca o schimbare a relațiilor paradigmatice dintre membrii opozanți, ceea ce duce, în ultimă instanță, la o convertire semantică. Și dacă pentru unele limbi noile semnificații sintagmatice ale formei nu ies din limitele categoriei gramaticale căreia îi aparțin, faptul acesta fiind caracteristic, spre exemplu, pentru limba germană [*A se vedea*: E.I. Șendels. *Mnogoznacinosti..*, p.29], în limba română observăm un alt tablou. Aici semnificațiile sintagmatice, bunăoară, ale oricărei forme de timp, sînt semnificații temporale, iar semnificațiile sintagmatice ale oricărei forme de mod țin de limitele opozițiilor din cadrul sistemului modal. Din această cauză este firească apropierea semnificațiilor dintre formele categoriei gramaticale respective, adică sinonimizarea lor. Însă, pe lîngă această regularitate, se mai pot sinonimiza pe axa sintagmatică și forme care aparțin unor diferite categorii gramaticale, adică acelea care ies din limitele acelui sistem de opoziții ai cărui membri sînt. Așa se întîmplă, după cum am putut constata, în cazul neutralizării și, respectiv, al sinonimizării membrilor opozanți imperfect indicativ/condițional, viitor indicativ/condițional. Cauza unei asemenea convertiri este mai mult de ordin afectiv-psihologic și se datorește unui context nelingvistic. Iată de ce este deosebit de important de a stabili acele circumstanțe contextuale care duc la neutralizarea membrilor opozițiilor și la convertirea lor semantică.

După cum vedem, convertirea semantică și, respectiv, sinonimizarea între forme constituie o consecință a neutralizării opozițiilor morfologice, în virtutea căreia sensul gramatical al formei A intră în raport de substituție cu sensul gramatical primar al formei B (Comp.: *vroiam* cu sens de *vreau*, *o să vă rugăm* cu sens de *vă rugăm, să nu umbli* cu sens de *nu umbla, tu îi spui* cu sens de *eu îți spun* etc.). Neutralizarea de sens a membrilor opozanți implică problema substituției, însă posibilitatea substituirii încă nu înseamnă libertatea selectării, căci fiecare logoformă își are valoarea sa comunicativă proprie. În legătură cu aceasta vom menționa că substituirea reciprocă între membrii opozanți sinonimizați este împiedicată atît de nuanțe de ordin semantic, cît și de ordin afectiv. Chiar dacă în urma convertirii semantice logoformele devin identice

ca sens, ele totuşi se deosebesc fie prin gradul de expresivitate, fie prin conotaţia lor afectivă.

În concluzie putem afirma că utilizarea transpozitivă a formelor verbale joacă un rol deosebit în convertirea lor semantică, în timp ce neutralizarea trăsăturilor semantice distinctive ale logoformelor respective ca produs al transpoziţiei conduce, în anumite situaţii, la sinonimizarea lor contextuală. Dar dacă pornim de la ideea că fenomenul sinonimiei şi al sinonimizării constituie unul din pilonii stilisticii, căci satisface posibilitatea de a selecta materialul lingvistic în funcţie de scopul comunicării, ne dăm bine seama de importanţa pe care o au convertirile semantice mai ales pentru limbajul artistic. Ne vom convinge în aceasta examinînd, în cele ce urmează, actualizarea stilistică a formelor de mod, timp şi de persoană convertite semantic.

Scanned with OKEN Scanner

II. ACTUALIZAREA STILISTICĂ A FORMELOR DE MOD

În sistemul complex al formelor verbale, modul reprezintă o categorie gramaticală autonomă şi serveşte pentru a exprima felul în care vorbitorul consideră acţiunea în raportul ei faţă de realitate: reală sau ireală. Între aceşti doi antipozi (realitatea şi irealitatea acţiunii) se află diverse mijloace de exprimare a modalităţii. Astfel, indicativul redă o acţiune considerată de către vorbitor reală în general, conjunctivul şi condiţionalul prezent, potenţialul şi imperativul – o acţiune realizabilă (posibilă), conjunctivul şi condiţionalul trecut – o acţiune reală.

Modul există şi funcţionează prin relaţiile sale de opoziţie, care-i caracterizează structura internă atît la nivelul expresiei, cît şi la nivel semantic.

Dacă ne gîndim la toată gama de semnificaţii (de la rugăminte pînă la poruncă), pe care o redă imperativul, la nesiguranţa şi caracterul ipotetic al conjunctivului, la gradul de certitudine şi autenticitate pe care îl acordă acţiunii indicativul, la exprimarea dorinţei de a transforma o acţiune posibilă în pe deplin realizabilă, redată prin condiţional, sau la caracterul prezumptiv al potenţialului, ne putem da seama că avem de-a face cu nişte forme verbale, care pot da expresie atît afectului, cît şi conţinutului logic al comunicării.

Fiecare mod în parte dispune de mijloace proprii de exprimare a conţinutului semantic. Cu toate acestea, se întîmplă deseori, că o anumită formă de mod nu corespunde conţinutului pe care îl redă. Astfel, bunăoară, într-un exemplu ca „Dacă tu ştiai povestea astei vieţi cu care lupţi..." (M.Eminescu, Scrisoarea II), forma *ştiai* este la modul indicativ, însă după valoarea gramaticală pe care o exprimă, ea redă, de fapt, valoarea condiţionalului trecut, devenind o expresie a irealului. În acest caz imperfectul indicativ se află în raport de sinonimie cu condiţionalul trecut. Să se compare o asemenea echivalenţă în următorul exemplu: „*Ai fi trăit* în veci de veci / Şi rînduri de vieţi, / Cu ale tale braţe reci / *Înmărmureai* măreţ" (M.Eminescu, Pe lîngă plopii fără soţ...)

Raporturi similare de sinonimie contextuală pot apărea între indicativ şi imperativ, între conjunctiv şi condiţional-optativ, între

Scanned with OKEN Scanner

conjunctiv şi imperativ etc. Este vorba despre anumite semnificaţii sintagmatice, rezultate din neutralizarea opoziţiilor paradigmatice în planul conţinutului prin menţinerea distincţiei dintre semnificanţi. O atare neutralizare se produce, de cele mai multe ori, pe calea transpoziţiei unui tip de mod în condiţiile utilizării altuia. Ca urmare a unei asemenea transpoziţii apare o nouă semnificaţie a modului, care intră în relaţii de sinonimie cu semnificaţia altui mod. Cu alte cuvinte, identitatea de sens este condiţionată de poziţie, care face ca stabilirea segmentului morfematic în planul expresiei să nu corespundă semnificaţiei în planul conţinutului. Aşadar, fiecare tip de mod, cu excepţia prezumptivului, dispune de o anumită polisemie virtuală, care se poate realiza numai în context. O asemenea polisemie (indicativ cu valoare de imperativ sau condiţional, conjunctiv cu valoare de condiţional sau imperativ etc.) se cere a fi relevată pentru a stabili cazurile de sinonimizare contextuală dintre diferitele forme de mod, bazate pe identitatea (coincidenţa la nivel sintagmatic) a trăsăturilor semantice, care, la nivel paradigmatic, consituie trăsături diferenţiale.

Vorbitorii recurg la utilizarea transpozitivă a formelor de mod (la distribuirea dintre moduri) cu scopul de a obţine anumite efecte, în majoritatea cazurilor de ordin afectiv. Avem în vedere o întreagă reţea de conotaţii care nu reprezintă altceva decît efecte ale contrastului dintre semnificaţia paradigmatică de bază a formei de mod şi semnificaţia ei sintagmatică, pe care o capătă în urma transpoziţiei.

În consecinţă, în planul expresivităţii prezintă un deosebit interes faptul că limba română dispune virtual de o serie de mijloace sinonimice de natură stilistică pentru redarea anumitor valori, proprii formelor de mod. O asemenea sinonimie potenţială, făcînd posibilă substituirea unui mod prin altul, contribuie la asigurarea procesului de selectare cu variante comunicative dintre cele mai expresive. După cum vom vedea din cele ce vor urma, substituirile sinonimice dintre moduri se află, în ultimă instanţă, în funcţie directă de scopul stilistic.

Efectul nuanţării semantico-afective, generate de utilizarea transpozitivă a formelor de mod, contribuie, la rîndul său, la sporirea expresivităţii întregului mesaj, căci se recurge la transpoziţia unor forme obişnuite în contexte neobişnuite, unde semnificaţia paradigmatică a formei transpuse este percepută figurat, avînd un înţeles diferit faţă de cel propriu.

Scanned with OKEN Scanner

2.1. Indicativul imperatival

Semnificaţia generală a formelor modului indicativ, care, în acelaşi timp, sînt şi forme temporale, se reduce, după cum se ştie, la exprimarea unei acţiuni reale. Unii autori consideră că, întrucît este vorba despre o acţiune care există sau se desfăşoară obiectiv în realitate, acest mod ar fi lipsit de anumite note subiective de natură emoţional-expresivă şi, prin urmare, „indicativul nu are în general valoare stilistică" [I.Iordan. *Limba română*..., p. 140].

Am putea împărtăşi o astfel de afirmaţie, dacă am considera că se are în vedere utilizarea formelor modului indicativ cu semnificaţia lor de bază, paradigmatică. Însă, cu altă ocazie, acelaşi autor menţionează că „relativa sărăcie a formelor modale care se pot substitui unele altora în momente psihologice de natură afectivă se transformă într-o adevărată bogăţie" [I.Iordan. *Stilistica*..., p. 143]. Prin urmare, nu putem trece cu vederea faptul că formele respective ale oricărui mod, printre care şi cele ale indicativului, pot avea şi valori schimbate [Al.Graur. *Forme verbale*..., p. 115] în cazurile unor substituiri sinonimice contextuale. Astfel utilizate, formele indicativului dispun de un bogat potenţial stilistic. Momentul acesta este semnalat chiar şi în unele gramatici de mare autoritate ştiinţifică (Academia R.S.R., 1963).

În rîndurile ce urmează ne vor interesa special cazurile de întrebuinţare a formelor modului indicativ în sfera de funcţionare a imperativului. Într-un asemenea context, indicativul obţine valoare hortativă. Însă, nu orice formă indicativală se poate preta la o astfel de utilizare, ci numai cele ale timpului prezent şi viitor [C.Dimitriu. *Gramatica*..., p. 262] şi numai la persoana a II-a singular şi plural.

Reieşind din faptul că acţiunea exprimată de imperativ este considerată de către vorbitor ca realizabilă într-un viitor mai mult sau mai puţin îndepărtat, iar realizarea propriu-zisă depinde de voinţa adresatului, ne putem convinge uşor că acţiunii imperativale îi este proprie semnificaţia futurală. Iar întrebuinţarea hortativă a formelor de prezent indicativ se bazează pe capacitatea acestei forme temporale de a reda o acţiune care urmează a fi realizată în viitor (prezentul futural sau profetic). Semnificaţia temporală a formei de viitor indicativ coincide cu semnificaţia temporală a imperativului. Anume această comunitate

Scanned with OKEN Scanner

semantică dintre imperativ şi timpul viitor îi permite indicativului să dobândească valoare imperativală. Iar dacă mai ţinem cont şi de faptul că forma timpului prezent în anumite situaţii contextuale poate avea şi valoare de viitor, devine clar de ce şi formele viitorului, şi formele timpului prezent indicativ capătă semnificaţie imperativală, devenind echivalente semantice ale formelor imperativului.

Utilizînd formele prezentului în contextul formelor de viitor, se realizează, de fapt, o semnificaţie dublă, întrucît forma prezentului indicativ este transpusă nu numai în planul temporal al viitorului, dar şi în planul unui viitor modal. De exemplu:

„- Îl *iei* de mînă şi-l *aduci* la mine, să-l dau la socoteală. *Eşti* voinică şi-l poţi aduce." (D.Matcovschi. *Toamna porumbeilor albi)*

O asemenea dualitate semantică a formei de prezent utilizate în planul viitorului se explică prin însăşi natura viitorului. Această formă temporală, deşi este forma unui viitor real, mai poate dobîndi şi semnificaţii modale de incertitudine, de îndoială etc.

Funcţionînd în planul viitorului, forma timpului prezent indicativ desemnează o acţiune viitoare. Aceasta încă nu constituie o dovadă că forma prezentului cuprinde toate trăsăturile semantice ale formei de viitor. Acţiunea pe care o exprimă forma prezentului în planul viitorului reprezintă viitorul unei certitudini reale. Ceea ce înseamnă că forma timpului prezent priveză acţiunea viitoare de nuanţă modală de nesiguranţă, de îndoială. Fiind astfel întrebuinţat, un asemenea prezent creează impresia unei depline convingeri în executarea ordinului, a poruncii de către destinatar. În asemenea cazuri, „indicativul hortativ" se distinge prin faptul că ignorează voinţa adresatului. În concordanţă cu intonaţia, această particularitate semantică acordă îndemnului aspectul unei solicitări ferme. De exemplu:

„- Fugi, leandră, fugi de-aici că uite-acu te trimit pe lumea cealaltă!... Şi să nu te mai prind prin ograda mea că te spintec!..." (L.Rebreanu. *Ion*)

Pentru ca indicativul cu formele sale de prezent sau viitor să capete valoare imperativală, sînt necesare anumite condiţii: vorbire directă, existenţa unei porunci, intonaţie hortativă.

După cum am menţionat mai sus, nu orice formă a indicativului poate fi întrebuinţată în contextul imperativului. Nu pot fi utilizate, spre exemplu, formele persoanei I şi a III-a. Se pretează la o asemenea

Scanned with OKEN Scanner

transpoziție numai forma persoanei a II-a la timpul prezent și viitor. Și aceasta nu întîmplător. Cu toate că formele imperativului sînt lipsite de opoziție temporală, totuși putem stabili o corelație temporală pentru acest mod. Toate enunțurile imperativale presupun înfăptuirea acțiunii în viitor. Planul trecutului este exclus pentru imperativ. Cît privește forma persoanei a II-a, aceasta este condiționată de situația adresării directe, fără de care imperativul nu poate exista. Indicativul imperatival poate lua, ca excepție, forma persoanei a III-a doar în cazul unor adresări indirecte, ca în următorul exemplu:

„- *Nu părăsește* nimeni poziția, dormiți mai bine, că la noapte cine știe ce se întîmplă." (Camil Petrescu. *Ultima noapte de dragoste, întîia noapte de război*)

Cu ajutorul formei de prezent cu funcție hortativă vorbitorul conferă îndemnului un ton categoric, fără drept de apel. Făcînd uz de această formă, el dorește să sublinieze că nu pune la îndoială înfăptuirea acțiunii pe care i-o solicită adresatului, că vede această acțiune ca deja realizîndu-se:

„- Un pahar de vin am să cinstesc, – reluă vorba Aristid. – Dar hai să ne înțelegem de la bun început. Mîine dimineață *vă strîngeți catrafusele* și *nu* mai *încălziți* locul." (D.Matcovschi. *Toamna porumbeilor albi*)

Prin întrebuințarea transpozitivă în sfera de funcționare a imperativului, atât formele prezentului indicativ, cît și cele ale viitorului își anihilează trăsăturile diferențiale de certitudine și veridicitate, dobîndindule pe cele ale imperativului: îndemn, adresare nemijlocită către destinatar. Însă, indicativul imperatival se deosebește de imperativ atît din punct de vedere temporal, cît și din punctul de vedere al conținutului modal. Spre deosebire de perspectiva temporală nedeterminată a imperativului, indicativul imperatival creează o orientare temporală precisă. O asemenea întrebuințare a formelor indicativului se referă mai cu seamă la planul conotativ, întrucît îndemnul conferă poruncii, ordinului, dispoziției o deosebită duritate, insistență. În construcțiile cu indicativ imperatival, adresatul se află în situația unei persoane dependente, subordonate. Acțiunea exprimată de verb se prezintă ca un proces obligatoriu, fapt ce decurge în mod firesc din ordinul, din porunca pe care o dă vorbitorul. Ordinul, exprimat prin forma indicativului imperatival, nu permite nici un fel de obiecții, nici un fel de refuz din partea adresatului:

Scanned with OKEN Scanner

„- Taci. Locotenentul locuieşte la vamă? Nu? Cu patru oameni *pătrunzi* la el, cu armele întinse şi-i *explici* că s-a declarat războiul /.../. Şi către căpitanul Floroiu: Dumneata, firește, *vii* imediat după el şi *înconjuri* cazarma." (Camil Petrescu. *Ultima noapte de dragoste, întîia noapte de război*)

Indicativul imperatival cu formă de prezent sau viitor poate reda nu numai un ordin categoric, dar şi o rugăminte, un sfat, o recomandare:

„- Altă ieşire nu-i. *Ai să te duci* pînă la Punguța cu Blăjan, cu carul lui şi cu ceapă de vînzare. După ce-ți trece Punguța, li-*i lăsa* şi *ți-i căta* de drum singur pînă la Tiraspol." (G.Malarciuc. *Badea Cozma*)

Sau:

Tipătescu: „Nu... *Nu uiți* de ce-am vorbit. Trebuie să avem dezlegarea istoriei cît mai degrabă." (I.L. Caragiale. *O scrisoare pierdută*)

Deşi, în urma utilizării lor transpozitive, prezentul şi viitorul modului indicativ pot echivala în egală măsură cu imperativul, forma viitorului, spre deosebire de cea a prezentului, se caracterizează printr-o încărcătură modală suplimentară: ea exprimă o pronunțată notă de necesitate. Afară de aceasta, forma verbală dată îşi menține în măsură considerabilă perspectiva temporală a viitorului. „Înțelesul de „proiect" al viitorului atenuează sensul de „poruncă" a imperativului propriu-zis"[D.Irimia. *Structura...*, p. 94].

Indicativului cu funcție hortativă îi este proprie o singură particularitate distinctivă – ignorarea opiniei adresatului. Şi în cazul prezentului imperatival, şi în cazul viitorului imperatival semnificația hortativă îi conferă formei indicativului, neutru prin natura sa, o pregnantă expresivitate. Se observă aceasta, în mod deosebit, în stilul vorbirii orale, întrucît anume aici acționează asemenea factori suplimentari ca intonația, mimica, gesturile. De fapt, aceştia şi sînt factorii care condiționează conotațiile formei date, deoarece, în ultimă instanță, totul porneşte de la comportarea „expresivă" a vorbitorului față de adresat.

Enunțurile hortativ-indicativale dispun de o pronunțată culoare stilistică: ele plasticizează realizarea acțiunii solicitate, făcîndu-ne să ne-o imaginăm în aşa mod, de parcă ea ar depinde numai de voința solicitantului. Ca şi în cazul utilizării imperativului propziu-zis, prin întrebuințarea indicativului în condițiile funcționării imperativului avem de-a face cu un impuls volitiv-emoțional şi cu o informație, cu precădere, de ordin lexical. Solicitarea capătă o notă de insistență mai

Scanned with OKEN Scanner

accentuată, uneori poate chiar mai categorică decît dacă ar fi fost întrebuințată forma imperativală.

Pentru relevarea semnificației hortative a prezentului indicativ sau a viitorului, un rol deosebit îi revine intonației imperativale care se caracterizează, după cum am văzut şi din exemplele citate, printr-un accent mai puternic. Un asemenea ton este cauzat de intenția comunicativă, intonația devenind o trăsătură specific hortativă, sprijinită şi de rapiditatea tempoului. Acesta din urmă depinde, de cele mai multe ori, de starea afectivă a vorbitorului. Însă, întrucît în aspectul scris al comunicării verbale curba intonațională poate fi redată doar în cazuri excepționale, despre valoarea imperativală a indicativului ne putem da seama numai pe baza contextului, reieşind din natura hortativă a propoziției, a frazei în întregime.

2.2. Conjunctivul indicatival

Conjunctivul, exprimînd o posibilitate reală (prezentul) sau ireală (perfectul), se situează printre modurile incertitudinii. El este un mod al acțiunii ipotetice, dar şi incerte în acelaşi timp. Valoarea semantică specifică conjunctivului fiind posibilitatea, el pune acțiunea verbală sub semnul incertitudinii: realizarea ei este posibilă, dar în acelaşi timp şi nesigură. Grație acestei trăsături caracteristice, el se opune, în primul rînd, indicativului, care este modul certitudinii, al realității. Cu toate acestea, deşi pare paradoxal, conjunctivul prezent poate căpăta, în anumite situații comunicative, valoare de indicativ.[1] Aşa ceva se poate întîmpla numai în cazurile în care conjunctivul îşi anihilează trăsătura de bază – de mod al incertitudinii şi al posibilității reale, aceasta luînd locul trăsăturii semantice a indicativului – aceea de mod al certitudinii reale. În asemenea situații dispare semnificația temporală de perspectivă prezent-futurală proprie conjunctivului prezent, fiind vorba, de fapt, despre o acțiune încheiată sub forma unei constatări reale, a unei certitudini indubitabile.

[1] Ideea aceasta vine în sprijinul afirmației de principiu a lui Şt.Munteanu conform căreia „ceea ce gramatica defineşte drept funcție de bază a unui element gramatical sau a altuia nu corespunde cu valorile pe care le îndeplinesc astfel de elemente în împrejurări diferite. Funcția fundamentală este depăşită sau contrazisă uneori, aşa încît definiția nu acoperă parțial fenomenul avut în vedere" [*Stil şi expresivitate poetică*, p. 140].

Scanned with OKEN Scanner

Forma conjunctivului prezent dobîndeşte valoare de indicativ[2] numai în urma funcţionării sale în condiţiile utilizării indicativului. Deci, vom avea de-a face în cazul dat cu o echivalenţă situativă, contextuală, însoţită de o pronunţată conotaţie de ordin afectiv. Este vorba despre un tip special de utilizare a conjunctivului, pe care îl putem numi *conjunctiv prezent retoric*. Acesta poate să apară numai în cadrul anumitor scheme frazice, mai exact, în structura propoziţiilor interogativ-negative după formă şi afirmative după conţinut sau interogative propriu-zise cu sens negativ. Formînd asemenea propoziţii, unde predicatul este exprimat printr-un verb la conjunctiv prezent cu forma negativă sau afirmativă, vorbitorul nu aşteaptă răspuns. De exemplu:

„Atunci iedul de sub chersin, *să nu tacă*? (resp.: *nu tace*) îl păştea păcatul şi-l mînca spinarea sărăcuţul." (I.Creangă. *Capra cu trei iezi*)

„*Trahanache*: <...> Mă scoţi din ţîţîni... Eu falsificator?... pe mine, cetăţean onorabil, pe mine, om onorabil, *să vie* (resp.: *vine*) într-o adunare publică, *să mă facă* (resp.: *mă face*) falsificator... cine? <...> Un plastograf patentat!"(I.L. Caragiale. *O scrisoare pierdută)*

Substituirea indicativului prin conjunctiv este însoţită de o schimbare a aspectului enunţiativ prin cel interogativ, intensitatea afectului fiind subliniată şi de intonaţia ascendentă cu care este rostită propoziţia. Faptul acesta nu poate să nu contribuie la înviorarea naraţiunii.

O astfel de utilizare a conjunctivului constituie un fenomen mai mult de ordin stilistic. Intonaţia interogativă este menită să dinamizeze naraţiunea, s-o apropie de dialog, naratorul devenind un interlocutor imaginar. Prin aceasta se redă o angajare afectivă a povestitorului la procesul de expunere, de istorisire a faptelor.

Fiind specifică naraţiunii populare, o atare modalitate de utilizare a conjunctivului prezent poate fi întîlnită mai ales în opera lui I.Creangă [*A se vedea*: G.I. Tohăneanu. *Stilul artistic...*, p. 193-194] şi,

---

[2] Multiplele valori contextuale ale conjunctivului sunt menţionate în majoritatea manualelor de gramatică. Să se compare: "...conjunctivul realizează şi valori ale altor moduri, cum sunt condiţionalul şi prezumtivul şi, uneori, imperativul" [I.Iordan, Vl.Robu. *Limba română...*, p. 471]. Valoarea de indicativ lipseşte. Şi cam aşa se procedează peste tot. Chiar şi în lucrarea capitală a lui I.Iordan consacrată stilisticii limbii române, unde shimbărilor de mod cu valori stilistice li se acordă o deosebită atenţie, conjunctivul cu valoare de indicativ nu şi-a găsit locul cuvenit.

Scanned with OKEN Scanner

în general, în opera acelor autori pentru a căror manieră stilistică este proprie oralitatea.

Asemenea schimbare a modului gramatical, însoțită de înlocuirea aspectului enunțiativ prin cel interogativ, se datorește, în primul rînd, participării afective a vorbitorului la narațiune. De exemplu:

„De la o vreme, prinzînd moș Bodrîngă la inimă, *să nu înceapă* a cînta din fluier o corăbească de cele frămîntate în loc? Noi, atunci, *să nu ne întărîtăm* la joc? Și așa o fierbeam de tare, de nu ne ajungea casa." (I.Creangă, *Amintiri din copilărie*)

Pentru a ne da seama de superioritatea acestui procedeu sintactic de angajare a afectivității autorului, este suficient să ne referim la construcția echivalentă posibilă, în care ar figura forma afirmativă a indicativului: „De la o vreme, prinzînd moș Bodrîngă la inimă, *a început* a cînta din fluier o corăbească... Noi, atunci *ne-am întărîtat* la joc".

Dacă autorul ar fi recurs la forma sinonimică a indicativului, ar fi redat o simplă constatare, lipsită de dinamism, de iluzia „angajării" la faptele narate.

Prin plasarea conjunctivului prezent în același model sintactic vorbitorul poate reda uneori un repros, o dezaprobare:

„Eu, atunci, *să nu-mi caut de drum* tot înainte? Mă abat pe la tei, cu gînd să prind pupăza, căci aveam grozavă ciudă pe dînsa." (I.Creangă. *Amintiri din copilărie*)

Dacă vom încerca să transformăm varianta crengiană într-o coordonată, în care să putem întrebuința forma sinonimică a indicativului („Eu atunci *nu-mi caut de drum* tot înainte, da mă abat pe la tei..."), vom putea observa ușor superioritatea gradului de afectivitate a primei variante, care se caracterizează printr-o redare mai dinamică, mai reliefată a sentimentului de regret, de repros din partea personajului, pe care, în cazul dat, îl identificăm cu însuși naratorul.

Același lucru îl putem observa și în propozițiile interogativ-exclamative (așa-numitele întrebări deliberative):

„Vai, domnule ofițer, cum se poate să spuneți asta? Auzi?! *Să spuneți* că suntem spioane? Și noi, care nu mai puteam de bucurie, cînd am văzut că vin românii noștri..." (Camil Petrescu. *Ultima noapte de dragoste, întîia noapte de război*)

„...Nu dă un sfanț "Hagiul" la cutia bisericii (ctitorul ținea mult la cutia bisericii) și acasă nămol de galbeni și ferecați <...> Și vorba se încinse ca focul. *Să dea* Hagiu?... Hagiu *să dea*?" (B.Șt. Delavrancea. *Hagi Tudose*).

Scanned with OKEN Scanner

Modelul şi intonaţia interogativ-exclamativă a propoziţiei redau mirarea, care aduce mai mult a neîncredere, a îndoială (primul exemplu), o indignare (al doilea exemplu).

În plan conotativ, prin anihilarea (neutralizarea) notei ipotetice proprie conjunctivului este intensificat efectul neîncrederii, al ignorării, de care este cuprins vorbitorul, acestuia părîndu-i-se că faptul dat este incompatibil cu realitatea. În asemenea situaţii însăşi natura interogativă neutralizează diferenţa semantică dintre conjunctiv şi indicativ, deoarece nota ipotetică este proprie oricărei propoziţii interogative, cu sau fără cuvânt interogativ.

Asemenea note sunt semnalate de Gh.Bulgăr, care constată că modul conjunctiv „...poate exprima o dorinţă, o îndoială, deliberare, indignare: să veniţi cu bine; să fi plecat aşa pe neştiute?; să-l anunţe ori ba?; să-mi facă el una ca asta?" [Gh.Bulgăr. *Limba română...,* p.76]. În ordinea noastră de idei este concludent ultimul exemplu. Să se compare: „Să-mi facă el una ca asta?" şi „Îmi face una ca asta". În varianta cu indicativul, nota de protest, de indignare este anihilată. Ideea se reduce la o simplă constatare redată printr-o propoziţie enunţiativă.

Conjunctivul prezent poate echivala semantic cu indicativul şi în modelul propoziţiilor enunţiativ-exclamative cu pronunţată nuanţă afectivă, prin care se exprimă atitudinea emotivă a vorbitorului, starea lui psihică (regret, indignare, mînie, dezaprobare etc.). De exemplu:

„Stă-n drum de vorbă cu vecine!/ Şi bate-n pumni: - Să mor îmi vine, / Auzi tu! *Să se prindă* ea / Cu mine!/"(G.Coşbuc. *Duşmancele*); „*Ziţa.* – Auzi, mizerabilul! *Să se-ntindă* pînă-ntr-atîta ca să-mi facă un afront." (I.L. Caragiale. *O noapte furtunoasă*)

„Geamantanele! Geamantanele, nenorocitule! Vai de mine şi de mine! Ce stai! Proasta de mine, *să*-l *ascult* şi *să nu vînd* casa! Aveam şi cumpărători! Aş fi avut bănişori!" (N.Costenco. *Severograd*)

Asemenea tip de propoziţii enunţiative poate fi izolat prin punct, prin semnul exclamării sau prin puncte de suspensie. Însă, indiferent de semnele de punctuaţie, propoziţiile enunţiativ-afective sunt însoţite de fiecare dată de intonaţie exclamativă, aceasta avînd menirea de a potenţa, de a intensifica valoarea emotiv-expresivă a formei conjunctivale date, fiind consecinţa exteriorizării stării afective a vorbitorului, a atitudinii pe care o manifestă în situaţia dată faţă de faptul enunţat.

La fel ca în modelul propoziţiei interogativ-exclamative, efectul dezaprobării, al indignării redat prin forma conjunctivului prezent din cadrul propoziţiilor enunţiativ-afective se datoreşte semnificaţiei ipotetice proprie formei verbale date la nivel denotativ. Vorbitorul parcă nici nu ar

Scanned with OKEN Scanner

vrea să creadă că o asemenea acțiune s-ar fi putut realiza și ar fi în stare în orice moment s-o nege, s-o considere nevalabilă, neadevărată.

După cum vedem, la nivel conotativ, în anumite situații comunicative, conjunctivul se poate transforma semantic din mod al irealității în antipodul său, devenind sinonim al indicativului. În asemenea cazuri vom avea de-a face cu acțiuni absolut reale, certe, care, în majoritatea cazurilor, s-au înfăptuit sau se înfăptuiesc. O astfel de întrebuințare este posibilă numai în anumite condiții contextuale favorabile, însoțite de o pronunțată intonație interogativă sau exclamativă.

Substituirea formei de indicativ prin cea a conjunctivului prezent este, așadar, de natură afectivă, fiind consecința unei stări sau reacții psihice de înaltă tensiune emotivă. Acesta este factorul de bază care face ca asemenea utilizare să aibă loc în stilul vorbirii orale, cu precădere, în aspectul ei oral-colocvial.

2.3. Conjunctivul imperatival

Conjunctivul poate deveni sinonim contextual al imperativului numai în acele situații în care forma acestui mod la timpul prezent își manifestă varietatea semantică de *prezent hortativ-prescriptiv*. Pentru conjunctivul prezent cu o astfel de semnificație sunt caracteristice următoarele trăsături semantice diferențiale: 1) hortativitate (poruncă, îndemn, sfat etc.), perspectivă prezent-futurală.

Valoarea hortativă a conjunctivului prezent se explică prin posibilitatea acestuia de a deveni predicat într-o propoziție subordonată care s-ar afla în dependență de verbele hortativității. De exemplu:

„- Să-ți adunci aminte! Îți ordon *să-ți adunci aminte*. Auzi? Îți ordon!..." (V.Beşleagă. *Zbor frînt*)

Cu alte cuvinte, conjunctivul "independent" cu valoare hortativă are în astfel de cazuri o valență recțională neînchisă, care poate fi „completată" cu expresii de tipul: *ordon (poruncesc) să..., rog să..., vezi să (nu)..., te stărui să..., interzic să...* etc.

În felul acesta, conjunctivul cu valoare hortativă trebuie considerat ca fiind predicat al unei subordonate, lipsite de elementul subordonator și ridicate formal la rangul de principală.

Scanned with OKEN Scanner

Particularităţile semantico–stilistice ale conjunctivului cu valoare imperativală sînt redate prin cîteva trăsături caracteristice mai importante.

a) Faţă de imperativ, conjunctivul redă mai slab valorile semantice, ideea de poruncă fiind atenuată de trăsătura semantică „perspectivă prezent-futurală". Nuanţa aceasta de viitor face ca ordinul sau porunca să apară deseori nu atît de categoric, ci mai curînd ca un sfat, o rugăminte:

„- ...cînd nu-ţi va mai rămîne nimic, *să-ţi aduci aminte* că sfînta noastră biserică primeşte în sînul ei pe toţi cei ce caută mîngîiere şi adăpost." (I.Slavici. *Mara*)

„- *Să spuneţi* veneticului Arnăut că aţi văzut fata lui Hîncu." (A.Hîşdău. *Domnia Arnăutului*)

Este vorba, deci, despre o atitudine a vorbitorului faţă de acţiunea enunţată pe care nu o poate adresa ca poruncă, decît numai în aşa mod. Există, însă, şi cazuri cînd ideea de poruncă redată prin conjunctiv poate să apară chiar mai categorică, decît dacă ar fi exprimată prin forma sinonimică a imperativului:

„- *Să taci* din gură, scorpie nebună, că pui de te leagă şi te trimit la balamuc, mă înţelegi!" (I.L. Caragiale. *Chir Ianulea*)

„Şi pă urmă, dobitocu ăla cu toba de ce nu cîntă? *Să* mi-l *torni* la dubă, să-i mai treacă lenea.

- Da n-are rol acuma...

- *Să aibă!* Cînd am dat ordin să aibă – *să aibă!*" (A.Bacalbaşa. *Moş Teacă*)

„Peste o oră *să fie măturată* toată rampa şi linia! Gunoiul grămădit. Trimit fetele cu tărăboanţa. Şi să nu dea dracul, că azi eu îs „brigadir"! M-ai înţeles?" (N.Costenco. *Severograd*)

Utilizînd verbul la conjunctiv, în al doilea caz la diateza pasivă, vorbitorul pune pe prim - plan porunca privind realizarea acţiunii, pe care o consideră nu ca dorită sau presupusă, ci ca un ordin categoric. În al doilea exemplu persoana în genere nici nu este luată în considerare. Aici numai ideea de persoană este redată prin complementul de agent subînţeles. Să se compare în acest sens variantele sinonimice posibile: *să măturî toată rampa şi linia – mătură toată rampa şi linia – să fie măturată toată rampa şi linia.* Caracterul dur al poruncii este însoţit şi de o intonaţie vehementă, cu accent logico-emfatic fixat pe acţiunea poruncită.

Scanned with OKEN Scanner

Cele spuse aici sînt sprijinite şi de următoarea observaţie: „Conjunctivul prezent cu sens de imperativ însoţeşte duritatea poruncii cu manifestarea indignării sau a unei stări de accentuată nemulţumire a subiectului vorbitor provocată de interlocutor sau de a treia persoană, obiect al comunicării lingvistice" [D.Irimia. *Introducere...*, p. 93].

b) Conjunctivul prezent dispune de forme pentru toate trei persoane, completînd într-un anumit fel necesităţile neacoperite deplin de imperativul propriu-zis din cauza caracterului său unipersonal.

Formula de exprimare a unei porunci adresate unei terţe persoane porneşte de la acele situaţii, în care vorbitorul dă ordin unei persoane prezente (pers. II), pentru ca aceasta să transmită porunca sa unei terţe persoane. Imperativul, după cum se ştie, nu dispune de forme pentru persoana a III-a şi din această cauză se recurge la persoana respectivă a conjunctivului, care, aflîndu-se în propoziţia subordonată, se asociază cu imperativul din cea regentă: *obligă-l să lucreze; spune-i să tacă; porunceşte-i să plece.* Însă, un ordin sau, respectiv, o dorinţă pot fi transmise unei terţe persoane şi fără intermediul unei persoane prezente sau imaginare. În asemenea cazuri vorbitorii recurg la întrebuinţarea conjunctivului fără morfemul *să,* avînd valoare stilistico-gramaticală a unui pseudoimperativ[1]. De exemplu:

„Nimeni altul *nu jelească* / Răposata voastră fală, / Şi vă rog cu îngroparea / Nu vă faceţi cheltuială." (O.Goga. *De-o să mor*)

„Cădeţi, cădeţi, voi, frunze dezlipite, / Pe cîmpul larg, în zbor, vă *poarte* vîntul / Şi vă-*nfrăţească* rostul cu ţărîna: / Pe urma voastră va rodi pămîntul!" (O.Goga. *Fecunditas*)

O astfel de întrebuinţare a conjunctivului conferă mesajului un timbru sobru şi solemn, în deplină concordanţă cu conţinutul. Expresivitatea patetică se datoreşte sintetismului şi densităţii stilistice a unor astfel de forme, care, prin eliminarea morfemului modal *să*, obţine o asemănare cu morfemul imperativului. Asemenea forme sînt folosite, de regulă, în propoziţiile care exprimă diferite urări cu o conotaţie emotiv-solemnă.

În atare situaţii avem tot temeiul a presupune că vorbitorul, vrînd să-şi exprime cu entuziasm şi afecţiune o anumită dorinţă, recurge tot la o valenţă neînchisă, care se poate încheia cu un verb recţional de tip deziderativ (*doresc, urez* etc.), ce presupune şi un determinativ

[1] Privitor la această valoare a conjunctivului *a se vedea*: T.Vianu. *Studii...*, p. 79-81.

circumstanțial de mod de înaltă intensitate afectivă (*din toată inima, din adîncul sufletului* ș.a.). Aceasta este o dovadă a faptului că, astfel utilizat, conjunctivul cu valoare imperativală comportă, prin coordonata semantică dată, și o pronunțată notă optativă. În cazul cînd o asemenea semnificație a valenței recționale lipsește sau este prea slab sesizabilă, conjunctivul are valoare net imperativală:

„O, *fiarbă*-vă mînia în vinele stocite / În ochii stinși de moarte pe frunți învinețite / De sînge putrezit." (M.Eminescu. *Junii corupți*)

Se întîmplă uneori ca, în dependență de context, de intenția vorbitorului, o astfel de formă să exprime și o notă afectivă diametral opusă, aceea de ironie la adresa interlocutorului, căruia îi este îndreptată porunca, recurgîndu-se concomitent și la utilizarea transpozitivă a persoanei a III-a în locul persoanei a II-a. De exemplu:

„- Eu mă duc, părinte, *șadă* sfinția ta singur! Nu vreau ca din pricina sfinției tale, blagocinul să mă pună la canon." (V.Crăsescu. *Părintele Baltag*)

Momentul afectiv este subliniat în asemenea cazuri și de faptul că porunca este dată de un vorbitor, care, pe scara ierarhiei, se află la un nivel mai jos față de adresat, așa ca în exemplul citat, unde porunca este adresată preotului de către dascăl.

c) Conjunctivul imperatival nu dispune de nici un indiciu privind persoana care ordonă, ea nu este exprimată formal, însă, în același timp, se află în corelație directă (persoana a II-a) sau indirectă (persoana a III-a) cu persoana destinatarului. Faptul acesta are loc din cauză că valența sa neînchisă este destul de imprecisă și se poate încheia cu orice verb recțional de tipul: *ordon să..., rog să..., te sfătui să...* etc. Corelația cu adresatul, însă, este înfățișată prin flexie. Aceasta face ca atenția să fie concentrată asupra acțiunii destinatarului și maschează îndemnul, porunca din partea vorbitorului. Anume prin aceasta și se subliniază caracterul imperatival al conjunctivului, ceea ce din punct de vedere afectiv are o importanță deosebită.

d) Duritatea poruncii exprimate printr-un verb la modul conjunctiv se manifestă deosebit de reliefat, cînd această formă verbală alternează cu forma respectivă a modului imperativ. O asemenea alternanță are menirea de a sublinia interesul vorbitorului în realizarea sau nerealizarea acțiunii hortative. De exemplu:

„Ș-odată cheamă Spînul pe Harap-Alb și-i zice răspicat:

Scanned with OKEN Scanner

- Acum degrabă *să te duci* cum îi şti tu să-mi aduci sălăţi de aceste din Grădina Ursului. Hai *ieşi* repede şi *porneşte*, că nu-i vreme de pierdut." (I.Creangă. *Povestea lui Harap-Alb*)

„*Nu te atinge* de moşii mei, m-ai înţeles? *Să nu te atingi* de mărgineni, c-apoi..." (I.Gaisaniuc. *Urmaşii*)

Substituirea imperativului prin conjunctiv se datoreşte, după cum se vede, naturii deziderative a acestuia din urmă, care, în îmbinare cu intonaţia imperativală, face ca înfăptuirea poruncii să fie înţeleasă de către adresat ca fiind deosebit de necesară şi importantă pentru vorbitor.

Îndemnul exprimat prin forma conjunctivului în cazul relaţiei de dependenţă a adresatului faţă de vorbitor se dovedeşte a fi deosebit de categoric, mai ales în acele replici, unde figurează cuvinte sau expresii vădind graba, nerăbdarea, criza acută de timp, în care se află personajele. Predomină în asemenea cazuri apelul la rapiditate şi promptitudine:

„Atunci Scaraoschi, îngrijorat şi mînios grozav, chemă înaintea sa toată drăcimea şi bătu din picior strigînd: - Acum, în clipă, *să se aleagă* (comp.: *alegeţi*) unul dintre voi care să meargă să afurisească pe acest proclet şi vrăjmaş cumplit." (I.Creangă. *Dănilă Prepeleac*)

e) Se impune a fi subliniată în mod deosebit o astfel de variantă a îndemnului categoric exprimat prin conjunctiv, cum este prohibiţia. La prima vedere s-ar părea că aici totul se reduce la negarea acţiunii. Însă, conjunctivul hortativ cu negaţie poate exprima şi un sfat, o rugăminte. În asemenea cazuri îndemnul nu va fi categoric, ci atenuat, neutru. De exemplu:

„- Ia aminte *să nu tragi cu obrazul*, îi spune deseori bunica." (Gh.Gheorghiu. *Ninsori în primăvară*)

Valoarea prohibitivă a conjunctivului hortativ apare de cele mai multe ori atunci, cînd, în virtutea unui interes personal, vorbitorul interzice, nu-i permite adresatului să înfăptuiască acţiunea. Cu ajutorul conjunctivului prohibitiv este redat un îndemn categoric de a nu realiza acţiunea sau de a întrerupe o acţiune care deja se realizează:

„- Tu *să nu*-mi *spui* mie aşa lucruri, auzi? *Să nu*-mi *vorbeşti* aşa ceva! N-ai dreptul." (A.Busuioc. *Unchiul din Paris*)

„- *Să nu te obrăzniceşti* cu mine, strigă el ca ieşit din fire." (I.Slavici. *Mara*)

Conjunctivul prohibitiv este folosit deseori mai ales pentru a exterioriza ideea de ameninţare, fiind însoţit, în asemenea cazuri, de

Scanned with OKEN Scanner

locuțiunea *(să) nu (care) cumva să*. El poate reda atît ideea de oprelişte, de interdicție, de poruncă negativă, ca în exemplul:

„Şi oriunde vei merge cu mine, *nu care cumva să bleşteşti* din gură către cineva despre ceea ce-a urmat între noi, că te-am şters de pe fața pămîntului." (I.Creangă. *Povestea lui Harap-Alb*), cît şi un îndemn sau chiar un sfat, care porneşte dintr-o intenție prietenoasă a vorbitorului față de adresat:

„Dar voi încuieți uşa după mine, ascultați unul de altul şi *să nu cumva să deschideți* pînă ce nu-ți auzi glasul meu." (I.Creangă. *Capra cu trei iezi*)

După cum vedem, hortativitatea reprezintă o varietate semantică şi stilistică importantă a acestui mod. „Conjunctivul imperatival dovedeşte o schimbare de natură afectivă în atitudinea subiectului vorbitor..." [I.Iordan. *Stilistica...*, p. 145].

Caracterul imperatival al conjunctivului prezent vădeşte o gamă întreagă de nuanțe modale: ordin, sfat, îndemn, rugăminte, îndrumare etc.

Diferențierea unor asemenea varietăți ale hortativității exprimate de acest mod impune stabilirea acelor factori extralingvistici, care joacă un rol decisiv în nuanțarea diverselor semnificații imperativale, în cadrul enunțului respectiv. Vom remarca două aspecte, care, la rîndul lor, pot fi considerate trăsături semantice diferențiale modal-situative. În acest scop este necesar să pornim de la modul cum se manifestă relațiile dintre subiectul vorbitor şi adresat.

1. Dependența subiectului vorbitor de voința adresatului

Prin această trăsătură se are în vedere dependența subiectului vorbitor de adresat din punctul de vedere al posibilității înfăptuirii sau neînfăptuirii acțiunii de către acesta din urmă. Grație acestui tip de relații, toate varietățile hortative ale conjunctivului pot fi divizate în două grupe: a) atenuate, b) neutre.

Din grupa varietăților hortative atenuate fac parte acelea care exprimă rugăminte, înduplecare, implorare. Subiectul vorbitor îşi dă bine seama că realizarea acțiunii cerute depinde de adresat, de voința acestuia dė a înfăptui sau nu acțiunea solicitată, ceea ce îl face să-şi adreseze îndemnul într-un mod „delicat".

„- Ba *să nu te* mai *amesteci*, Ionel, şi *să-ți vezi* de necazuri, că avem destule, că pe urmă iar o să zică boierii că ții parte oamenilor şi o să te asuprească şi iar..." (L.Rebreanu. *Răscoala*)

Scanned with OKEN Scanner

„- Ba nu, stăpîne, *să nu faci* una ca asta, că femeia dumitale, îi una dintre cele mai bune femei." (I.Creangă. *Povestea lui Stan Păţitul*)

Dacă relaţia de dependenţă dintre adresat şi subiectul vorbitor lipseşte, atunci acesta din urmă îşi exprimă îndemnul mai neutru, în comparaţie cu varianta hortativă „delicată". Aici intră propunerea de a înfăptui acţiunea, sfatul, invitaţia, permisiunea, prevenirea:

„Bună bucăţică! N-ai văzut ce fiţîită şi fandosită? *Să te păzeşti,* Costea, de dînsa!" (N.Costenco. *Severograd*)

„Ia aminte, *să nu tragi cu obrazul,* îi spune deseori bunica." (Gh.Gheorghiu. *Ninsori în primăvară*)

Un îndemn categoric sub formă de poruncă sau ordin din partea subiectului vorbitor nu poate avea loc în asemenea situaţii, deoarece realizarea unui astfel de îndemn depinde de voinţa adresatului.

2. *Dependenţa adresatului de voinţa subiectului vorbitor*

În această situaţie se are în vedere posibilitatea înfăptuirii sau neînfăptuirii acţiunii pe care adresatul ar trebui s-o realizeze din îndemnul subiectului vorbitor. Dacă înfăptuirea acţiunii este obligatorie pentru adresat din cauza unei necesităţi obiective sau în virtutea dependenţei adresatului de subiectul vorbitor, atunci îndemnul este exprimat sub formă categorică:

„- *Să taci* acuma! Se răsti directorul. Aţi vorbit destul." (L.Rebreanu. *Răscoala*)

„- Nu-i frumos, nănaşule.

- Tu *să nu* mă *înveţi* pe mine. Că eu îs nănaş, şi nu tu." (D.Matcovschi. *Toamna porumbeilor albi*)

Aşadar, întrucît conjunctivul în cazurile utilizării sale imperativale este legat de situaţia adresării directe, asemenea trăsături diferenţiale modal-situative cum sunt dependenţa subiectului vorbitor de adresat şi dependenţa adresatului de subiectul vorbitor generează un spectru întreg de varietăţi hortative, pornind de la rugăminte, înduplecare, implorare şi terminînd cu porunca, ordinul, prohibiţia etc. Toate acestea nu sînt condiţionate de anumite elemente indicatorii de ordin lexical sau de nişte structuri sintactice speciale. Atîta doar că apar în propoziţii independente hortative cu valenţă recţională deschisă şi sînt marcate cu ajutorul intonaţiei. Rolul principal îl joacă timbrul intensităţii.

Scanned with OKEN Scanner

Conjunctivul imperatival este propriu stilului vorbirii orale, colocviale, putînd să apară, de regulă, în vorbirea dialogată, însoțit de intonația respectivă. Numai conjunctivul pseudoimperatival (persoana a III-a singular şi plural) nu presupune o adresare directă către destinatar.

Hortativitatea reprezintă o varietate semantică şi stilistică importantă a conjunctivului, dîndu-i posibilitate acestuia să devină, în anumite situații contextuale, sinonim cu imperativul.

2.4. Optativul indicatival

Forma modului condițional-optativ cu valoare optativă[1] poate lua valoarea semantică a indicativului ca urmare a utilizării ei transpozitive în sfera funcționării indicativului. De cele mai multe ori, în asemenea situații are loc neutralizarea trăsăturilor semantice diferențiale, care sînt relevante pentru varietatea optativă a modului condițional-optativ.

Sub presiunea unor circumstanțe verbale tipice pentru manifestarea indicativului, optativul îşi neutralizează, în primul rînd, trăsătura sa diferențială de bază, aceea de posibilitate ipotetică. Din mod al incertitudinii el se transformă în mod al certitudinii reale. În ce priveşte trăsăturile diferențiale proprii variantei optative a condiționalului, fiecare din ele se manifestă de la caz la caz la nivel conotativ, făcînd să fie relevată intenția concretă a vorbitorului. Ne vom opri, în continuare, la cîteva cazuri specifice de sinonimizare a optativului cu indicativul.

a) Optativul obține valoare indicativală în situațiile în care vorbitorul caută să exprime un enunț necategoric. În asemenea cazuri din mod al irealității optativul se transformă la nivel conotativ în antipodul său, în mod al realității, deoarece este vorba de acțiuni absolut reale şi certe. În astfel de contexte se exprimă, de obicei, o apreciere a legăturii dintre proces şi realitate, se indică o posibilitate ipotetică numai imaginară, care nu depinde de o anumită condiție.

„Ce interes avea Aristid să-l orbească?

– Avea dacă l-a chiorît.

– N-*aş vrea* să cred..." (D.Matcovschi. *Toamna porumbeilor albi*)

---

[1] În loc de îmbinarea greoaie, neterminologică de „condițional-optativ cu valoare optativă" vom folosi în continuare termenul „optativ", care este mai concis, mai comod şi redă mult mai limpede realitatea lingvistică.

Scanned with OKEN Scanner

„Eu te-*aş sfătui*, bade Ghiţă, pavăza s-o lepezi la căruţă. S-o scoţi la focul vînătorilor, cînd vom pune pe dînsa inima friptă a mistreţului dumitale." (M.Sadoveanu. *Mitrea Cocor*)

Dintre trăsăturile diferenţiale particulare ale optativului este sesizată doar necesitatea acţiunii din punctul de vedere al vorbitorului, însă şi aceasta foarte slab.

b) Ca echivalent semantic al indicativului, optativul poate fi întrebuinţat în situaţiile în care intervine momentul psihologic. Vorbitorul, simţindu-se oarecum jenat, din teama de a nu-l supăra pe cel căruia îi adresează rugămintea, atenuează întrucîtva cererea, pe care o prezintă ca o dorinţă a sa, dar dependentă de voinţa adresatului.

„- Domnule căpitan, v-*aş ruga* să-mi daţi voie sîmbătă şi duminică la Cîmpulung." (Camil Petrescu. *Ultima noapte de dragoste, întîia noapte de război*)

„- Radu Nicolaevici ... *am vrea* să-ţi cerem un sfat, ca om cu carte ce eşti..." (A.Busuioc. *Singur în faţa dragostei*)

Vorbitorul putea să spună: „Vă rog să-mi daţi voie", „vrem să-ţi cerem", numai că ar fi schimbat şi tonul comunicării, căci, formulînd direct cererea, emiţătorul n-ar mai fi pus-o în dependenţă de voinţa sau de dispoziţia persoanei căreia i se adresează. O astfel de întrebuinţare a optativului sinonimic cu indicativul mai exprimă şi o pronunţată notă de politeţe („politeţe impusă de situaţia inferioară a subiectului vorbitor" [I.Iordan. *Stilistica...*, p. 52]), emiţătorul simţindu-se oarecum umilit sau chiar inferior faţă de interlocutor, căci „cel care roagă numai prin faptul că este nevoit să roage, prin faptul că realizarea dorinţei sale depinde de voinţa interlocutorului, simte că ocupă o poziţie inferioară faţă de aceea a persoanei solicitate" [I.Eţcu. *Unele observaţii...*, p. 52].

Fiind sinonime la nivel denotativ, diferenţa dintre aceste moduri persistă, dar numai la nivel conotativ, redînd în anumite contexte o nuanţă de politeţe, de modestie sau timiditate. Vorbitorul evită folosirea modului indicativ (prezent) pentru faptul că acesta e prea tranşant şi, prin urmare, nepotrivit pentru a solicita bunăvoinţa cuiva.

O situaţie similară observăm şi în cazurile în care vorbitorul recurge la substituirea indicativului prin optativ cu scopul de a atenua necuviinţa, nepolitetea unei cereri, a unei propuneri:

„Un lucru numai te-*aş ruga*: mîine dimineaţă cînd îi pleca, dacă n-oi fi eu deştept, să nu laşi uşa de la drum deschisă." (I.L. Caragiale. *Abu-Hasan*)

Scanned with OKEN Scanner

Nu este exclus ca optativul să fie utilizat în locul indicativului şi în scopuri diametral opuse celor indicate mai sus. Vorbitorul îşi poate formula solicitarea fără a o mai pune în dependenţă de vrerea persoanei căreia i „se adresează". În asemenea cazuri „rolurile se schimbă": nu subiectul vorbitor, ci interlocutorul se află în postură inferioară, tonul comunicării devine impunător, grav, ireverenţios:

„- Fără de mine nu poţi să te duci! îi zise Pintea aspru.

- Vorbă să fie! grăi cîrciumarul cam nepăsător. *Aş vrea* eu să văd cine mă opreşte să mă duc la nevastă şi la copii" [...] (I.Slavici. *Moara cu noroc*)

„- Anume că nu-mi arde de glume! – Victor deveni deodată sever. Privirile-i aspre îl străpungeau pe omul cu mustăţi întrerupîndu-i vorba. – De aceea te-*aş ruga* să laşi visul pe altă dată şi să fii serios." (M.Gh. Cibotaru. *Semănătorii*)

Folosirea optativului în locul indicativului în contexte de tipul celor de mai sus este legată de momentul participării subiective a vorbitorului la acţiune, precum şi de dorinţa lui de a sublinia acest moment al participării sale subiective, accentuîndu-se prin aceasta interesul subiectului vorbitor în realizarea acţiunii solicitate ce se conţine în propoziţia dependentă.

c) O considerabilă apropiere semantică a optativului de indicativ se observă în propoziţiile care conţin întrebări circumspecte, necategorice. Caracterul interogativ al enunţului neutralizează diferenţa dintre modul condiţional-optativ şi indicativ, deoarece semnificaţia ipotetică este proprie oricărei propoziţii interogative. De exemplu:

„- Ionică, *n-ai vrea* (comp.: *nu vrei*) să vorbeşti despre altceva?" (A.Busuioc. *Singur în faţa dragostei*)

Deşi în asemenea situaţii verbul la modul condiţional-optativ este însoţit, de obicei, de negaţie, aceasta nu implică întrebării semnifiaţia unei negări interne.

La nivel conotativ diferenţa dintre optativ şi indicativ este sesizată clar. Caracterul ipotetic propriu condiţionalului-optativ creează efectul unei întrebări sau al unei rugăminţi timide, de care s-ar părea că vorbitorul ar putea să se dezică în orice moment. De exemplu:

„- Moş Mărgică, da *n-ai putea* matale să te duci să-i spui să vină pîn-aici, că-l chem eu?" (Ana Lupan. *La cîntatul cucoşilor*)

„- Frumos! – *N-aş putea* să ştiu şi eu cine-i fericitul?" (A.Marinat. *Fata cu harţag*)

Scanned with OKEN Scanner

Uneori, însă, aceeaşi formă a condiţionalului-optativ sinonimă cu indicativul poate exprima în acelaşi tip de propoziţie interogativă nuanţe de ironie, de reproş sau dezaprobare. Nota afectivă se datoreşte faptului că vorbitorul recurge în scopuri zeflemisitoare, persiflante la o formă gramaticală, care, în mod obişnuit, este folosită pentru a reda modestia, politeţea, timiditatea. Are loc un fel de tamponare între o utilizare obişnuită şi una neobişnuită a aceleiaşi forme, ceea ce generează efectul de surpriză, menit să sublinieze concomitent starea psihică a vorbitorului, atitudinea sa faţă de interlocutor în momentul în care îşi formulează întrebarea. De exemplu:

„- Păi eşti însurat, dom'le, *n-ai vrea* cumva să-ţi sar în gît?" (A.Busuioc. *Singur în faţa dragostei*)

d) Relaţii de sinonimie între optativ şi indicativ observăm şi la aşa-numitele întrebări deliberative (propoziţii exclamativ-interogative), prin care este redat un sentiment de reproş din partea subiectului vorbitor. De exemplu:

„- Ce umbli cu arma, domnule şef? Doar *n-ai vrea* să ne împuşti pentru o glumă? spune Ion Ududui." (Z.Stancu, *Desculţ*)

„El poate fi preşedinte, apoi de ce *n-ar putea* fi tata secretar?" (I.C. Ciobanu. *Podurile*)

S-ar părea că atît modelul, cît şi intonaţia propoziţiei sînt chemate aici să accentueze semnificaţia ipotetică a logoformei, însă o asemenea semnificaţie nu este intuită, căci efectul exclamării interogative nu face decît să sublinieze afirmativ cum că faptul dat este compatibil cu realitatea. În felul acesta, sentimentul de reproş, de nemulţumire este redat de către vorbitor mai reliefat, creînd iluzia „angajării" sale la faptele narate.

Neutralizarea trăsăturilor diferenţiale ale optativului şi a sinonimizării sale cu indicativul poate fi realizată numai la nivel denotativ, căci la nivel conotativ aceste moduri diferă semantic. Semnificaţia optativă se manifestă fie prin considerarea acţiunii drept utilă, necesară din punctul de vedere al vorbitorului (în cazul unor enunţuri necategorice sau al întrebărilor deliberative), fie prin interesul vorbitorului – subiect al acţiunii, în realizarea celor solicitate de el (în cazul rugăminţii reverenţioase). Şi de fiecare dată, în fiecare situaţie concretă semnificaţia optativului este însoţită de o pronunţată notă de ordin afectiv, pe care forma sinonimică a indicativului nu ar putea-o reda cu atîta pregnanţă.

Scanned with OKEN Scanner

2.5. Optativul imperatival

Pe lîngă semnificaţiile sale gramaticale de bază (condiţie, dorinţă), modul condiţional-optativ mai poate avea, în dependenţă de anumite situaţii contextuale, şi unele valori suplimentare, situative, care ar echivala cu cele ale indicativului (*n-aş vrea* să-ţi spulber iluziile ≈ *nu vreau*...), ale conjuncţivului (mai bine *ne-am duce* cu totu ≈ mai bine *să ne ducem*...) ori cu cele ale imperativului. În cele ce urmează vom examina anume această de la urmă valoare.

Condiţionalul-optativ, graţie semnificaţiei sale optative, poate căpăta valoare imperativală ca urmare a întrebuinţării sale în sfera de utilizare a imperativului, unde ar exista condiţii verbale tipice pentru actualizarea formelor acestui mod: vorbire directă, adresare, intonaţie hortativă. De exemplu:

„- Şi apoi, de cînd, mă rog, mă ţii legat de fustă? Mai bine *ai căuta* de copil şi nu l-*ai lăsa* pe sama copleşilor." (N.Costenco. *Severograd*)

Posibilitatea echivalării semantice a optativului cu imperativul se datoreşte faptului că ambele exprimă un proces ireal. Pentru realizarea semnificaţiei sintagmatice a hortativităţii este necesar ca optativul să capete o astfel de trăsătură proprie imperativului, cum este îndemnul. Un asemenea „împrumut" semantic contextual poate avea loc numai în modelul propoziţiei hortative, unde condiţia primordială pentru constituirea semnificaţiei hortative o reprezintă corelarea formei condiţionalului-optativ cu persoana a II-a singular sau plural. Aceasta, fie că e de faţă, fie că e subînţeleasă, în propoziţie are în mod obligatoriu funcţie de subiect al acţiunii.

Deşi la baza valorii hortative a optativului stau astfel de trăsături semantice diferenţiale proprii imperativului ca îndemnul şi adresarea către interlocutor, la nivel conotativ nu sînt neutralizate nici trăsăturile semantice diferenţiale ale optativului; continuă să persiste astfel de trăsături diferenţiale particulare ale optativului cum sînt utilitatea acţiunii din punctul de vedere al vorbitorului şi interesul (dorinţa) vorbitorului în realizarea acţiunii, cu unica deosebire esenţială că vorbitorul este interesat nu în realizarea acţiunii sale, ci a aceleia pe care o impune el interlocutorului. Anume caracterul relevant al acestor trăsături diferenţiale ale optativului îi

Scanned with OKEN Scanner

dau posibilitate în cazul sinonimizării sale contextuale cu imperativul să-şi manifeste în condiţii verbale adecvate pregnante note semantico-expresive.

Cu toate că exprimă un îndemn, optativul imperatival îşi menţine, într-o anumită măsură semnificaţia ipotetică, prezumtivă proprie condiţionalului-optativ, care, în îmbinare cu intonaţia hortativă de exprimare a voinţei vorbitorului, creează efectul conotativ de neîncredere, delicateţe. Se observă acest lucru, mai cu seamă, cînd vorbitorul îi adresează interlocutorului o rugăminte amabilă:

„- Dacă *ai face* (comp.: *fă*) oleacă focul! Tare aş mai bea un ceai fierbinte." (N.Costenco. *Severograd*)

Această notă de pudicitate, de decenţă devine deosebit de accentuată, cînd vorbitorul îşi formulează rugămintea sub forma unei întrebări deliberative, punînd la modul condiţional-optativ forma verbului modal cu sens de posibilitate. Un asemenea verb prin însăşi semantica sa redă ideea de presupunere, de nesiguranţă în realizarea acţiunii solicitate de către vorbitor. Realizarea sau nerealizarea acţiunii cerute depinde în întregime de voinţa adresatului. De exemplu:

„- Am o rugăminte: *n-aţi putea* cumva trece pe la mine? Că nu m-am sfătuit cu femeia..." (V.Vasilache. *Povestea cu cocoşul roşu*)

Este locul să amintim aici despre un astfel de factor extralingvistic, cum este dependenţa vorbitorului de voinţa adresatului, care nu reprezintă altceva decît una dintre trăsăturile semantice modal-situative ale hortativităţii. Pornind de la o asemenea relaţie dintre interlocutori impusă de circumstanţele respective, ne putem da mai bine seama despre esenţa afectivă a hortativităţii atenuate, pe care o exprimă optativul imperatival. Acest tip de hortativitate cuprinde mai multe varietăţi, printre care mai importante sînt *sfatul* şi *rugămintea*, de la care se mai desprind anumite nuanţe.

O varietate a hortatitivăţii situative se deosebeşte de alta. Astfel, bunăoară, sfatul corelează cu semnificaţia „interesul adresatului" în înfăptuirea acţiunii (sau „interesul reciproc al vorbitorului şi adresatului"), în timp ce semnificaţia „interesul vorbitorului" este caracteristică pentru rugăminte: rugămintea porneşte totdeauna de la interesele vorbitorului, îndemnul său presupunînd şi în acest caz participarea adresatului la acţiune.

Atît rugămintea, care nu este altceva decît o solicitare adresată cuiva pentru a obţine ceva, cît şi sfatul, care presupune o povaţă, o îndrumare, pornesc de la ideea unor interese sau preferinţe ale vorbitorului. Aceasta

Scanned with OKEN Scanner

face ca îndemnul la acțiune exprimat prin optativul imperatival să fie însoțit de cele mai multe ori de adverbul *bine* la gradul comparativ, care joacă rol de indiciu contextual, menit să semnaleze predilecția vorbitorului în înfăptuirea de către adresat a acțiunii ipotetice solicitate (sau propuse).

Să vedem în continuare, cum se manifestă sub aspect semantico-stilistic aceste varietăți ale optativității hortative.

Sfatul. Prin această semnificație a optativului imperatival se manifestă deosebit de pregnant din punctul de vedere al vorbitorului. Acțiunea ipotetică, după opinia sa, este oportună, utilă și anume din această cauză el îl sfătuie pe interlocutor s-o înfăptuiască. De exemplu:

„Și, zău, mai bine *v-ați împăca* decît să vă împușcați cu vorba." (E.Damian. *Spulber*)

Interjecția *zău*, alături de adverbul *bine* la gradul comparativ, joacă aici rol de indiciu lexical, menit să accentueze, să sublinieze o dată în plus oportunitatea, necesitatea acțiunii propuse de către vorbitor, pe care interlocutorii ar trebui s-o înfăptuiască în interesul lor.

Indiciile contextuale pot introduce în semnificația sfatului note suplimentare, printre care:

a) Sfatul ca opunere situației reale. Situația ipotetică este opusă celei reale, fiind considerată de vorbitor mai utilă, mai potrivită:

„Un intervenționist celebru, care dezlănțuie multe scandaluri și huiduise în stradă pe trimisul extraordinar al Austriei, vocifera în picioare cu glas detunat, fluturînd un ziar filogerman în mînă:

– Am să le rup urechile!... O să-i spînzurăm în piața Teatrului! Să-i scuipe trecătorii!...

– Lasă, viteazule! îl întrerupse, tărăgănînd, un bătrîn chel care nu-și lăsă din gură paiul mazarganului. Mai bine *ți-ai încheia* nasturii la pantaloni, Adriene!

Intervenționistul își trecu mîna la nasturi și-i încheie fără grabă potolindu-și doar diapazonul peroratiei." (Cezar Petrescu. *Întunecare*)

Un asemenea sfat nu este lipsit, după cum vedem, și de o notă de dojană, întrucîtva ironică, la adresa interlocutorului, subliniindu-se prin aceasta necesitatea realizării acțiunii.

Sfatul de a înfăptui o acțiune, care, după opinia vorbitorului, ar fi mai utilă decît cea reală poate să se refere nu numai la acțiunea interlocutorului, ci și la acțiunea unei terțe persoane, care nu participă la conversație. De exemplu:

Scanned with OKEN Scanner

„- Decît atîta lumină (arătă şiragul de becuri şi candelabre), *s-ar îngriji* mai bine să servească o cafea mai omenească... Ştii a ce mirosea cafeaua aceasta, Comşa?... A ghindă prăjită!" (Cezar Petrescu. *Întunecare*)

Aici avem de-a face cu un îndemn indirect adresat unei terţe persoane prin intermediul interlocutorului. Uneori, însă, un asemenea sfat poate fi adresat unei a treia persoane şi pe calea aşa-numitului dialog intern, cînd vorbitorul devine partenerul unui interlocutor imaginar. Vorbitorul se adresează sie însuşi, apreciind necesitatea înfăptuirii unei acţiuni de către persoana care este de faţă, dar căreia el parcă n-ar îndrăzni să i se adreseze direct. Procedeul acesta al autoadresării poartă pecetea unei pronunţate tensiuni dramatice, pe care o trăieşte mai ales subiectul vorbitor. De exemplu:

„Pe mătuşa Axinia n-o mai ţine răbdarea şi zice, sprijinind capra fusului de genunchi:

- De amu ţi-a fi. Citeşte, poate adaug şi eu o vorbă. Moş Miruţă se face a n-o auzi. Mai bine-*ar sta* şi *ş-ar toarce* mai departe, căci odată cu cîntecul fusului i s-a oprit parcă şi gîndul în loc.

- Ţi-a fi, zic, nu se lasă Axinia. Moş Miruţă aruncă creionul pe masă şi îşi ia capul în palme." (E.Damian. *Spulber*)

b) Sfatul cu nuanţă de necesitate. O asemenea nuanţă este legată de semnificaţia "interesul sporit al vorbitorului, eventual al interlocutorului", în realizarea acţiunii propuse (acţiunea nu este pur şi simplu dorită, situaţia creată impune înfăptuirea ei). De exemplu:

„- Mă duc să-l omor!

Un potop de înjurături îi năvăleşte pe gură.

- Mai bine *te-ai potoli*, îi spune tata. Ai putea să loveşti unul-doi, apoi nemţii te-or împuşca. Cu ce ne-am alege?" (Z.Stancu. *Desculţ*)

Rugămintea. Această varietate a optativităţii hortative se caracterizează prin aceea că vorbitorul îşi dă bine seama de faptul că realizarea acţiunii solicitate de el depinde de voinţa adresatului. Aceasta îl face să-şi adreseze îndemnul într-o formă mai delicată, mai rezervată, însoţită de un anumit grad de neîncredere, de presupunere, ce se datoreşte semnificaţiei ipotetice generale a formei modului condiţional-optativ. Redată cu ajutorul formei modului imperativ, aceeaşi rugăminte va fi cu mult mai insistentă, mai categorică, semnificaţia hortativităţii se va manifesta cu mult mai pronunţat. De exemplu:

„Dar tata mi-a zis acru, stricîndu-mi deodată dispoziţia:

Scanned with OKEN Scanner

- *Nu te-ai* mai *duce* (comp.: *nu te* mai *duce*) nicăierea. Ai noştri cinci îs luaţi la concentrare. Dacă te-i mai duce şi tu la alţii, cine ne-a prăşi păpuşoii? Carol?" (Ana Lupan. *Roata vremii*)

Vorbitorul recurge la forma condiţionalului-optativ şi nu la cea a imperativului numai atunci, cînd este conştient de faptul că acel segment cronologic, în care se plasează situaţia dată, conţine factori obiectivi ce îi dau posibilitate adresatului să fie independent de voinţa solicitantului şi să acţioneze aşa cum găseşte singur de cuviinţă.

O astfel de semnificaţie ca „dependenţa vorbitorului de voinţa adresatului" apare şi mai relevant, cînd solicitarea este adresată sub forma unei rugăminţi timide prin folosirea verbului modal *a putea* la condiţional-optativ:

„- Bun găsit, voinice, zisei eu, puind mîna pe gîtul neted al calului, *n-aş putea găsi* pe-aicea pe cutare şi cutare (numi numele lui Ioan)." (M.Eminescu. *Geniu pustiu*)

De fapt, aşa cum am arătat şi ceva mai sus, în asemenea cazuri avem de-a face cu nişte întrebări necategorice, al căror model structural contribuie la apropierea semantică a formei condiţionalului-optativ a verbului modal de cea a indicativului, valoare imperativală cu sens de rugăminte avînd doar întreaga sintagmă predicativă. Să se compare în exemplul nostru: *n-ai putea găsi – găseşte-mi.*

Rugămintea ca varietate a optativităţii hortative poate avea uneori nuanţă de *solicitare-sfat*. Aceste două semnificaţii deseori se însoţesc una pe alta, producîndu-se în acest caz o suprapunere a potenţialului lor semantic. Astfel, trăsătura semantică "interesul vorbitorului" se îmbină cu trăsătura semantică "interesul adresatului-interlocutor". În această situaţie ambele trăsături de manifestă ca un interes comun, reciproc al vorbitorului-subiect şi al adresatului. De exemplu:

„- Doamne, Scridoane, că nu-ţi mai ies prostiile din cap. Mai bine *ai ieşi* şi *ai da* de mîncare la răţile celea, că umblă flămînde prin jurul casei." (I.Druţă. *Frunze de dor*)

Aşadar, convertirea semantică a condiţionalului – optativ se realizează în modelul propoziţiei hortative. Aflîndu-se în corelaţie cu persoana a doua, forma modului condiţional-optativ „împrumută" de la imperativ astfel de trăsături semantice diferenţiale ca îndemnul şi adresarea către interlocutor, fără a-şi neutraliza total semnificaţiile sale

Scanned with OKEN Scanner

de bază – acelea de interes, de dorință în realizarea acțiunii solicitate sau de utilitate a acțiunii din punctul de vedere al vorbitorului.

O asemenea împletire sau, mai bine zis, încrucișare a trăsăturilor semantice diferențiale, proprii celor două moduri, dă posibilitate ca prin utilizarea condiționalului-optativ să fie realizate două varietăți semantice de bază: sfatul și rugămintea, pe care le poate exprima și imperativul propriu-zis, mod cu care se sinonimizează situativ. Spre deosebire, însă, de imperativ, varietățile optativului imperatival se caracterizează la nivel conotativ printr-o pronunțată notă de politețe, căci, exprimînd un sfat sau o rugăminte, forma modului condițional-optativ arată că acțiunea solicitată ar depinde oarecum de voința adresatului, ceea ce face ca adresarea să nu fie atît de categorică. Duritatea tonului poruncitor mai este atenuată și de natura ipotetică a optativului, care, îmbinîndu-se cu intonația hortativă, creează un efect de neîncredere, de prudență, de timiditate sau delicatețe.

2.6. Imperativul indicatival

Exprimînd o acțiune posibilă, imperativul se manifestă prin diferite nuanțe modale hortative (ordin, poruncă, interdicție, permisiune, sfat, îndemn, apel, avertizare, invitație, rugăminte, implorare, îndrumare, povață etc.). El este expresiv prin însăși natura sa semantico-gramaticală. Însă cît ar părea de paradoxal, anume acest spectru de nuanțe hortative îi limitează sfera de utilizare, dîndu-i posibilitate să funcționeze, cu precădere, în limbajul artistic și, bineînțeles, în vorbirea orală, colocvială, unde este însoțit de o intonație tipică, deosebită. Anume intonației hortative îi aparține rolul de a reda diversele nuanțe modale pomenite mai sus, de a le concretiza în fiecare caz aparte.

Imperativul poate fi numit mod al vorbirii directe, deoarece el poate fi întrebuințat numai sub acest aspect al comunicării verbale. Propriu-zis, acesta și constituie factorul hotărîtor care limitează sfera de utilizare stilistică a formelor acestui mod.

În cele ce urmează ne va interesa, însă, nu întrebuințarea stilistică a cutărei sau cutărei nuanțe a semnificației hortative a imperativului, ci utilizarea lui nonimperativală – în special ca sinonim contextual (transpozitiv) al indicativului. Este vorba despre astfel de cazuri de utilizare în care forma imperativală, în virtutea unui anumit scop

Scanned with OKEN Scanner

stilistic al vorbitorului, îşi anihilează (îşi neutralizează) trăsătura diferenţială de bază – hortativitatea, convertindu-se în anumite situaţii contextuale în sinonim al indicativului.

Pentru a vorbi despre raporturile de sinonimie contextuală, rezultate din anihilarea conţinutului formei imperativale, este necesar, întîi de toate, să caracterizăm structura semantică a acestui mod, deoarece numai în felul acesta vom putea observa ce se anihilează, cum se anihilează şi din ce cauză apare posibilitatea sinonimizării lui cu formele altui mod.

Modul imperativ este, sub raport semantic, mult mai integru în comparaţie cu toate celelalte moduri. El este univoc. Conţinutul semantic al acestui mod se constituie din următoarele trăsături diferenţiale: 1) hortativitate (îndemn), 2) adresare către destinatar, 3) perspectivă prezent-futurală. Ultima trăsătură semantică a avut-o în vedere şi Gh.Trandafir afirmînd următoarele: „Vorbitorul socoteşte acţiunea redată prin imperativ ca realizabilă într-un viitor mai mult sau mai puţin apropiat, sigură; de fapt îndeplinirea ei este în funcţie de atitudinea persoanei căreia acesta i se adresează" [*Categoriile...*, p.154].

Pentru ca imperativul să capete semnificaţia altui mod, este necesar ca în urma utilizării sale transpozitive, adică în condiţiile funcţionării altui mod, să-şi anihileze cel puţin una din trăsăturile semantice diferenţiale (mai ales îndemnul sau adresarea către destinatar), „împrumutînd" trăsăturile semantice diferenţiale proprii acelui mod, în contextul funcţionării căruia nimereşte.

Aflîndu-se în sfera de funcţionare a indicativului, imperativul îşi anihilează trăsăturile diferenţiale, luîndu-le în loc pe cele specifice indicativului. El încetează a mai fi modul unei certitudini subînţelese, al unei posibilităţi reale (voite), devenind mod al certitudinii, al realităţii. Am putea spune că indicativul constată existenţa unei realităţi, în timp ce imperativul, prin natura sa hortativă, creează sau tinde să creeze o realitate. De exemplu:

„Şi după ce i-au luat văzul, *trage*-i pumni, palme, şi pe urmă care cu ce apucă, baba cu o cratiţă, fata cu o scurtătură de lemn şi femeia cu un tîrn, şi *dă-l tava* prin noroi." (I.L. Caragiale. *Două loturi*)

În cazul dat forma imperativală nu mai exprimă, evident, o poruncă, un îndemn sau o rugăminte, ci serveşte pentru a reda desfăşurarea unei acţiuni, echivalînd cu prezentul istoric. Fiind transpusă liber pe planul

Scanned with OKEN Scanner

general al naraţiunii, forma imperativului conferă comunicării o vioiciune deosebită.

Utilizarea transpozitivă a imperativului este caracteristică pentru diferite limbi. Cunoscutul lingvist-romanist Leo Spitzer i-a consacrat acestei probleme un studiu special [*Sur quelques emplois metaphoriques de l'impérative...*], operînd cu exemple nu numai din toate limbile romanice, dar şi din limbile rusă, germană, engleză, latină, greacă, albaneză, turcă, sanscrită. O asemenea întrebuinţare a imperativului el o numeşte transpoziţie metaforică[1]. Autorul relevă două tipuri de astfel de utilizare a imperativului în dependenţă de funcţia pe care o îndeplineşte: a) imperativ gerunzial sau adverbial şi b) imperativ istoric sau descriptiv.

În plan stilistic se distinge, în special, imperativul istoric sau descriptiv[2] avînd menirea de a exprima acţiuni spontane, neforţate, independente de voinţa cuiva. Realizarea unei asemenea acţiuni se mai caracterizează şi prin impetuozitate, surprindere:

„Şi zicînd acestea, *trage*-i!... cu toporul ascuţit... *Dă*-i, într-una!...pîn'stejarul... la pămînt s-a prăbuşit." (P.Dulfu. *Isprăvile lui Păcală*); „Nu ştiu cum – parcă nu mi s-ar fi întîmplat nimica – prinsei la vorbă, şi *învîrteşte* la foi, şi *despică* la versuri, şi *înhaţă* figurile care mi se păreu mai ordinare şi mai nepotrivite..." (B.Şt. Delavrancea. *Linişte*)

Sinonimizarea contextuală a imperativului cu indicativul are loc în propoziţiile enunţiative, în stilul narativ. Aici imperativul îşi anihilează semnificaţia hortativă graţie faptului că este vorba de acţiuni reale, certe, care au avut loc în trecut. Imperativul cu o astfel de semnificaţie este caracteristic pentru vorbirea orală, pentru limbajul artistic. În asemenea situaţii forma acestui mod nu mai exprimă îndemnul la acţiune, ci serveşte pentru a reda o constatare, pentru a descrie desfăşurarea unei acţiuni. De exemplu:

„...văzui ieşind din curte o ţigancă voinică şi frumoasă; mă luai după ea; intrai în vorbă: "Ba, un'te duci; ba ce-ţi pasă; ba ce să iei de la cîrciumă; ba o fărîmă de undelemn că mîine e sfînta duminică". La cîrciumă, mai *dă*-i *o ţuică, mai* dă-*i alta, mai* dă-*i şi pe-a treia, şi vorba se dezleagă.*" (B.Şt. Delavrancea. *Linişte*)

---

[1] Comp. exemplul citat de autor din P.Ispirescu: „...împăratul plecase la vînătoare ... şi *vînează* ici, *vînează* colo, se depărtase de oamenii săi".

[2] Comp. exemplul citat de Leo Spitzer: „După ce se sculară de la masă, se puseră pe jos. Şi *trage*-i la danţuri, la hori, la brîuri..."

Forma imperativală este transpusă liber la planul general al narațiunii, unde sînt relatate acțiuni trecute, deşi ea redă acțiunea la timpul prezent. O asemenea întrebuințare este normală, dacă ținem cont de faptul că imperativul prin însăşi natura sa gramaticală este lipsit de valoarea timpului trecut.

Transpunerea formei imperativale în sfera de utilizare a indicativului trecut (imperfect, perfect simplu, perfect compus) conferă narațiunii un caracter actual, concret în virtutea faptului că modul imperativ dispune numai de timpul prezent, persoana a II-a. Aceasta creează iluzia desfăşurării acțiunii sub ochii vorbitorului, presupunînd în acelaşi timp şi prezența unui interlocutor (de obicei fictiv), cu care subiectul vorbitor întreține dialogul. Frazele în care figurează imperativul indicatival capătă aspectul unor adevărate replici pe fundalul general al narațiunii. De exemplu:

„Vreau să pun mînuța pe dînsul, *pune*, dacă poți: cum fuge, aşa aleargă." (V.Vasilache. *Povestea cu cocoşul roşu*); „Cînd se scoală baba în zori, *ia* nurori, dacă ai de unde." (I.Creangă. *Soacra cu trei nurori*)

Efectul stilistic obținut cu ajutorul imperativului indicatival cosntituie nu numai o urmare a utilizării unui mod în locul altuia, dar şi o consecință a faptului că forma de mod, care în condiții obişnuite nu poate corela cu timpul trecut, de data aceasta exprimă o acțiune trecută. La crearea unui astfel de efect contribuie şi procesul de trecere de la o persoană gramaticală la alta.

Utilizat cu valoare de indicativ prezent sau trecut, imperativul poate exprima şi unele note suplimentare de sens, printre care:

a) imposibilitatea, inutilitatea săvîrşirii unei acțiuni:

„Dar de la o vreme valea s-a sfîrşit şi s-a început un deal. Cînd să-l suie la deal, *suie*-l dacă poți!.. Hîrți! încolo, scîrți! încolo, pîrț! încolo, carul se da înapoi" (I.Creangă. *Dănilă Prepeleac*); „- D-apoi uite-l... – şi cînd se întoarce el să li-l arăte, *ia*-l, dacă ai de unde" (V.Vasilache. *Povestea cu cocoşul roşu*);

b) obligația sau, mai bine zis, dezacordul față de o anumită obligație care nu-i face mare plăcere vorbitorului:

„Cînd să-ți petreci şi tu tinerețea, *apucă-te* de cărturărie" (I.Creangă. *Amintiri din copilărie*);

c) regretul, remuşcarea pentru săvîrşirea unei fapte nechibzuite:

„Însă ce ți-i bună pocăința după moarte? D-apoi rușinea mea unde-o pui? Mai *pasă* de dă ochi cu mătușa Mărioara, cu moș Vasile, cu văru Ion, și chiar cu băieții din sat" (I.Creangă. *Amintiri din copilărie*);

d) amărăciunea, necazul pentru fapta nedorită, pe care vorbitorul a săvîrșit-o din inițiativa cuiva:

„Dragu-mi era satul nostru... Dragu-mi era tata și mama... Apoi *lasă*-ți, băiete, satul, cu tot farmecul frumuseților lui și *pasă* de te du în loc străin și așa depărtat" (I.Creangă. *Amintiri din copilărie*);

e) ciuda, supărarea, obida pentru o faptă care descurajează realizarea acțiunii exprimate de imperativ:

„După ce lui Stamboli i-a fost cedată cea mai bună brigadă de bărbați, acum, poftim, mai *ia* și *descarcă* șlepurile." (N.Costenco. *Severograd*)

Deși pentru redarea diverselor nuanțe semantice suplimentare în exemplele citate este întrebuințată forma imperativală, o semnificație hortativă propriu-zisă nu observăm. Interlocutorului imaginar i se propune nu să înfăptuiască acțiunea redată prin imperativ (în cazul acesta, după cum am văzut, ea este inutilă, imposibilă, nedorită sau regretabilă), ci să-și dea seama de inutilitatea, ineficacitatea săvîrșirii acțiunii.

Fiind, în asemenea cazuri, forma unei adresări directe către un destinatar fictiv, de cele mai multe ori general, sau a unei autoadresări prin care se propune a se înfăptui o acțiune inutilă, irealizabilă, regretabilă sau neplăcută, imperativul indicatival conferă narațiunii o expresivitate pregnantă. Acțiunea ca și cum se desfășoară sub ochii noștri cu o evidentă notă de dramatism[1] (de aici și denumirea de imperativ narativ sau dramatic) [I.Iordan. *Stilistica...*, p. 144]. Pe de o parte, desfășurarea ei devine mai actuală, ea ca și cum se apropie de momentul narațiunii, iar, pe de altă parte, presupune prezența unui interlocutor (fie chiar și fictiv), enunțul căpătînd în felul acesta o formă, oarecum, dialogată. Și într-adevăr, dacă ne-am imagina pentru un moment că am substituit imperativul prin indicativ, narațiunea ar deveni palidă, plată, fără viață. Prin folosirea imperativului indicatival comunicarea capătă sensibilitate și dinamism. În asemenea situații ar fi poate cazul să se vorbească nu atît despre o formă verbală specială, cît despre un procedeu stilistic numit *imperativ dramatic*.

[1] Cf.: „L'impératif déscriptif donne une présentation dramatique d'une fait raconte, ou, mieu dit, le narrateur se fait mime, en shoissement la forme „dialoguée" [Leo Spitzer. *Sur quelques emplois metaphoriques del l'imperatif*, p. 453].

Scanned with OKEN Scanner

După cum rezultă şi din exemplele de mai sus, la intensificarea expresivităţii afective a imperativului indicatival contribuie şi alternanţa în cadrul naraţiunii a celor două moduri prin înlocuirea indicativului cu imperativul, înlocuire ce duce la substituirea persoanei I sau a III-a a formei de prezent sau de trecut (indicativ) prin persoana a II-a singular a imperativului cu unica sa formă de prezent [G.I. Tohăneanu. *Stilul artistic...*, p. 196-198]. Să se compare: Singur trăiai la hotel, iar eu seara *aşteaptă*... = Singur trăiai la hotel, iar eu seara te aşteptam...; Cînd să-l suie la deal, *suie*-l dacă poţi! = Cînd să-l suie la deal, *nu*-l *poate sui*.

Asemenea substituiri sînt proprii stilului vorbirii orale, familiare, găsindu-şi realizare în monologul interior al personajului sau în dialogul fictiv cu un interlocutor imaginar.

Există situaţii, ce-i drept, destul de rare, în care imperativul indicatival poate căpăta şi valoare de timp viitor. Este vorba despre aşa-numitul *imperativ al perspectivei* [D.Irimia, *Structura...*, p. 126] sau imperativ futural, cînd sensul temporal nu este cel de trecut ori de prezent narativ, ci unul de viitor, exprimînd o perspectivă deschisă pentru vorbitor. Imperativul cu astfel de sens situează acţiunea într-un cadru temporal posterior acţiunii redate de verbul cu care se află în corelaţie. De exemplu:

„Şi cu cîtă carte ştiu, cu cîtă nu ştiu, peste cîţiva ani pot s-ajung dichiu la vr-un mitoc... Ş-apoi atunci... *pune*-ţi, cuvioase Ilarie, plosca cu rachiu în şold... *Ia*-o la papuc, peste Piciorul Rău..." (I.Creangă. *Amintiri din copilărie*)

Astfel întrebuinţat, imperativul indicatival transformă sensul de posibilitate realizabilă, propriu timpului viitor, într-o perspectivă, pe care vorbitorul şi-o imaginează în aşa fel, încît certitudinea realizării acţiunilor–„proiect" redate prin forma imperativală nu poate fi pusă la îndoială. Forma imperativală folosită ca sinonim al formei viitorului indicativ este firească în această funcţie, legată fiind de actualizarea acţiunii: aceasta ca şi cum se transformă din planul viitorului în planul prezentului narativ. Nota expresivă este scoasă în evidenţă de exprimarea îndemnului în realizarea dorinţei pe care vorbitorul şi-o adresează sie însuşi, şi nu unui interlocutor. Anume faptul acesta şi creează iluzia unei certitudini reale, căci subiectul vorbitor se imaginează pe sine şi ca executor.

În exemplul de mai sus imperativul futural este întrebuinţat în textul unui monolog interior. Dar putem întîlni şi situaţii cînd imperativul

Scanned with OKEN Scanner

indicatival cu astfel de valoare temporală poate să apară şi în vorbirea dialogată, unde ca executor al acţiunii figurează interlocutorul:

„Într-o zi, o calfă, văzîndu-l cum tremură şi cum i s-aprind ochii cînd vorbeşte de bani, i-a zis în glumă: - Strîngi tu, băiete, strîngi, şi într-o zi... fiut...fiut...p-aci l-e drumul... şi *ia*-i de unde nu-s" (B.Şt. Delavrancea. *Hagi Tudose*).

Efectul comunicativ constă aici în faptul că vorbitorul, încercînd să prevestească, să prezică o întîmplare, pe care urmează s-o suporte interlocutorul, caută să-l convingă pe acesta de inevitabilitatea, de iminenţa înfăptuirii acţiunii. Evenimentul prezis este imaginat în aşa fel, de parcă el s-ar produce în prezent, constituind astfel o actualizare figurată a unei acţiuni viitoare. Ea ca şi cum devine o realitate vie.

Cu toate că îşi neutralizează trăsăturile semantice diferenţiale, luat în comparaţie cu indicativul, imperativul indicatival nu dispune, la nivel denotativ, de un spectru larg de semnificaţii nici din punctul de vedere al conţinutului semantic şi nici din punctul de vedere al posibilităţilor sale modale. El nu poate exprima de fiecare dată acţiunea, starea, existenţa, dorinţa, voinţa etc. privite ca proces.

La nivel conotativ, diferenţa dintre indicativ şi imperativul indicatival este tranşantă. Forma indicativului în plan paradigmatic este lipsită de valoare conotativă, în timp ce imperativul indicatival dispune de o încărcătură afectivă pronunţată care este o consecinţă a contrastului dintre semnificaţia paradigmatică şi cea sintagmatică, contrast apărut ca urmare a transpoziţiei formei imperativale în condiţiile funcţionării indicativului.

2.7. Imperativul condiţiei

Se poate întîmpla uneori, ca din motive stilistice, imperativul să fie întrebuinţat în cadrul modelului unei subordonate condiţionale. În astfel de cazuri forma acestui mod echivalează cu cea a modului condiţional, căci se neutralizează astfel de trăsături semantice diferenţiale, cum sînt hortativitatea (îndemnul) şi adresarea directă către un destinatar concret. Perspectiva prezent-futurală se menţine, ea fiind proprie şi formei de prezent a modului condiţional, care exprimă o acţiune considerată de către vorbitor ca o virtualitate din perspectiva prezent-futurală. Pe lîngă această trăsătură, comună la nivel paradigmatic, imperativul, nimerind în sfera de întrebuinţare a

Scanned with OKEN Scanner

condiționalului, o mai „împrumută" și pe aceea de condiționalitate, posibilitatea realizării acțiunii fiind proprie ambelor moduri.

Plasat în modelul hipotaxei condiționale, imperativul marchează acțiunea-condiție necesară pentru înfăptuirea acțiunii din regenta condițională.

Acțiunea din această propoziție este exprimată, de regulă, printr-un verb la modul indicativ, timpul viitor sau prezent-futural, a cărui formă, la fel ca și cea a imperativului, poate fi ușor substituită prin forma de prezent a modului condițional. De exemplu:

„Bărbații îs nătărăi și trăiesc numai din imaginație. *Spune*-le (resp.: dacă le-ai spune) o vorbă caldă *se* și *topesc* (resp.: s-ar topi) ca un boț de ceară." (G.Meniuc. *Disc*)

Uneori regenta condiționată poate lipsi, faptul acesta, însă, nu împiedică redarea valorii condiționale prin forma modului imperativ, căci punctele de suspensie, menite să sugereze continuarea logică a gîndului, nu fac decît să sublinieze intensitatea formei imperativale din propoziția condiționată. De exemplu:

„E ușor de spus cincisprezece ani, dar ia *încearcă* să-i trăiești cu trei copii mici, cu jumătate de hectar..." (I.Druță. *Ultima lună de toamnă*)

Imperativul cu valoare condițională, de regulă, nu poate avea semnificație de trecut. Dar dacă o astfel de semnificație și apare, apoi aceasta se poate întîmpla numai în cazul utilizării sale cu valoare stilistică de prezent narativ raportat la planul trecutului, așa cum poate să apară în exemple de tipul:

„Sobița din casa lui era una din marile minuni ale lumii – o *amăgești* (resp.: amăgește-o) cu două-trei vreascuri și te încălzești la ea cu săptămînile" (I.Druță, *Balade din cîmpie*).

Așadar, forma imperativului poate fi utilizată pentru exprimarea unei condiții reale (potențiale), corelate cu planul temporal al prezentului sau al viitorului. O condiție ireală ea nu poate exprima, căci nu se sinonimizează cu forma condiționalului trecut. Subordonata condițională cu predicat exprimat printr-un verb la imperativ funcționează, de regulă, în cadrul structurii sintactice a unei propoziții coordonate copulative și se leagă de regentă cu ajutorul conjuncției *și*. Există, însă, și cazuri cînd, astfel construită, subordonata se leagă de regentă prin juxtapunere. În ambele situații subordonatele se află plasate înaintea propoziției regente, exprimînd de fiecare dată anumite raporturi condițional-concluzive

Scanned with OKEN Scanner

(consecutive) sau condiţional-concesive. Forma imperativală din cadrul subordonatei condiţionale se îmbină, aşa cum am arătat şi mai sus, cu forma viitorului sau a prezentului futural indicativ din regentă. Dacă în regentă am fi avut forma modului condiţional, aşa, bunăoară, ca în limba rusă [D.N. Şmeliov. *Vneimperativnoe upotreblenie...*, p. 53], imperativul din subordonată ar fi exprimat o condiţie ireal-ipotetică.

În comparaţie cu condiţionalul sau cu conjunctivul, cînd acesta din urmă are valoare de condiţional, imperativul convertit semantic în condiţional (imperativul condiţiei) dispune de o nuanţă emoţional-expresivă mult mai pronunţată, care se datoreşte menţinerii parţiale a semnificaţiei de bază a formei date – aceea de îndemn. De exemplu:

„Numai puşca o au pe suflet. Dar *dă*-i-le ordin Rădoi, că ei îndată o şi descarcă în tine." (I.C. Ciobanu. *Codrii*)

„Grădoi dă planul pe atelierul de zeţărie, de care depind toate celelalte ateliere... *Înlocuieşte*-l pe Grădoi şi pui sub semnul întrebării împlinirea planului general." (E.Damian. *Spulber*)

Uneori hortativitatea devine atît de evidentă, încît este greu să afirmi dacă avem de-a face cu un imperativ obişnuit ce a căpătat nuanţă condiţională sau cu un imperativ al condiţiei care şi-a menţinut semnificaţia hortativă, aşa cum apare în exemplul:

„*Strîngeţi* piatra lucitoare, / Ce din soare se aprinde, / Şi-ţi avea în revărsare / Un potop nou de cuvinte." (Al.Mateevici. *Limba noastră*)

Prin urmare, imperativul condiţiei poate deveni un mijloc retoric-figurativ de redare a unui anumit raport dintre acţiuni, de obicei, condiţional-concluziv, însă el e în stare, în acelaşi timp, să-şi menţină, într-o anumită măsură, şi semnificaţia hortativă, a cărei menire este de a contribui la sublinierea unui asemenea raport.

În cazul cînd redă raport condiţional-concesiv, forma imperativală este utilizată în propoziţia subordonată, unde serveşte la nuanţarea expresivă a condiţiei optime, necesare pentru realizarea unei acţiuni, în timp ce regenta constată o urmare nefirească, contrară celei aşteptate. De exemplu:

„- Nu spune! Femeie a dracului! *Pune*-o pe cărbune, *taie*-o – tace ca mormîntul." (N.Costenco. *Severograd*)

„Ori *aleargă*, ori *mergi* la pas, nevoia te ajunge" (I.C. Ciobanu. *Codrii*).

Un asemenea gen de utilizare are caracter gnomic (proverbial), menit să exprime adevăruri aplicabile oricînd în anumite situaţii. Şi nu

în zadar modul acesta de întrebuinţare este numit de către Leo Spizer imperativ gnomic [Leo Spitzer. *Sur quelque emplois metaforique de l'imperatif*, p. 459].

În cazul dat, valoarea expresivă a subordonatei condiţional-concesive redate prin imperativ se datoreşte alternativei pe care aceasta o exprimă, precum şi concretizării privind inutilitatea de a mai depune vreun efort întru realizarea acţiunii respective.

În construcţiile condiţional-concesive forma imperativală se referă la persoana a II-a cu semnificaţie personal-generalizatoare.

Unele subordonate condiţional-concesive construite cu ajutorul imperativului îşi pierd caracterul concret al semnificaţiei concesive, devenind nişte îmbinări frazeologice: *omoară-mă,* că nu ţin minte; *împuşcă*-mă, că nu mă duc; *leagă*-i picioarele, că nu ţi-a sta pe loc.

După cum vedem, utilizarea formei imperativale în subordonate condiţionale sau concesive este caracteristică pentru stilul oral. Asemenea construcţii dispun de o pronunţată conotaţie expresivă şi pot fi atestate, cu precădere, în limbajul artistic.

În concluzie se impune a fi subliniată ideea că atît frazele construite cu imperativul indicatival, cît şi cele construite cu imperativul condiţiei au devenit adevărate tipare sintactice, al căror efect expresiv se datoreşte faptului că, deşi valoarea hortativă a imperativului este neutralizată, ea totuşi se mai menţine ca subtext. Şi, ca urmare, se creează o sinteză, care permite a exprima diferite note suplimentare de sens, anumite atitudini ale vorbitorului faţă de faptele relatate.

Imperativul transpus în sfera de întrebuinţare a modului condiţional nu este mai puţin expresiv faţă de imperativul care substituie modul indicativ. Spre deosebire, însă, de acesta, imperativul condiţiei nu „dramatizează" acţiunea, avînd un caracter, oarecum, mai natural, mai firesc în acelaşi timp.

Scanned with OKEN Scanner

III. ACTUALIZAREA STILISTICĂ A FORMELOR DE TIMP

Formele de timp ale verbului românesc constituie un sistem de opoziții, a căror varietate, decupînd diferit linia cronologică, se condiționează și se limitează reciproc. Este suficient, însă, să intervină o intenție specială, o motivare afectivă a timpului folosit și limitarea reciprocă, pe linia cronologică, impusă de relațiile de opoziție, va fi încălcată.

Opozițiile scot în relief semnificațiile de bază, paradigmatice ale formelor temporale. În procesul de comunicare se mai realizează și anumite semnificații sintagmatice, care produc schimbarea relațiilor opoziționale, duc la apropieri (identități semantice) între membrii opozanți. Prin urmare, fiecare formă temporală dispune de o anumită posibilitate, care se cere a fi relevată pentru a stabili cazurile de coincidență cu trăsăturile semantice diferențiale ale altor forme temporale, cazurile de sinonimizare contextuală dintre forme, căci, de cele mai multe ori, o astfel de sinonimizare, posibilitatea substituirii unei forme prin alta generează faptul stilistic.

Problema substituirii reciproce din cadrul sistemului de opoziții temporale merită să i se acorde mai multă atenție din partea cercetătorilor, deoarece este vorba de bogate posibilități de natură expresivă, care se pot realiza cu deosebită amploare, mai cu seamă în limbajul artistic.

Categoria timpului în limba română constă din opoziția a șase logoforme pe baza a două trăsături semantice diferențiale: 1) concomitență dintre momentul acțiunii și momentul vorbirii / neconcomitență dintre momentul acțiunii și cel al vorbirii; 2) prezumție / certitudine.

Prima trăsătură dă posibilitatea să distingem, pe de o parte, logoformele care arată că acțiunea pe axa cronologică se intersectează într-un punct, include momentul vorbirii, iar, pe de altă parte, să observăm alte logoforme, care exprimă acțiuni ce exclud momentul vorbirii.

A doua trăsătură diferențială reiese în mod logic din prima, deoarece acțiunea care se referă la timpul viitor este de perspectivă,

Scanned with OKEN Scanner

despre ea nu se poate vorbi cu acea certitudine, cu care constatăm că o acţiune este realizată în trecut sau se realizează în prezent.

Structura semantică a fiecărei forme de timp este alcătuită dintr-un sistem binar de trăsături diferenţiale relevante: prezentul se bazează pe intersecţia trăsăturilor semantice de concomitenţă dintre momentul acţiunii şi cel al vorbirii + certitudine; viitorul se distinge prin neconcomitenţă dintre momentul acţiunii şi cel al vorbirii + prezumţie; trecutul se delimitează prin neconcomitenţa dintre momentul acţiunii şi cel al vorbirii + certitudine.

Sistemul de opoziţii ale formelor temporale se întemeiază pe semnificaţiile de bază, ori paradigmatice. În plan sintagmatic, structura semantică se construieşte pe baza invariantei.

3.1. Prezentul futural

Prezentul indicativ cu valoare de viitor este denumit de către unii cercetători prezent ipotetic [G.Galichet. *Essai...*, p. 9], de către alţii – prezent profetic [E.Constatinovici. *Prezentul...*, p. 95-100]. Mai potrivit pare a fi termenul de prezent futural [G.Bulgăr. *Limba română...*, p. 120-124] care este mai cuprinzător şi mai precis. Denumirea de prezent liric [L.Galdi. *Introducere...*, p. 62] cuprinde o sferă prea îngustă de utilizare a prezentului futural, doar cea a textelor cu un conţinut intim (jurnale intime, mai rar în poezii). Şi cu atît mai mult nu i se poate spune prezent ipotetic, deoarece porneşte de la caracterizarea modală.

Prezentul futural marchează o acţiune care ţine de viitor, se referă la timpul viitor, concurînd, de fapt, prin gradul de frecvenţă, cu forma de viitor propriu-zis. În stilul literaturii artistice atestăm prezentul cu această valoare, cu deosebire în literatura dramatică sau în „zonele" dramatice ale literaturii narative [E.Constantinovici. *Imperfectul...* p.68]. De exemplu:

„*Tipătescu* (nemaiputînd lupta şi sculîndu-se) în sfîrşit, dacă vrei tu... fie!... Întîmple-se orice s-ar întîmpla... (cu hotărîre). Domnule Caţavencu, eşti candidatul Zoii, eşti candidatul lui nenea Zaharia... prin urmare şi al meu! Poimîne *eşti* deputat!..." (I.L. Caragiale, *O scrisoare pierdută*).

Denotatul îl constituie aici un oarecare fapt, a cărui apariţie este aşteptată. Momentul vorbirii este exclus din zona temporală a acţiunii. Ca relevante trebuie considerate aici următoarele trăsături semantice diferenţiale: neconcomitenţă dintre momentul acţiunii şi momentul vorbirii,

Scanned with OKEN Scanner

certitudine. În asemenea cazuri trăsătura diferențială „concomitența momentului acțiunii cu momentul vorbirii" nu este relevantă. Aceasta și cauzează neutralizarea opoziției prezent/viitor. Însă, neutralizarea opoziției este efectuată pe linie temporală, și nu pe linie modală. Trăsătura diferențială „prezumție", proprie formelor de viitor, este irelevantă în structura semantică a prezentului. Utilizată astfel, forma prezentului anihilează nota de prezumție. Sensul „certitudine", care intră în structura semantică a prezentului, își menține valoarea pe contul neutralizării trăsăturii semantice „includerea momentului vorbirii" și se manifestă pe prim-plan. Pentru ca această semnificație să devină relevantă, forma prezentului trebuie să ocupe o poziție tipică pentru forma viitorului, să fie însoțită de anumiți indici lexicali (elemente adevrbiale) care ar exprima circumstanțe temporale de viitor [E.Constantinovici. *Imperfectul...*, p. 68]. De exemplu:

„- Domnule sublocotenent, *la noapte* compania noastră *dă* trei posturi!" (Camil Petrescu. *Ultima noapte de dragoste, întîia noapte de război*)

În exemplul citat indicatorul lexical (*la noapte*) concretizează trăsătura semantică diferențială de neconcomitență dintre momentul acțiunii și momentul vorbirii, grație cărui fapt prezentul exprimă, de obicei, sens de viitor cert, pentru care cauză mai este numit și *futur de certitudine* [C.Frîncu. *Din istoria...* p. 171].

Viitorul propriu-zis nu are nevoie de astfel de indicatori. Exprimînd o nuanță ipotetică, de incertitudine, el raportează acțiunea la viitor, de obicei, fără vreo datare precisă.

Mai există un factor care permite actualizarea prezentului futural. Este vorba despre inducția gramaticală, care constă în faptul că semnificația dată a formei de prezent este precizată de formele timpului viitor, cu care alternează în același context. De exemplu:

„Și feciorii țării cînd *vor veni*, pe rînd îi *cetluim*, le *punem* căluși și-i *dăm* pe baltă." (M.Sadoveanu. *Nicoară Potcoavă*)

Prin urmare, nu este absolut necesar să figureze de fiecare dată anumite elemente speciale (mai cu seamă adverbe) care ar exprima circumstanțe temporale de viitor. Valoarea de viitor a prezentului se poate manifesta, după cum vedem, și „prin rețeaua de relații sintactice în care se cuprinde verbul la prezent; mai ales, pe fundalul unor relații circumstanțiale temporale" [D.Irimia. *Structura...*, p. 68].

Scanned with OKEN Scanner

Prin utilizarea prezentului futural avem de a face cu o coincidență dintre sensul sintagmatic al unei forme (timpul prezent) şi sensul gramatical al alteia (viitorul), ceea ce ne permite să vorbim despre o sinonimie contextuală dintre timpul prezent şi timpul viitor.

Sinonimizarea are loc la nivel denotativ. La nivel conotativ formele prezentului şi formele viitorului diferă, trăsăturile semantice diferențiale nu coincid, ceea ce şi creează posibilitatea actualizării stilistice a fiecăreia dintre ele.

Funcționînd în planul timpului viitor, forma prezentului marchează o acțiune viitoare, dar din aceasta încă nu reise că prezentul, utilizat în contextul viitorului, preia toate trăsăturile semantice diferențiale ale formei futurale. Acțiunea pe care o marchează forma timpului prezent în planul viitorului reprezintă un viitor cert. Aceasta înseamnă că forma prezentului face ca acțiunea viitoare să fie lipsită de nota modală a nesiguranței. Se actualizează sensul potențial „certitudine", care în cazul dat este un sens diferențiat.

În urma transpoziției sale, prezentul futural capătă o încărcătură dublă: 1) creează planul temporal al viitorului şi 2) stabileşte momentul realizării acțiunii viitoare. Contribuind la crearea planului viitorului în care funcționează forma timpului prezent, circumstanțele temporale constituie indicatori siguri şi nu au nevoie de susținerea altor elemente contextuale.

După cum am arătat, neutralizarea opoziției se realizează pe linia temporală, şi nu pe cea a caracteristicii modale. În legătură cu aceasta, sensul „incertitudine", caracteristic pentru forma viitorului, nu se realizează în structura semantică a timpului prezent. Şi, invers, sensul „certitudine", care intră în componența structurii semantice a prezentului, apare pe prim-plan, ceea ce intensifică latura modală a enunțului. Pe această bază şi se dezvoltă nota expresiv-modală deosebită – nuanța unui caracter categoric în afirmarea certitudinii privind acțiunile ce urmează a fi realizate. În asemenea situații „hotărîrea de a face ori a nu face ceva este atît de puternică din cauza stării sufleteşti afective, încît momentul viitor al săvîrşirii acțiunii devine prezent" [I.Iordan. *Stilistica...*, p. 134]. De exemplu:

„- Ca pe vremea vînătoriilor mele, zice mezinul. *Contenim* numai cît ne *ducem* la tabără mare. *Pornim* cu şase zile înainte, *poposim* la Ostrovul Moldovenilor, *luăm* cu noi pe popa Nectarie Balaban ş-apoi

după aceea *nu ne* mai *oprim*. Acolo *găsim* pe toţi prietenii lui bădiţa Nicoară, care au fost unii hatmani şi au umblat cu el alături în războaiele zaporojenilor." (M.Sadoveanu. *Nicoară Potcoavă*)

Exact ca în cazul prezentului istoric, depărtarea reală în timp nu contează. Interesează de cele mai multe ori starea psihologică a vorbitorului. Un asemenea tip de prezent este întrebuinţat adesea în situaţiile în care vorbitorul se exprimă într-un ton ultimativ, poruncitor.

„- Mi-ai pus piele scoaptă, cîrpaciule, – zise Mogorogea înfuriat; - aşa fel de prieten îmi eşti? Haiti! alege-ţi una din două, căci altfel *dai* cinstea pe ruşine, îţi *trîntesc* scroambele de cap! Auzitu-m-ai?" (I.Creangă. *Amintiri din copilărie*)

Nu în zadar prezentul futural este întrebuinţat deseori în construcţiile sintactice cu subordonate condiţionale. Acestea exprimă fapte care urmează să aibă loc, dar a căror realizare depinde de anumite condiţii. Iar pentru ca aceste condiţii să împiedice ori că nu împiedice realizarea acţiunii, intervine tonul poruncitor-ultimativ. În asemenea cazuri caracterul categoric al enunţului capătă uneori nuanţa unei avertizări:

„- Ascunde-te, Făt-Frumos, că de te-a găsi zmăul, te *face* mii de fărîme." (I.Creangă. *Făt-Frumos, fiul iepei*)

Efectul conotativ al prezentului futural se caracterizează prin aceea că vorbitorul îşi imaginează acţiunea viitoare ca realizîndu-se deja. Forma prezentului exprimă în acest caz ideea că acţiunea este gata a se realiza sau că există posibilitatea realizării ei în viitorul cel mai apropiat. Este vorba despre un transfer figurat al acţiunilor viitoare în planul prezentului. Evenimentele viitoare sînt imaginate în aşa fel, de parcă ele se desfăşoară în prezent, în momentul vorbirii.

Sfera de bază a întrebuinţării unui asemenea tip de prezent o constituie limbajul oral-familiar, care se distinge, în primul rînd, prin spontaneitate şi afectivitate. Întrucît în majoritatea cazurilor prezentul futural exprimă convingerea în săvîrşirea acţiunii, aceasta îl face pe vorbitor s-o prezinte nu ca urmînd să se realizeze undeva după momentul vorbirii, ci ca înfăptuindu-se în momentul vorbirii. Anume din acest motiv prezentul în loc de viitor se întîlneşte în stilul dramatic, unde procedeele limbajului oral sînt aproape obligatorii.

„Zoe (plînsă). Tu nu înţelegi, tu nu simţi! Peste cîteva minute *se sfîrşeşte* alegerea şi *se proclamă* deputat al vostru, Dandanache." (I.L. Caragiale. *O scrisoare pierdută*)

Scanned with OKEN Scanner

Prezentul futural este folosit frecvent în situaţiile, în care vorbitorul aduce la cunoştinţă anumite planuri, îşi ia anumite obligaţii, a căror înfăptuire urmează să aibă loc, numai că nu într-un viitor îndepărtat, nedefinit, aşa cum avem în cazul viitorului propriu-zis, cînd realizarea acţiunii poate fi nesigură, presupusă, ci într-un viitor apropiat, în care posibilitatea săvîrşirii acţiunii nu este pusă la îndoială:

„Spiridon. Dumneata stăi aici. Eu *mă duc* colea în odăiţă (la dreapta), *deschiz* uşa care dă în scară; cum i-oi vedea că se urcă sus, te *chem* în odaie, *închidem* uşa de la mijloc şi, cînd or intra cu toţii aici, îţi *dau* drumul pe dincolo de scară; *te cobori* şi *ieşi* repede pe poartă... Lasă că te *scap*, n-ai grijă..." (I.L. Caragiale. *O noapte furtunoasă*)

„- Nene Alecu, peste două săptămîni, cînd *ne întoarcem, eşti* invitatul nostru! Părinţii mei au să fie foarte bucuroşi!" (A.Busuioc. *Unchiul din Paris*)

Distincţiile acestea modale dintre prezentul futural şi viitorul propriu-zis devin pregnante, cînd ambele forme temporale alternează în unul şi acelaşi context. Trecerea de la timpul viitor la prezent este folosită ca mijloc stilistic foarte eficient. Viitorul exprimă o perspectivă temporală, de obicei, nedefinită, îndepărtată. Destinatarul mesajului introdus în perspectiva viitorului, graţie semnificaţiei conotative a prezentului, îşi imaginează toate evenimentele în aşa fel, de parcă acestea s-ar înfăptui în momentul vorbirii. Aici, ca şi în cazul prezentului istoric, are loc o tamponare între două planuri temporale, numai că prezentul futural, spre deosebire de prezentul propriu-zis, creează iluzia unei accelerări privind înfăptuirea acţiunii viitoare. „Dacă sîntem grăbiţi cu executarea ei [...] în loc să spunem *voi face* spunem *fac*, ca şi cînd am săvîrşi-o chiar în clipa aceea" [I.Iordan. *Stilistica...*, p. 138]. Viitorul ca şi cum devine o realitate certă, un prezent autentic. Bunăoară:

„- Stăpîne, să nu bănuieşti, da am să zic eu o vorbă: de ce nu te însori? Ca mîine-poimîine *te-i trezi* că ai îmbătrînit şi *nu*-ţi *rămîne* nici un urmaş." (I.Creangă. *Povestea lui Stan Păţitul*)

Caracterizînd prezentul futural în plan funcţional, vom sublinia în concluzie că sfera sa de întrebuinţare este foarte redusă, ea se limitează, în fond, la vorbirea dialogată, la forma comunicării directe dintre interlocutori.

Semnificaţiile conotative ale prezentului futural sînt determinate de semele „posterioritate" şi „contactul cu momentul vorbirii", spre deosebire de formele viitorului propriu-zis, unde în locul semului

Scanned with OKEN Scanner

„contactul cu momentul vorbirii" figurează semul „detaşare de momentul vorbirii". Anume insepararea, nedistanţarea acţiunii de momentul vorbirii generează în cazul prezentului futural semnificaţia actualizării, a certitudinii unei acţiuni, acordînd comunicării o pronunţată notă afectivă.

3.2. Prezentul istoric

Prezentul indicativ, după cum se ştie, dispune virtual, în dependenţă de context, de varietăţi semantice, care pot include nu doar numai momentul vorbirii (prezent actual), dar şi sensuri, unde momentul acţiunii ar putea să nu coincidă cu momentul înfăptuirii (prezentul neactual). Acesta din urmă poate reda acţiuni care urmează a fi înfăptuite (prezent cu valoare de viitor) şi acţiuni care s-au înfăptuit deja (prezent cu valoare de trecut). Astfel de semnificaţii apar în urma anulării trăsăturilor semantice diferenţiale proprii prezentului, luîndu-le în loc pe cele ale viitorului sau ale trecutului.

Prezentul cu valoare de trecut, denumit de către majoritatea lingviştilor prezent istoric, se distinge printr-un bogat potenţial stilistic, prin evidente nuanţe expresive suplimentare. La o atare utilizare a prezentului cu valoare de trecut se recurge cu scopul de a reda într-o formă cît mai convingătoare faptele narate. Din această cauză mai este numit şi prezent narativ [D.Irimia. *Structura...*, p. 60], iar I.Iordan [*Stilistica...*, p. 131] consideră că ar fi reuşit să figureze sub denumirea de prezent dramatic, cu atît mai mult că înfăţişarea unor întîmplări trecute ca prezente îl pune pe receptor în situaţia unui spectator, care asistă la reprezentarea unei piese de teatru. Funcţia prezentului ar fi aici aceea de a contribui la crearea unei impresii de participare directă, vizuală la evenimentele narate, pentru care fapt M.Cressot [*Le style...*, p. 155] îl numeşte „un temps d'illusion". Însă, termenul cel mai răspîndit rămîne a fi totuşi acela de prezent istoric.

Să examinăm, mai întîi, factorii care îi dau posibilitate prezentului să devină echivalent semantic al trecutului.

Prezentul capătă valoare sintagmatică de trecut în cazul transpoziţiei sale în sfera de utilizare a timpului trecut. La nivel denotativ se neutralizează (se anihilează) trăsătura semantică diferenţială de concomitenţă dintre momentul acţiunii şi momentul vorbirii, iar sub presiunea contextului apare semnificaţia de timp trecut. De exemplu:

Scanned with OKEN Scanner

„*Mai* furios *arunc* cu pietre. L-am lovit pe Tutanul în tîmplă. *Se împleticeşte. Cade. Încerc* să fug. M-am împiedicat. Trei au sărit pe mine. O ploaie de izbituri *primesc* în cap, pe spinare. Dacă nu *izbutesc* să mă-ntorc cu faţa în sus, au să mă omoare... *Îmi adun* puterile. *Mă răsucesc* puţin de la pămînt. Mîinile mele *apucă* grumazul lui Veve, îl *ţin* tare, îi *aplec* spre mine faţa, *îi înfig* dinţii (...). *Simt* sărătură între dinţi – sînge. Băiatul Pepelcăi *chiuie* ca din gură de şarpe, *se moaie*. L-am aruncat în ţărînă. *Se zvîrcoleşte*... Ceilalţi doi *sar* în lături, *se depărtează*. *Arunc* cîteva pietre după ei. *Le sfîrîie* picioarele. S-a cules din ţărînă şi Tutanul. *Se culege* şi Veve. Mai departe *se adună* ceata întreagă...” (Z.Stancu. *Desculţ*)

Acţiunea din acest episod se desfăşoară la timpul trecut. Denotatul e un oarecare eveniment ce s-a consumat în trecut. Momentul vorbirii este exclus din diapazonul temporal al acţiunii.În legătură cu aceasta trebuie considerate relevante trăsăturile semantice diferenţiale proprii timpului trecut: neconcomitenţă dintre momentul acţiunii şi momentul vorbirii + certitudine.

Printre factorii care au făcut ca forma de prezent să realizeze o asemenea semnificaţie figurează, în primul rînd, inducţia gramaticală.

Astfel, în exemplul nostru, asupra neutralizării trăsăturior diferenţiale ale prezentului au exercitat o influenţă decisivă formele temporale ale perfectului compus, pe al căror fundal sînt utilizate formele prezentului. Al doilea factor de bază ce contribuie la neutralizarea trăsăturilor semantice diferenţiale ale prezentului îl constituie indicii lexicali, a căror menire este aceeaşi – de a reda diapazonul temporal al trecutului:

„Boierul *atunci se scoală* iute, *se azvîrle* pe un cal şi *ţine* numai o fugă pînă la lanuri.” (I.Creangă. *Povestea lui Stan Păţitul*)

Fiind un element important în sistemul de mijloace stilistice, prezentul istoric este atestat în situaţiile în care sunt descrise evenimente ce au avut loc în trecut. El este întrebuinţat în planul temporal al trecutului pentru actualizarea evenimentelor de orice vechime, manifestîndu-se într-o variantă deosebită, figurată. Important este efectul participării cititorului, transpunerea lui în trecut, creîndu-i iluzia de martor ocular al evenimentelor descrise.

Apropierea semantică a formelor de prezent de acele ale timpului trecut încă nu înseamnă coincidenţă. Diferenţa de sens dintre aceste forme devine evidentă la nivel conotativ. Efectul comunicativ al prezentului

Scanned with OKEN Scanner

istoric este bazat pe tamponarea semnificației paradigmatice cu cea sintagmatică, pe care o capătă această formă temporală în urma transpoziției. Trăsătura semantică diferențială de coincidență dintre momentul acțiunii şi momentul vorbirii este neutralizată obiectiv, deoarece prezentul istoric redă o acțiune care exclude total momentul vorbirii. Datorită, însă, faptului că, în situația în care are loc transpoziția, legăturile paradigmatice ale formei nu se întrerup, trăsătura semantică diferențială a formei de prezent (concomitență dintre momentul acțiunii şi momentul vorbirii) persistă ca subtext, ceea ce conferă narațiunii, descrierii faptelor nota unei viziuni subiective. Acțiunile reale din trecut ca şi cum continuă din momentul vorbirii. Vorbitorul „plasticizează discursul, dinamizînd şi sensibilizînd imaginea evenimentelor petrecute în trecut prin situarea lor la prezent" [D.Irimia. *Introducere*, p. 94]. De aici şi rezultă efectul stilistic al pitorescului, al dinamismului. Atît cititorul, cît şi autorul devin martorii evenimentelor narate.

Un asemenea efect acționează numai prin intercalarea prezentului pe fundal preterital. O operă literară, în care majoritatea covîrşitoare a verbelor este întrebuințată la timpul prezent, nu poate reprezenta o dramatizare. Efectul slăbeşte. Raporturile temporale îşi pierd claritatea, se creează impresia unei atemporalități. Într-o asemenea manieră este scris, spre exemplu, capitolul „*Scufița roşie*", cu care începe micul roman–meditație „*Disc*" al lui G.Meniuc. Dintr-un total de 226 de verbe 165 sînt întrebuințate la timpul prezent, 38 – la timpul trecut şi 3 – la viitor. Formele trecutului apar, cu precădere, în vorbirea dialogată, în timp ce narațiunea autorului este în exclusivitate la timpul prezent. În restul capitolelor nu se observă o asemenea disproporție. Preferința pentru prezentul istoric – care, de fapt, nu se referă exclusiv la evenimente istorice – este motivată aici, după cum se vede, de tendința autorului de a crea impresia unei participări directe, „vizuale" la procesul desfăşurării evenimentelor, mai cu seamă că narațiunea se derulează la persoana I. Să luăm pentru ilustrare un fragment din acest capitol:

„O bătaie în uşă. *Mă scol* anevoie şi *mă uit* prin geam. În dreptul locuinței mele *stă* o fată necunoscută, în scufiță roşie. *Bate* uşurel-uşurel, dar stăruitor. O *văd* cum *răsuflă* cu aburi, îmbujorată.

În timp ce *mă îmbrac* la repezeală, *mai bate* o dată, încet, delicat. *Deschid* uşa. Scufița roşie *nu manifestă* nici o surpriză, cînd mă vede buimac de somn şi cu părul vîlvoi" (p. 6-7).

Scanned with OKEN Scanner

Ca formă a operei artistice, prezentul cu valoare de trecut reproduce aici şi stilul unui jurnal intim, autorul înregistrînd evenimentele pe măsura evoluării lor, fără a şti ceva despre continuarea şi sfîrşitul lor.

În fragmentul citat, deşi prezentul istoric nu alternează cu vreo formă a trecutului, cititorul intuieşte lesne că este vorba despre acţiuni trecute.

În asemenea cazuri avem de a face cu o funcţie narativă a prezentului sinonim cu trecutul, pe care, credem, nu ar trebui s-o identificăm cu prezentul istoric, considerînd-o, paralel cu prezentul descriptiv, ca o funcţie deosebită a formei, avînd altă distribuţie şi altă încărcătură comunicativă.

Privit în plan distributiv, prezentul narativ diferă, întrucît nu alternează cu formele trecutului. Însă, cu formele trecutului nu alternează nici prezentul descriptiv. Alternanţa cu formele trecutului, aşa cum vom vedea şi mai departe, nu este altceva decît o varietate funcţională a prezentului istoric, este un procedeu menit să intensifice dinamismul, caracterul dramatic al acţiunii. Din acest punct de vedere, în cazurile cînd alternează cu formele trecutului, ar putea fi vorba, mai curînd, despre o funcţie a prezentului cu valoare de trecut, despre o variantă funcţională a prezentului narativ, pe care am putea-o numi prezent dramatic, menit „să evoce, ca într-un film, cîteva instantanee din trecut" [L.Galdi. *Introducere...*, p. 61], şi despre un prezent istoric, pe care l-am lua în opoziţie cu prezentul narativ sau cu prezentul descriptiv.

În operele artistice, prezentul cu valoare de trecut este folosit, de obicei, în momentele cele mai încordate ale naraţiunii, avînd funcţie de reliefare, punîndu-l pe cititor sau ascultător „să asiste la înfăptuirea acţiunii, aşa cum ar asista la reprezentarea unei piese de teatru" [I.Iordan. *Stilistica...*, p. 131]. Acest procedeu este foarte frecvent în „*Poveştile*" lui I.Creangă, unde constituie un mijloc remarcabil, cu ajutorul căruia se realizează atît apropierea povestirii de momentul prezent, cît şi diferenţierea planurilor cronologice în spaţiul narativ.

Prezentul istoric la I.Creangă are, de regulă, semnificaţie dramatică. Vom ilustra cu un fragment din "*Capra cu trei iezi*", unde acest timp verbal asigură reliefarea şi dinamizarea, pe care nici o formă de trecut nu le-ar putea reda:

„Şi aşa zicînd, (capra) *pune* poalele-n brîu, *îşi suflecă* mînecile, *aţîţă* focul şi s-*apucă* de făcut bucate. *Face* ea sarmale, *face* plachie,

Scanned with OKEN Scanner

face alivenci, *face* pască cu smîntînă şi cu ouă şi fel de fel de bucate. Apoi *umple* groapa cu jăratic şi cu lemne putregăioase, ca să ardă focul mocnit. După asta *aşază* o leasă de nuiele numai înţinată şi nişte frunzari peste dînsa; peste frunzari *toarnă* ţărnă şi peste ţărnă *aşterne* o rogojină... Pe urmă *lasă* bucatele la foc să fiarbă şi *se duce* prin pădure să *caute* pe cumătru-său şi să-l poftească la praznic. *Merge* ea cît *merge* prin codru, pînă ce *dă* de-o prăpastie grozavă şi întunecoasă, şi pe-o tihăraie *dă* cu crucea peste lup".

Cu ajutorul acestui procedeu I.Creangă redă dinamismul în succedarea accelerată a unor acţiuni trecute, dar care parcă se desfăşoară sub ochii noştri:

„Şi scăpînd cu obraz curat, îmi iau traista cu blidele, pornesc spre sat, mă abat iar pe la tei, mă sui într-însul, pun urechea la gura scorburii şi aud ceva zbătîndu-se înlăuntru. Atunci iau lespedea cu îngrijire, bag mîna şi scot pupăza vlăguită de atîta zbucium..." (I.Creangă. *Amintiri din copilărie*)

Pe lîngă dinamismul realizat prin folosirea în serie a formelor de prezent cu valoare de trecut, susţinut, bineînţeles, şi de semantica verbelor respective, atmosfera de tensiune a faptelor narate mai este accentuată şi prin utilizarea unor propoziţii scurte, aflate între ele în raport de coordonare. Deşi I.Creangă procedează aici ca un vorbitor obişnuit, nu credem că el recurge la prezentul istoric în mod mecanic, nedeliberat. El îşi dădea perfect seama că procedeul acesta prezintă mari avantaje de ordin stilistic. Aici nu este vorba despre un produs spontan, ci despre un act conştient al autorului de a da operei sale o formă artistică adecvată. Şi dacă utilizarea voită a prezentului istoric în stilul crengian poate fi pusă la îndoială, nimeni nu mai poate face acest lucru privitor la forma artistică a operei lui V.Alecsandri sau M.Eminescu. E suficient să ne amintim, spre exemplu, de momentele culminante ale bătăliei din legenda *„Dumbrava Roşie"* sau din *„Dan, căpitan de plai"*, de lupta de la Rovine, descrisă în *"Scrisoarea III"*, pentru a ne convinge de funcţia prezentului istoric (dramatic) ca mijloc de înaltă măiestrie artistică.

De obicei, trecerea de la formele timpului trecut la cele ale timpului prezent are loc în momentele de înaltă tensiune ale naraţiunii, cînd povestitorul ca şi cum vede aievea trecutul. Deşi trecute, acţiunile devin vizuale. Nu fără temei prezentul istoric este numit uneori un

Scanned with OKEN Scanner

„prezent de intensitate vizual." (L.I. Cisneros *Lengua...*, p. 235) sau un „prezent pictural" (L.Gosselin. *Présentation...*, p. 63-64).

Vorbind despre sinonimia contextuală dintre prezent şi trecut, nu putem să nu atragem atenţia asupra alternanţei prezentului cu imperfectul în acele locuri, unde era de aşteptat ca prezentul să fie generalizat. O astfel de alternanţă temporală este de ordin afectiv-sentimental, valoarea formelor de prezent fiind de natură afectivă (G.Herckzeg. *Valore...*, p. 373-377). Iată, spre exemplu, cum apare acest transfer gramatical în episodul deosebit de dramatic din „*Scrisoarea III*" a lui M.Eminescu, unde este descrisă cunoscuta luptă:

„Mircea însuşi *mînă*-n luptă vijelia-ngrozitoare
Care *vine, vine, vine, calcă* totul în picioare;
Durduind soseau călării ca un zid înalt de suliţi,
Printre cetele păgîne *trec* rupîndu-şi large uliţi;
Risipite *se-mprăştie* a duşmanilor şiraguri (...)"

La drept vorbind, acţiunile se desfăşoară aici simultan, deşi sînt de faţă două forme temporale diferite: prezent şi imperfect. Ele nu apar întîmplător. Autorul ar fi putut să întrebuinţeze în ambele cazuri prezentul şi acesta nu ar fi adus prejudicii corectitudinii metrice. Şi totuşi, poetul recurge la interferenţa timpurilor. Alternînd cu prezentul istoric, „imperfectul îşi dezvăluie funcţia sa pitorească" [G.I. Tohăneanu. *Studii...*, p. 148], creînd cititorului senzaţia picturală a unor planuri diferite în spaţiu, conferind scenei evocate o înaltă tensiune de dramatism. Astfel, pe prim-plan apare Mircea în fruntea oştii, pe al doilea, avînd funcţie de fundal scenic, se desfăşoară zidurile înalte de suliţi ale cavaleriei.

Prezentul sinonim cu trecutul este întrebuinţat deseori ca formă temporală de bază în descrieri. În astfel de situaţii avem de a face cu un prezent descriptiv, a cărui menire este de a servi ca mijloc eficient de înviorare a naraţiunii, de a contribui la prezentarea sugestivă a unor particularităţi aparţinînd obiectelor, fenomenelor, personajelor. Pentru ilustrare să luăm un fragment din capitolul IX al „*Baladelor din cîmpie*" de I.Druţă, unde autorul face o caracterizare detaliată a ciutureanului:

„Cînd ciutureanul *nu* mai *are* parale să umble pe la judecăţi, *vine* acasă, *se aşează* pe prispă în aşa fel, ca să-l vadă satul şi *începe* a-şi ascuţi toporul. Pe vreme ce *se subţie* buza de oţel în braţele lui, ciutureanul *îşi pierde* ultimele propteli de cumpătare. Avînd la cingătoare un topor gata ascuţit, ciutureanul *devine* sălbatic – *poate*

lovi în fratele său, *poate* arunca cu el în icoane, *poate* calici o vită slăbănoagă a vecinului. Spre marele noroc al tuturora, cînd războiul pentru brazde *ajunge* la culme, *se repede* de după deal o boare de vînt primăvăratic şi *ademeneşte* ciutureanul în cîmp. Semănăturile de toamnă, privighetoarea, un soare blînd şi cald îl *trezeşte* încetul cu încetul din sălbătăcie. Ciutureanul îşi *dă* cuşma pe ceafă şi *caută* mirat în jur – stai, bade, că nu-i pierdut nimica" (p. 63).

Deşi valoarea gramaticală a unui asemenea prezent corespunde valorii gramaticale a prezentului istoric (redarea acţiunilor ce au avut loc în trecut), rolul stilistic e altul. Întrucît caracterizarea ocupă cîteva pagini şi peste tot este făcută la timpul prezent, această formă nu mai serveşte ca mijloc de evidenţiere a unor anumite acţiuni, de accentuare a dinamismului în evoluarea lor. Dacă prezentul istoric narativ poate fi luat, de regulă, în raport de sinonimie gramaticală cu una din formele timpului trecut, în îmbinare cu ele, prezentul descriptiv nu mai presupune o astfel de corelaţie temporală. Aici toată narațiunea se desfăşoară în planul prezentului.

Prin anularea opoziţiei categoriale *prezent-trecut*, vorbitorul, în fond, deviază de la normă, însă o asemenea deviere este pe deplin justificată sub aspect stilistic. Se recurge la ea în momentul cînd, bunăoară, amintirea despre cele trăite este reactualizată cu atîta intensitate, încît naratorul trăieşte din nou cele întîmplate. Iar în cazul prezentului descriptiv sinonim cu trecutul, această semantică are menirea de a face faptele descrise să impresioneze prin dinamism şi plasticitate.

3.3. Imperfectul cu valoare de prezent

Imperfectul, ţinînd de structura formelor timpului trecut, se constituie din următoarele trăsături semantice diferenţiale: 1) antecedenţă faţă de momentul vorbirii, 2) durativitate. Graţie primei trăsături, imperfectul se situează în sistemul de forme ale trecutului, aflîndu-se în opoziţie cu formele prezentului şi ale viitorului, iar a doua trăsătură îl conturează ca unitate distinctă pe linia segmentului temporal al trecutului indicativ, făcîndu-l să formeze opoziţii cu perfectul simplu, perfectul compus şi mai mult ca perfectul, varietăţi ale trecutului ce exprimă acţiuni finite (nondurative). Cu toate acestea, există situaţii în care imperfectul, neutralizîndu-şi una din trăsăturile sale diferenţiale de bază – antecedenţă

Scanned with OKEN Scanner

față de momentul vorbirii – devine echivalent semantic al prezentului actual (prezentul momentului vorbirii).

Imperfectul cu astfel de semnificație exprimă acțiuni care se desfășoară în momentul vorbirii și este propriu vorbirii dialogate. În asemenea cazuri, neutralizarea trăsăturilor diferențiale de antecedență față de momentul vorbirii poate fi consecința unei inducții gramaticale în cadrul segmentului dat al textului. Uneori poate interveni și momentul psihologic.

Prezintă interes, în primul rînd, *imperfectul inclusiv*, care mai este numit și *trecut recent* [E.Constantinovici. *Imperfectul...*, p. 100; M.Cvasnîi. *Note...*, p. 65]. Se au în vedere cazurile în care acțiunea verbului, deși exprimată prin imperfect, se suprapune peste momentul actual al vorbirii, ca și cum l-ar include pe acesta din urmă. De exemplu:

„- Unde fugi așa, Florico?... Mai stai oleacă, stai că am să-ți spun ceva... [...]

- *Mă duceam* (comp.: *mă duc*) să vînd nişte pere oarzăne, că ne trebuiesc bani..." (L.Rebreanu. *Ion*)

„- Dormi, domnule?

- Nu, domnule colonel, *mă* mai *gîndeam*... (comp.: *mă* mai *gîndesc*)... așa. *Eram* (comp.: *sunt*) acum tot învăluit surîsului îndurerat și a ochilor mari ai nevestei mele, la plecare". (Camil Petrescu. *Ultima noapte de dragoste, întîia noapte de război*).

Apariția imperfectului, deși neobișnuită, este aici explicabilă: acțiunea începe înaintea momentului vorbirii, dar continuă să se extindă, referindu-se nu atît la un timp trecut, fie și recent, cît la momentul vorbirii (la momentul dialogului dintre interlocutori).

Valoarea de timp prezent a imperfectului este confirmată în aceste exemple și de alternanța imperfectului cu formele prezentului. Imperfectul este transpus în sfera prezentului, ceea ce face să-și anihileze trăsătura diferențială de antecedență față de momentul desfășurării acțiunii. Faptul acesta ne este demonstrat și de utilizarea adverbului *acum* din al doilea exemplu (*eram acum* tot învăluit...).

Același lucru îl observăm și în următorul exemplu, similar cu cel citat, unde imperfectul este însoțit de același adverb:

„- Nu dormi, Gheorghidiule? mă întreabă de pe patul celălalt Tudor.

- Ba da... am adormit... *Citeam* (comp.: *citesc*) *acum* scrisori de acasă" (Camil Petrescu. *Ultima noapte de dragoste, întîia noapte de război*).

Scanned with OKEN Scanner

Valoarea aspectuală a imperfectului nu este neutralizată, ea continuă să existe, avînd caracter durativ. Dar întrucît asemenea valori sînt comune atît imperfectului, cît şi prezentului, ele nu împiedică procesului de sinonimizare contextuală a imperfectului în direcţia prezentului.

În urma utilizării transpozitive, sensul paradigmatic de timp trecut al imperfectului nu se neutralizează, nu dispare total. El va exista latent în orice actualizare concretă, în orice semnificaţie contextuală a imperfectului [M.Cvasnîi. *Note...*, p. 66]. Anume aceasta şi generează nota stilistică. În comparaţie cu prezentul, „imperfectul exprimă în plus o atenuare în sensul că acest timp implică o notă de imprecizie faţă de certitudinea prezentului" (*Ibidem*). Spunînd „Nu, domnule colonel, *mă gândeam*... aşa" în loc de *mă gândesc*, afirmaţia este neclară, incertă întrucâtva datorită stinghereli, descumpănirii interlocutorului. O astfel de notă este susţinută şi de punctele de suspensie.

Prin urmare, valoarea conotativă a imperfectului întrebuinţat în locul prezentului este, în asemenea situaţii, de natură afectivă.

În raport de echivalenţă contextuală cu prezentul momentului vorbirii se află şi aşa-numitul „imperfect al modestiei" [I.Iordan. *Stilistica...*, p. 134; M.Wilmet. *L'imparfait..*, p. 298]. Vorbitorii recurg la un asemenea imperfect în situaţiile în care, în virtutea unei stări de timiditate, a unei comportări reţinute, doresc să confere rugăminţii pe care o exprimă o notă de politeţe, de modestie. Forma imperfectului utilizată în locul prezentului voalează întrucîtva atitudinea vorbitorului faţă de solicitarea, de doleanţa pe care o exprimă el însuşi. De exemplu:

„Bătrînii devin atenţi: îl iau drept vre-un şef.

- Văd că sînteţi cam de-o vîrstă şi *voiam* (comp.: *voiesc*) să vă întreb.

- Din ce an? – întreabă tot moşul, cu pleşul zbârcit." (A.Busuioc. *Unchiul din Paris*)

„- Ce vrei de la tata, poate-ţi dau eu, ori s-o chem pe mama, – s-a interesat Lenuţa.

- Ei, nu. Am nişte neplăceri la lucru şi *doream* (comp.: *doresc*) să mă sfătui cu dînsul." (Ana Lupan. *La cîntatul cucoşilor*)

O asemenea utilizare a imperfectului se limitează, în fond, la verbele deziderandi (a dori, a vrea, a pofti) şi poate fi atestată nu numai în română, dar şi în alte limbi romanice, bunăoară, în franceză. Un astfel de tip semantico-stilistic de imperfect este denumit „l'imparfait d'atténuation ou de discrétion", „l'imparfait de politesse"

Scanned with OKEN Scanner

[M.Wilmet. *L'imparfait*..., p. 307] şi se limitează la acelaşi tip de verbe cu sensul de „a vrea", luînd funcţie semicopulativă.

„- Écoute, Caroline, avant que tu me quittes, je *voulais* te demander quelque chose." (Fr.Mauriac. *Le Feu sur la terre*)[1]

Se recurge la un asemenea tip de substituire sinonimică a prezentului prin imperfect pentru a schimba planurile temporale în scopuri subiective. Plasînd acţiunea în trecut, vorbitorul vrea să ne-o prezinte ca şi cum ea nu s-ar referi la momentul comunicării (al dialogării), subliniind prin aceasta că numai circumstanţele create îl obligă să procedeze în acest mod. Forma prezentului ar fi exprimat o pronunţată notă de ireverenţă.

Este vorba despre un context nelingvistic, socio-cultural, care face ca o astfel de utilizare a imperfectului să conţină nu numai o nuanţă modală de optativ, dar şi să fie însoţit, în acelaşi timp, şi de o trăire particulară a subiectului vorbitor. Momentul psihologic aici este evident.

Neutralizîndu-şi valoarea sa proprie, imperfectul poate deveni echivalent semantic al prezentului şi în cazul în care survine un fapt neaşteptat, imprevizibil. De exemplu:

„Tata sosi tremurînd de emoţie dar cu o strălucire bucuroasă în ochi.

- Aici *erai* (comp.: aici *eşti*), murmură Ana aşezîdu-se fără să se uite la dînsul." (L.Rebreanu. *Ion*)

Sau un alt exemplu, similar cu acesta:

„Ghiţă, şoferul, moţăe cu capul pe volan. Cînd îl ating de umăr, tresare speriat şi porneşte motorul. Deformaţie profesională.

- A, tu *erai* (comp.: tu *eşti*), Andrei. Noroc! Nu, tata n-a venit!" (A.Busuioc. *Unchiul din Paris*)

În asemenea cazuri vorbitorul recurge la utilizarea imperfectului pentru a reda surprinderea faţă de situaţia creată, care generează o pronunţată reacţie afectivă. Am putea spune că este vorba despre un *imperfect al surprizei.*

La anihilarea trăsăturilor diferenţiale ale imperfectului şi echivalarea lui cu prezentul momentului vorbirii contribuie în astfel de cazuri contextul situaţional actual, susţinut şi de o intonaţie interogativ-exclamativă, în timp ce imperfectul modestiei se datoreşte unui context nelingvistic etico-social sau socio-cultural.

[1] Citat după: Maurice Grevisse, p. 670.

Scanned with OKEN Scanner

Imperfectul cu sens de prezent al momentului vorbirii poate fi întrebuințat uneori pentru redarea unei acțiuni ireale, imaginare. Cu o astfel de întrebuințare îl găsim în vorbirea copiilor, în timpul unor jocuri („De-a doctorul", „De-a școala" etc.). Începînd sau încadrîndu-se într-o fază ulterioară a cutărui joc, copiii își motivează participarea (rolurile lor) folosind nu forma verbală de viitor sau de prezent, ci pe cea de imperfect cu valoare de prezent al momentului vorbirii. În felul acesta, acțiunile imaginare ca și cum devin reale, și așa sînt considerate pe tot parcursul jocului. Să ne închipuim, de exemplu, faza inițială a jocului „De-a doctorul". Unul din parteneri, care începe jocul, se exprimă cam în felul următor: „*Acum* eu *eram* doctorul, iar tu *erai* bolnavul..." Copiii nu spun „eu *sînt* (sau: *voi fi*) doctorul, iar tu *ești* (sau: *vei fi*) bolnavul..." Merită a fi subliniat aici faptul că numai grație semnificației de prezent a imperfectului este posibilă utilizarea adverbului *acum* într-un asemenea context.

O astfel de întrebuințare a imperfectului este atestată și în alte limbi romanice, cum ar fi, spre exemplu, în franceză [M.Grevisse. *Le bon usage...*, p. 671; M.Wilmet. *L'imparfait...*, p. 308] sau spaniolă [N.Firsova. *Grammaticescaia stilistica...*, p. 188]. Pentru faptul că figurează, de regulă, în partea „introductivă" a jocului, M.Grevisse îl denumește *imperfect preludic* (l'imparfait préludique) de la *preludiu* „parte introductivă a unei compoziții muzicale".

Cauza unei asemenea întrebuințări a imperfectului în limba română, ar trebui considerată, după cum se vede, imitarea de către copii a unui limbaj caracteristic poveștilor, unde forma dată predomină peste tot la descrierea diverselor situații. Să se compare:

„*Acum*, cică, *era* odată un om, care avea o iapă. Și într-o zi *vroia* omul să bage iapa în ocol, și ea nu *vroia* nici în ruptul capului" (I.Creangă. *Făt-Frumos, fiul iepei*).

O asemenea poziție o ocupă și copiii, când stabilesc cum se vor juca. Momentul acesta este menționat de Al.Graur privitor la limba română [Al.Graur. *Observații...*, p. 135].

Există mai multe situații comunicative care impun întrebuințarea imperfectului cu valoare de prezent actual (prezentul momentului vorbirii). Imperfectul cu astfel de semnificație dispune și de vădite conotații expresive, a căror relevare este necesară în scopul unei exprimări adecvate sub aspect semantic și stilistic.

Scanned with OKEN Scanner

3.4. Imperfectul perfectiv

Ca valoare temporală, atît imperfectul, cît şi perfectul (simplu şi compus) sînt echivalente, întrucît exprimă acţiuni trecute. Însă pe linia segmentului temporal al trecutului trăsătura semantică diferenţială a imperfectului o reprezintă durativitatea, în timp ce formele perfectului exprimă acţiuni finite. Cu toate acestea, există situaţii contextuale care fac ca imperfectul să-şi neutralizeze opoziţia sa aspectuală, identificîndu-se astfel cu semantica perfectului.

O atare valoare se datoreşte transpunerii imperfectului în sfera de utilizare a perfectului, astfel „intrînd în sinonimie cu perfectul compus" [D.Irimia. *Introducere...*, p. 95], ba chiar şi cu perfectul simplu, am mai adăuga noi. În asemenea cazuri acţiunea exprimată de imperfect este înţeleasă ca realizată, ca terminată în trecut, şi nu ca una care ar continua să se desfăşoare pe linia segmentului temporal al trecutului, căci sema „durativitate", proprie valorii fundamentale a imperfectului, se anihilează (deşi latent ea continuă să existe), iar în locul ei apare sema „non-durativitate". În felul acesta, eliminînd ideea de durată şi de desfăşurare, imperfectul echivalează semantic cu perfectul, devenind un imperfect perfectiv.

Estomparea caracterului non-finit al imperfectului produce un pronunţat efect stilistic, fiind „determinată de necesitatea de a face descrierea cît mai vie, capabilă să evoce puternic evenimentul povestit" [A.Georgescu. *Unele probleme...*, p. 88]. Se creează impresia că o astfel de acţiune ar fi parcă pictată, zugrăvită în momentul desfăşurării sale, fapt care i-a făcut pe unii cercetători să-i atribuie imperfectului cu astfel de valoare calificativul de *pitoresc* [I.Radunscaia. *Imperfectul...*; S.Dolinin. *Stilistica...*] sau *stilistic* [N.Firsova. *Stilistica...*, p. 95-98; O.Crjevscaia. *O stilisticescom upotreblenii...*].

Pentru ca imperfectul să capete valoare de perfect, este necesară susţinerea din partea semanticii verbului. O astfel de folosire a imperfectului este limitată, de obicei, la clasa verbelor finite (inclusiv cele momentane), ceea ce sprijină şi subliniază în plus efectul tamponării dintre valoarea aspectuală a semanticii verbului şi cea a sensului gramatical propriu imperfectului, fiind redată în acelaşi timp şi ideea de certitudine a realizării unei acţiuni în trecut. De exemplu:

Scanned with OKEN Scanner

„Roua rece *cădea* pe sînul verginei mele iubite, şi ea se *trezea* în frig, ţinîndu-şi ochii închişi, îşi *strîngea* împrejurul umerilor ei goi plapoma ţesută din argint şi din culori de curcubeu." (M.Eminescu. *Umbra mea*)

Examinînd un fragment similar din punct de vedere stilistic, D.Irimia afirmă, nu fără temei, că „mişcarea introdusă de imperfect are o trăsătură lentă, contemplată (sau supusă contemplării), vizualizată" [D.Irimia. *Introducere...*, p. 232]. Dacă vom încerca să substituim în acest fragment imperfectul prin perfectul simplu, mişcarea va deveni rapidă şi fără durată. Succesiunea acţiunilor nu ar putea fixa o imagine decît sub forma unui instantaneu fotografic.

Un asemenea efect îl pot genera nu numai verbele finite (perfective), ci şi cele durative (imperfective), dar perfective din punct de vedere temporal, exprimînd acţiuni trecute, încheiate, căci, în definitiv, orice acţiune are un sfîrşit şi prin aceasta toate acţiunile au o limită în timp, indiferent de durata lor.

Imperfectul cu valoare de perfect reprezintă un procedeu artistic, la care se recurge ca la un mijloc stilistic special, menit să înviioreze naraţiunea, s-o facă să devină mai vizuală, mai plastică, apropiind evenimentul trecut de prezent. Astfel utilizat, imperfectul redă o serie de momente consecutive, care alcătuiesc un tablou integru, o schiţă picturală:

„Poporenii *mergeau* la popa, *intrau* pe portiţă, înainte de a trece pragul, *se curăţau* pe picioare, îşi *puneau* pălăria în băţ, *rezemau* băţul de perete, îşi *netezeau* mustăţile şi părul, apoi *intrau* ca la popa. Iară cînd *ieşeau* din casă, *priveau* odată împrejur, *clătinau* din cap şi *nu* mai *ziceau* nimic." (I.Slavici. *Popa Tanda*)

Imperfectul este numit, pe drept cuvînt, „timp al evocărilor concrete" [T.Vianu. *Problema...*, p. 88], iar pitorescul descrierii se datoreşte, într-un asemenea tablou, fără îndoială, acestui mijloc. Dar să nu uităm aici şi de fenomenul despre care am vorbit mai sus. La imperfect sunt utilizate, în fond, verbe, care prin semantica lor sunt perfective (*a intra, a curăţa, a pune, a rezema, a netezi, a ieşi, a clătina, a zice*). Imperfectul îşi depăşeşte în asemenea cazuri propriile posibilităţi semantice şi intră în contradicţie cu natura aspectuală a verbului, devenind în felul acesta un mijloc de redare vie, pitorească a faptelor evocate. Acelaşi lucru îl putem observa şi în următorul fragment, unde figurează acelaşi tip de verbe:

Scanned with OKEN Scanner

„Mihai vorbea cu obrajii de fată îmbujorați, preocuparea săpată între sprîncene *începea* să-i dea înfățișare bărbătească și dînsul *se simțea* acum alt om. Peste cîteva zile *îmbrăca* uniforma școalei de rezervă. *Nu* mai *pomenea* decît de front, *se vedea* smulgînd un drapel vrăjmaș, îngenunchind cu el încleștat în mînă, sub clănțănitul mitralierelor." (Cezar Petrescu. *Întunecare*)

Majoritatea verbelor din ambele fragmente sînt, după cum spuneam, momentane (perfective) și imperfectul nu putea fi înlocuit ușor cu formele perfectului, cu care se află în raport de sinonimie. Însă autorii preferă totuși imperfectul, pentru motivul că anume această formă a trecutului dă viață și mișcare ambelor tablouri. Dacă s-ar fi recurs nu la imperfect, ci la o altă formă a trecutului (perfect simplu sau compus), scena n-ar mai fi sugerat impresia de mișcare, ci s-ar fi obținut imaginea unei fotografii lipsite de viață.

Din acest punct de vedere imperfectul perfectiv se aseamănă întrucîtva cu prezentul istoric, care marchează acțiuni ce se referă la unul și același plan temporal al trecutului, ambele fiind utilizate cu același scop stilistic, de a conferi narațiunii dinamism și plasticitate. Tocmai de aceea în exemple de felul celor de mai sus formele imperfectului pot fi ușor substituite prin cele ale prezentului.

Spre deosebire de proza artistică, unde, după cum vedem, imperfectul cu valoare de perfect are funcția stilistică preponderent descriptivă, în poezia populară, în poemele epice, cum ar fi cele prelucrate în mod creator de V.Alecsandri, el are funcție narativă. O astfel de utilizare a imperfectului creează o atmosferă de dinamism, mai cu seamă în acele cazuri în care această formă verbală apare în serii lungi, ceea ce se întîmplă de multe ori:

„Voinicul meu *turba*,/ În durdă *se rezema*,/ Baltagul și-l *rădica*,/ Și Leonti-l *răpezea*/ Și capul i-l *reteza*,/ Capul de-a dura *sărea*,/ Sîngele *bolborosea*,/ Trupul metanii *făcea*./ Dar Codreanul tot *slăbea*,/ Pe genunchi bietul *cădea*,/ În palme *se sprijinea*,/ Și potira mi-l *prindea*, / Lega-s-ar moartea de ea!" (V.Alecsandri. *Codreanul*)

Utilizarea imperfectului ca procedeu stilistic conferă narațiunii epice versificate o notă de pronunțat dinamism, de energie și forță, la care mai contribuie și faptul că accentul de bază al verbului cade în mod regulat pe verbe la imperfect, care, singure prin sinea lor, redau acțiuni. Redarea dinamismului este susținută și de rima masculină,

Scanned with OKEN Scanner

făcînd să cadă accentul pe silaba finală şi prin aceasta subliniind fiecare vers în parte, fiecare acţiune.

Din creaţia poetică orală un asemenea imperfect cu funcţie narativă a putut trece în limbajul poetic al literaturii culte, unde se relevă ca un timp de baladă. Îl întîlnim, bunăoară, în poemul-baladă *Luceafărul* de M.Eminescu:

„El *asculta* tremurător,/ *Se aprindea* mai tare,/ Şi *s-arunca* fulgerător,/ *Se cufunda* în mare".

„Prin semantica sa, verbul *a se arunca* nu este nici durativ, nici iterativ, situarea lui la imperfect este cerută de ritmul şi de atmosfera de baladă a poemului" [D.Irimia. *Limbajul*..., p. 156-157].

Cercetătorul R.Piotrovsky, examinînd acest fragment din poemul *Luceafărul*, conchide că „poetul, prin utilizarea formelor de imperfect *s-arunca, se cufunda* (în locul normativelor *s-a aruncat, se aruncă, s-a cufundat, se cufundă*) „prelungeşte" clipa evenimentului şi, în felul acesta, conferă acţiunilor agitate ale personajului expresia unei reliefări plastice" [R.Piotrovsky, *Zametchi*..., p. 223].

Fiind un timp al "evocărilor concrete", imperfectul perfectiv este folosit pentru a reînvia anumite evenimente din trecut, văzute prin vălul amintirilor unui personaj. Imperfectul şi aici se află în sinonimie gramaticală cu perfectul, căci amintirea ne trimite la întîmplări trecute, care au luat sfîrşit. Însă este întrebuinţat anume imperfectul şi nu perfectul, deoarece, pe de o parte, graţie funcţiei sale narativ-dinamice el pune în mişcare, dă viaţă evenimentelor narate, zugrăvite, iar, pe de altă parte, împinge mult în trecut acţiunile rămase palide în amintire.

Cu o astfel de funcţie imperfectul este folosit mai ales în poveşti, unde redă un trecut foarte îndepărtat şi nedeterminat. De exemplu:

„Păsări-Lăţi-Lungilă se e atunci după Harap-Alb şi pornesc ei tuşşase înainte. Şi pe drum, unde *treceau,* pîrjol *făceau*: Gerilă *potolea* pădurile prin ardere. Flămînzilă *mînca* lut şi pămînt amestecat cu humă şi tot striga că moare de foame. Setilă *sorbea* apa de prin bălţi şi iazuri, de *se sbăteau* peştii pe uscat şi *ţipa* peştele în gura broaştei de secetă mare ce *era* pe acolo." (I.Creangă. *Povestea lui Harap Alb*)

Cauzat de anumite situaţii contextuale, în special în cazul utilizării verbelor perfective, imperfectul îşi poate neutraliza semantica sa aspectuală de timp al durativităţii, al nedeterminării, devenind sinonim cu perfectul. Astfel utilizat, el se impune ca timp al

narativității picturale, făcînd ca faptele povestite sau descrise să devină mai reliefate, mai plastice, motiv pentru care imperfectul cu astfel de funcție mai este numit „imperfect pitoresc".

3.5. Perfectul compus futural

În limba română contemporană, în special în aspectul ei oral, există situații în care forma perfectului compus nu-şi poate actualiza semnificația sa paradigmatică fixată în sistem. Nimerind într-un context atipic, „străin" pentru planul său temporal, bunăoară, în contextul prezentului sau al viitorului, perfectul compus poate deveni sinonim cu una din aceste forme temporale.

În rîndurile care urmează ne vom concentra atenția asupra utilizării perfectului compus cu valoare de viitor, valoarea de prezent urmînd a fi examinată aparte.

Ideea că perfectul compus poate avea valoare futurală a fost semnalată în mai multe lucrări privind limba română [Kr.Sandfeld, H.Olsen. *Syntaxe...*, p. 317-318; Gh.Trandafir. *Categoriile...*, p. 188; D.Irimia. *Structura...*, p. 82], însă autorii s-au limitat doar la o fixare de fapte, fără a le însoți de anumite comentarii de ordin semantico-gramatical sau stilistic. Asupra acestor valori ale perfectului compus s-a pronunțat tangențial şi Al.Graur într-un studiu consacrat formelor verbale cu valori schimbate [Al.Graur. *Forme...*, p. 118], fără a insista asupra fenomenului dat.

În sistemul verbal al limbii române forma perfectului compus se află în opoziție cu formele timpului viitor pe baza trăsăturii semantice de „trecut". Semnificația sa propriu-zisă marchează o acțiune trecută, care precedă momentul vorbirii. În cazul utilizării formei perfectului compus în planul viitorului realizarea unei asemenea semnificații nu are loc. De exemplu:

„Pînă-i îmbuca ceva şi iepele estea ş-or şterge gura c-oleacă de coşolină, eu *am* şi *pus* capătul." (I.Creangă. *Moş Nichifor Coțcaru*)

Semnificația perfectului compus nu coincide aici cu semnificația sa paradigmatică. Utilizat în planul viitorului, perfectul compus marchează o acțiune viitoare, căci a nimerit în sfera de utilizare a opozantului său.

Pentru ca această schimbare să aibă loc, este necesar un context favorabil, care ar programa semnificația de „acțiune futurală" a perfectului compus. Coordonatele unui asemenea context îl prezintă fie elementele

indicatorii speciale ale timpului viitor (*apoi, peste cîteva secunde, pînă în seară* etc.), fie anumite construcții sintactice, care ar reda orientarea futurală (mai tipică este subordonarea condițională, care precedă o regentă, unde ca predicat figurează verbul la forma perfectului compus). De exemplu:

„Doamne, d-o începe iar, *m-am topit* mîine cu Crăciunul, rămîi fără colaci." (B.Șt. Delavrancea. *Hagi Tudose*)

„- Ela, te întreb încă o dată. Gîndeşte-te bine ce faci. Dacă mă duc singur, înseamnă că *am pornit* pe un drum de pe care nu ne mai putem abate." (Camil Petrescu. *Ultima noapte de dragoste, întîia noapte de război*)

Neutralizîndu-şi semnificația de „trecut" (antecedență față de momentul vorbirii), forma perfectului compus subliniază trăsătura semantică de „acțiune încheiată". Caracteristic pentru asemenea situații este şi aceea că în calitate de trăsătură semantică se manifestă şi semul „certitudine", impropriu formelor de viitor, căci viitorul exprimă, de fapt, o acțiune presupusă ce urmează a fi realizată, certitudinea realizării ei rămînînd a fi totuşi problematică. Formelor de viitor le este caracteristic semul „incertitudine", care, însă, aici ar trebui considerat totuşi ca potențial, căci acțiunea ce urmează să aibă loc poate fi realizată ori nu. În cazul perfectului compus cu valoare futurală se actualizează nu semul potențial „incertitudine", ci acela de „certitudine" a acțiunii, care, în cazul dat, reprezintă o semnificație conotativă.

Trăsăturile semantice discutate îi dau posibilitate vobitorului să recurgă, în dependență de scopul comunicării, la substituirea sinonimică a formelor de viitor prin forma respectivă a perfectului compus.

Utilizat în raport de sinonimie cu viitorul, perfectul compus se manifestă ca o formă verbală cu semnificații suplimentare, fapt hotărîtor pentru selectarea formei date. Printre conotațiile perfectului compus futural mai evidente sînt: 1) dinamismul acțiunii, care deseori este condiționat de natura semantică a verbului respectiv; 2) certitudinea acțiunii ca opozantă a incertitudinii, a caracterului ipotetic, proprii formelor timpului viitor. Redarea unei acțiuni viitoare cu ajutorul perfectului compus futural reflectă ferma convingere a vorbitorului în înfăptuirea acțiunii respective:

„- Ce să faci? Să te-nvăț eu: boii tăi sînt mari şi frumoşi; ia-i şi-i du la iarmaroc, vinde-i şi cumpără alții mai mici şi mai ieftini, iar cu

banii rămaşi cumpără-ţi şi un car, şi iaca *te-ai făcut* gospodar." (I.Creangă. *Dănilă Prepeleac*)

„Feciorul: L-am căutat tot tîrgul, coane Fănică, nu e. (...)

Brînzovenescu: (...) Aide la Trahanache... Aici *am aflat* tot... Aide..." (I.L. Caragiale. *O scrisoare pierdută*)

Dacă vom încerca să substituim forma perfectului compus printr-o formă a viitorului, ne vom convinge uşor că aceasta din urmă conferă comunicării o anumită notă de presupunere, de îndoială, de neîncredere – note semantice caracteristice formelor de viitor. O dovadă în plus în acest sens îl constituie şi faptul că, alături de formele perfectului compus futural, este exclusă posibilitatea utilizării unor asemenea elemente indicatorii ca *se prea poate, este posibil, nu este exclus* etc., menite să sublinieze notele semantice de presupunere sau îndoială, în timp ce substituind formele perfectului compus futural prin formele respective ale viitorului, o asemenea valenţă este irealizabilă.

Perfectul compus futural poate fi întrebuinţat uneori pentru redarea unor acţiuni viitoare imaginare, prezentîndu-le în aşa fel, de parcă ele ar fi deja realizate:

„Ajuns în pădure, gosporadul îşi zice: "Cît a mai paşte boul, da eu de ici mai tai o sarcină, două de nuiele şi iaca, i-*am* şi *făcut* ocol!" (V.Vasilache. *Povestea cu cocoşul roşu*)

„Unde fugi, bre, dacă el stă cu puşca lîngă tine, dă odată – tr-tr-r-r! – şi te-*a culcat* ca pe o mîţă la pămînt." (V.Beşleagă. *Zbor frînt*)

În limbajul familiar, căruia îi este specifică valoarea futurală a perfectului compus, folosit „prin hiperbolă" [Kr.Sandfeld, H.Olsen. *Syntaxe...*, p. 318] această formă indică uneori o acţiune, care se află pe punctul de a se efectua (viitorul apropiat):

„- Lepădătură ce eşti. Te înnăduş aici şi *ne-am achitat*. Nici tu n-ai să ai martori." (M.Gh. Cibotaru. *Semănătorii*)

„Mai rămîneţi cu sănătate, dascăle Zaharie şi nepoate, că eu *m-am dus*!..." (I.Creangă. *Amintiri din copilărie*),

sau care se va înfăptui în urma altei acţiuni viitoare, însoţite de o circumstanţială temporală sau de o subordonată condiţională:

„ Ei, mîine mă pot pomeni c-*am rămas* singur cu foarfecele astea, dacă cumva voi fi dat afară." (L.Rebreanu. *Răscoala*)

„- Dar dacă ne înecăm?

- De înecat nu ne mai înecăm... Principalul, motorul să nu ieie apă. Dacă nu ia apă motorul, socoate că *ne-am salvat!*" (D.Matcovschi. *Toamna porumbeilor albi*)

Toate exemplele citate mai sus ne demonstrează că perfectul compus futural dispune de conotație stilistică bine conturată – aceea de a fi propriu vorbirii orale, colocviale. Această formă conferă comunicării caracter degajat, plasticitate – note proprii stilului vorbirii orale contemporane.

Perfectul compus futural este utilizat cu precădere în vorbirea directă şi, mai ales, în aspectul ei dialogat:

„- Nu-i nevoie să ne ducem la tine, măi Fimca, vine Margareta la noi.

- Ascunde ulciorul babei, să nu ne prindă cu el pe masă, că-i raua.

- Ori să-l ascunzi, măi Fimca, ori să nu-l ascunzi, totdeuna ne-*a prins!*

Margareta bătu la uşă şi intră fără să mai fie poftită." (D.Matcovschi. *Toamna porumbeilor albi*)

Nu este, însă, exclusă întrebuințarea acestei forme şi în „monologul interior", cînd personajul, lipsit de un interlocutor propriu-zis, se ia pe sine însuşi drept adresat:

„Ivan acum, rămînînd singur,... s-a pus pe gînduri:

...Votki nu-i, tabacioc nu-i, lăutari nu-s, guleai nu-i, nimica nu-i! Mai am numai trei zile de trăit şi *te...-ai dus,* Ivane, de pe fața pămîntului!" (I.Creangă. *Ivan Turbincă*)

Formele perfectului compus futural dispun virtual de un grad înalt de afectivitate, care poate fi realizat mai cu seamă în replicile personajelor. Se disting în această ordine de idei acele replici, care conțin o amenințare la adresa interlocutorului. Orientarea futurală a replicii este redată, de obicei, de o propoziție subordonată condițională, care uneori poate lipsi, dar rămînînd uşor a fi subînțeleasă:

„Să nu crîcneşti, leat, că te-*am dat gata.*" (A.Bacalbaşa. *Moş Teacă*)

„...De nu-ți fi mîncători şi băutori buni, *v-ați găsit beleaua* cu mine, nu vă pară lucru de şagă." (I.Creangă. *Povestea lui Harap Alb*)

La fel ca şi în exemplele citate, forma perfectului compus figurează, de cele mai multe ori, în diverse expresii frazeologice de o deosebită plasticitate. Deşi amenințarea în exemplele date se referă în mod firesc la viitor, formele perfectului compus cu valoare futurală au menirea de a sugera că amenințarea devine un fapt atît de singur, încît parcă aparține

deja trecutului. O asemenea utilizare a perfectului compus nu face decît să sublinieze inevitabilitatea acțiunii, certitudinea realizării ei în cazul în care nu vor fi respectate condițiile necesare.

După cum vedem, utilizarea formei respective a perfectului compus în contextul funcționării formelor de viitor nu poartă un caracter incidental. Prin întrebuințarea perfectului compus futural vorbitorii recurg la substituiri de forme sinonimice contextuale în mod deliberat, dorind să exprime cu maximă precizie şi plasticitate o anumită idee, concomitent conferind comunicării şi anumite note de ordin afectiv.

3.6. Perfectul compus cu valoare de prezent

Perfectul compus, transpus în contextul funcționării prezentului indicativ, îşi neutralizează semnificația paradigmatică „antecedență față de momentul vorbirii", aceasta fiind înlocuită prin cea sintagmatică – „coincidență cu momentul vorbirii" – semnificația de bază a prezentului actual.

Întrebuințat într-un context neutru, perfectul compus n-ar putea prelua semnificația prezentului, la fel cum n-ar putea-o căpăta şi pe cea de viitor. Sunt necesari anumiți factori, care ar determina neutralizarea semnificației paradigmatice a perfectului compus şi ar cauza apariția valorii semantice de prezent al comunicării verbale. Aceşti factori sunt: 1) specificul semnificației lexico-semantice a verbului respectiv şi 2) natura stilistică a contextului. Astfel, neutralizarea de conținut a formelor de perfect compus şi sinonimizarea lor situativă cu formele prezentului indicativ (sau ale viitorului) poate fi realizată numai de verbele din grupul celor perfective şi numai în stilul oral sau artistic. Este atestată, de regulă, în contextul vorbirii directe, situînd acțiunea la începutul sau la încheierea unui dialog: „M-am dus", „Am terminat", „V-am salutat". De exemplu: „Ei, eu te-*am salutat*, cucoane, că văd că ne-am oprit, şi să ne vedem sănătoşi!.." (L.Rebreanu. *Răscoala*)

„- Acuma hai, plecați! zise dînsul brusc. *Am isprăvit*. Că voi nu ştiți ce-i omenia." (L.Rebreanu, *Idem*)

„Această valoare a perfectului compus sugerează, mai ales cînd caracterizează verbe de mişcare, graba reală sau simulată a interlocutorului sau intenția de a-l determina pe interlocutor să

acţioneze mai repede într-un sens dorit de el." [D.Irimia, *Introducere...*, p.94]. De exemplu:

„Zoe. Du-te degrabă, într-un suflet şi să nu vii fără Caţavencu. Poartă-te bine cu el. Ia o birjă şi vino într-o clipă.

Pristanda. *M-am dus*!.." (I.L.Caragiale. *O scrisoare pierdută*)

„- Să amendezi oamenii de la maşină cu leafa pe-o zi. Hai, pleacă. Şi, bondoc, a luat aer napoleonian.

- Domnule ...

- Hai, fugi de aici. *Am terminat*." (Camil Petrescu. *Ultima noapte de dragoste, întîia noapte de război*)

Perfectul compus cu valoare de prezent apare, de obicei, în contextul prezentului general sau gnomic, unde acţiunea nu este localizată în timp. Aici se tamponează două semnificaţii: cea sintagmatică de prezent gnomic şi cea paradigmatică a perfectului compus exprimată de forma verbului. În urma tamponării unor asemenea elemente semantice, ideea de „trecut" devine figurată: acţiunea ne este înfăţişată în aşa mod, de parcă ea s-ar fi realizat deja, deşi este vorba, de fapt, despre o acţiune raportată la planul contextului gnomic. Ideea aceasta este exprimată şi de alternanţa în acelaşi context a formelor prezentului cu cele ale perfectului compus. De exemplu:

„- Da maşinile îs capricioase ca femeile. Uneori te învîrţi în jurul lor, te învîrţi şi degeaba. Alteori *n-ai dovedit* să te apropii şi ... Mai în scurt, nu oricine le ştie năravul." (Ana Lupan. *La cîntatul cocoşilor*)

O asemena tamponare dintre semnificaţia temporală paradigmatică şi cea sintagmatică duce la anihilarea ideii de raportare a acţiunii la timpul trecut, reducînd această semnificaţie la o nuanţă abia sesizabilă şi, în consecinţă, semnificaţia formei de perfect compus capătă valoare conotativă, care se suprapune denotaţiei de bază, generate de context, ca o reprezentare individuală.

Deşi acţiunea se desfăşoară în momentul comunicării, vorbitorii recurg uneori la formele perfectului compus cu scopul de a o prezenta ca terminată, mai ales cînd este vorba despre luarea unor decizii subiective, individuale, vrînd să le înfăţişeze ca săvîrşite şi indiscutabile, fără drept de apel pentru interlocutor:

Scanned with OKEN Scanner

„- Asta mi-o cînți dumneata, nea Ilie, de cînd te știu eu, zise agentul tăios, fără să se mire. Pe mine perceptorul nu mă întrabă dacă dumneata ai sau n-ai. Anul ăsta *s-a terminat* cu n-am." (M.Preda. *Morometii*)

Astfel, perfectul compus cu valoare de prezent, pe lîngă conotațiile expresive, pe care le redă, conferă mesajului și o pronunțată notă de emfază, fiind expresia unei stări afective a vorbitorului.

Scanned with OKEN Scanner

IV. POTENȚIALUL STILISTIC AL FORMELOR DE PERSOANĂ

Sub aspectul utilizării ei, categoria gramaticală a persoanei în limba română nu a constituit pînă în prezent obiectul unor cercetări speciale, deşi se ştie că situaţiile în care poate fi întrebuinţată logoforma respectivă nu corespunde totdeauna delimitărilor preconizate de gramatici.

În rîndurile care urmează ne vom opri, cu precădere, asupra procedeelor de folosire neobişnuită, figurată a formelor de persoană, condiționate de diferite cauze, printre care: relaţiile reciproce dintre vorbitor, interlocutor şi alte persoane; sentimentele trăite de ele; situaţiile comunicării neobişnuite, scopurile deosebite în construirea enunţurilor etc. Ceea ce poate fi absolut corect conform normelor gramaticale se poate dovedi inexpresiv, fără rost din punct de vedere stilistic, unde diferitele nuanţe plastice, afective pot, oarecum, domina semnificaţiile abstracte de bază ale formelor de persoană.

Este vorba, aşadar, despre o întrebuinţare a formelor de persoană, care constituie o deviere de la normele canonice, constînd dintr-o utilizare figurată ca urmare a sinonimizării contextuale. Avem în vedere întrebuinţarea transpozitivă a formelor de persoană cu valori schimbate, substituirile sinonimice dintre astfel de logoforme.

Cînd forma este întrebuinţată cu sens propriu, direct, semnificaţia sa gramaticală şi persoana reală coincid. La persoana I protagonistul acţiunii se identifică cu protagonistul A al comunicării (cel care vorbeşte): (eu) *citesc;* la persoana a II-a protagonistul acţiunii se identifică cu protagonistul B al procesului de comunicare (cel căruia i se vorbeşte): *(tu) citeşti*; la persoana a III-a prôtagonistul acţinii se manifestă ca „obiect pasiv" al procesului de comunicare (cel despre care se vorbeşte): *(el) citeşte*. Deseori, însă, ne lovim de situaţii în care forma gramaticală a verbului nu coincide cu persoana reală care efectuează acţiunea. În asemenea cazuri este vorba despre o întrebuinţare figurată (metaforizată) a formei. Protagonistul acţiunii este indicat nu de flexie, ci de context, de situaţia comunicativă.

Fenomenul nu este specific numai pentru limba română. El poate fi atestat şi în alte limbi, deoarece atît momentul psihologic, cît

şi sursele verbale pe care le oferă limbajul uman pentru exprimarea stărilor afective, se aseamănă, sunt aproape aceleaşi de la un popor la altul.

În cele ce urmează, vom căuta să demonstrăm că, pe lîngă conţinutul de bază, denotativ, pe care îl exprimă categoria persoanei, pot să mai apară şi diverse nuanţe expresive suplimentare, o întreagă serie de conotaţii, generate de nota afectivă a comunicării. Ne va interesa în mod special fenomenul substituţiei, al corelaţiei sinonimice transpozitive, cînd persoana gramaticală nu corespunde persoanei reale.

▪ **Forma persoanei a II-a singular echivalentă cu forma persoanei I singular**

Semnificaţia unei forme de persoana a II-a singular ce ar reda acţiunea vorbitorului, adică ar echivala cu forma persoanei I singular, poate fi intuită numai pe baza contextului sau pe baza unei situaţii comunicative concrete. Persoana a II în asemenea contexte este „expresia unui alter ego într-un tip particular de dialog interior, mai ales în situaţii de impas" [D.Irimia. *Introducere*..., p. 96-97]. De exemplu:

„- Aşa zăpadă n-am pomenit, [...] Doamne, d-o începe iar, m-am topit mîine cu Crăciunul, *rămîi* (resp.: *rămîn*) fără colaci."(B.Şt. Delavrancea. *Moş Crăciun*)

Forma persoanei a II-a singular, echivalentă cu persoana I a aceluiaşi număr, nu constituie o simplă dublare a ei, o simplă utilizare paralelă. Dacă vorbitorul îşi exprimă acţiunea printr-o formă neobişnuită (în cazul dat prin forma persoanei a II-a), aceasta înseamnă că ea capătă o anumită încărcătură afectivă, o anumită valoare conotativă. Chiar şi în cazurile în care vorbitorul, privindu-se parcă de la o parte, se imaginează pe sine ca interlocutor, această formă desemnează acţiunea vorbitorului, însă o exprimă în aşa fel, încît este sesizată ca o acţiune a altei persoane. De exemplu:

„- Păi bine, domnule Vasilescu, dacă profeţia dumitale nu s-o împlini?

- Nu s-o împlini şi pace. O să mă omoare cineva? Totul *e să ai şi tu* (resp.: *să am şi eu*) o părere acolo, că dacă se adevereşte, pe urmă toţi strigă: Iată, Lumînăraru a avut dreptate." (Camil Petrescu. *Ultima noapte de dragoste, întîia noapte de război*)

Scanned with OKEN Scanner

Structura textului de la bun început ne ajută să ne dăm seama că agentul acțiunii este vorbitorul. Apoi apare în mod firesc forma persoanei a II-a, deși subiectul real rămîne tot el. Printr-o asemenea variere de forme autorul izbutește să-l facă pe cititor să intuiască mai bine, mai pregnant acțiunea, să fie cuprins de ea, să se plaseze pe sine în locul vorbitorului. Formele verbale în asemenea cazuri sînt însoțite, de obicei, de pronumele *tu*, care ca și cum l-ar depărta pe vorbitor de acțiunea pe care el însuși o face.

Ținem să menționăm că forma persoanei a II-a singular, echivalentă cu forma persoanei I a aceluiași număr, este marcată stilistic. Aceasta ne-o dovedește lipsa ei totală în stilul științific și în cel oficial-administrativ. O atare utilizare a persoanei a II-a este frecventă în stilul publicistic, unde exprimă, de obicei, o semnificație generală:

„Există o veche și povățuitoare credință, că dacă *găsești* iarba fiarelor, o iarbă vrăjită, nespus de rară, ascunsă de ochii oamenilor obișnuiți, *capeți* deplina putință *să deschizi* cu firul ei orice lăcăți, orice zăvoare, orice cătușe, ca la urmă *să pătrunzi* în cetățile cele mai ferecate și *să descoperi* comori și minuni ținute în taine." (G.Meniuc. *Iarba fiarelor*).

Utilizarea formelor persoanei a II-a singular pentru exprimarea acțiunii vorbitorului, fiind proprie stilului oral, colocvial, este deosebit de frecventă în limbajul artistic. Aici ele realizează numeroase funcții, printre care și pe aceea de „variantă a dialogului fictiv" [I.Iordan. *Limba lui Creangă,* p. 143]. Procedeul acesta, care poate fi numit procedeu al autoadresării, al autoapostrofării, este frecvent în opera lui Ion Creangă, mai ales în *Amintiri din copilărie*. Printre personajele apostrofate de cele mai multe ori apare Nică însuși. Autorul recurge la substituirea persoanei I prin persoana a II-a în scopul unei dedublări, generată de altitudinea maturității, de la care este privită propria copilărie. Persoana I, protagonistul acțiunii, este abandonată la un moment dat, trecîndu-se la persoana a II-a. Se creează impresia că povestitorul se „desprinde" de copil, căruia i se adresează ca oricărui altuia dintre personajele sale. De exemplu:

„Apoi *lasă-ți*, băiete, satul cu tot famecul frumuseților lui, și *pasă* de *te du* în loc străin și așa de îndepărtat, dacă te *lasă* pîrdalnica inimă! Și doar mă sileam și eu într-o părere, s-o fac a înțelege pe mama că pot să mă îmbolnăvesc de dorul ei... și să mor printre străini!" (I.Creangă. *Amintiri din copilărie*)

Scanned with OKEN Scanner

Prin alternanța formelor verbale de persoană (implicit și ale celor de mod) scriitorul nu face decît să sublinieze ideea participării sale intense la desfășurarea evenimentelor narate [Gh.Tohăneanu. *Stilul...*, p. 196-197].

În cazul dialogului fictiv forma persoanei a II-a singular utilizată în locul persoanei I are, de cele mai multe ori, semnificație de persoană generală. Forma verbală, în asemenea cazuri, este însoțită, foarte rar, de pronumele personal. Omiterea pronumelui se datorește, după cum se vede, tendinței vorbitorului de a suprima raportul față de agentul concret al acțiunii, pentru a-i da acesteia un sens, oarecum, general:

„Începusem s-o examinez atent, cum *examinezi*, cînd *nu ți-e foame*, un fel de mîncare care *nu-ți* prea *place*." (Camil Petrescu. *Ultima noapte de dragoste, întîia noapte de război*)

Chiar dacă împrejurările obiective nu fac posibilă prezența unui interlocutor, cît de imaginar sau de general ar fi, forma persoanei a II-a apare, totuși, în locul persoanei I. Aici formele persoanei a II-a servesc la reproducerea vorbirii interne a personajelor. Vorbitorul ca și cum dialoghează cu sine însuși. Acest procedeu, pe care l-am putea numi adresare către sine, contribuie la înviorarea narațiunii artistice grație anume formei dialogate a comunicării:

„Pe semne, păcatele mele cele mari și grele m-au aruncat și aici, să învăț niște țopîrlani sălbatici. Mai fericit *erai* de o mie de ori *să paști* porcii la Cogeasca-veche, Isae, decît să mai fi ajuns în zilele acestea!" (I.Creangă. *Amintiri din copilărie*)

Valoarea semantico-stilistică pe care o comportă forma persoanei a II-a, echivalentă semantică a persoanei I, se profilează pregnant și în situațiile în care persoana care vorbește, deși gramatical este exprimată prin altă formă, continuă totuși să-și mențină sensul „autonom", indiferent de vecinătatea formelor gramaticale corelative. O astfel de corelată gramaticală pentru forma de persoană a verbului o constituie prezența interlocutorului (a subiectului) real și nu a celui fictiv sau imaginar. Forma persoanei a II-a singular a verbului cu semnificație generală întrebuințată în locul persoanei I vine într-un fel de „contradicție", „se tamponează" cu forma persoanei a II-a, care în context este reală, fiecare în parte menținîndu-și concomitent semnificația „sa" proprie. De exemplu:

Scanned with OKEN Scanner

„Bine-ai zis, Anghele, dar cu cine *să joci?* Cu cine, măi Anghele? Crezi tu că de la hora ceea, cînd s-a tras cu puşca în mine, se mai lipeşte cineva de sufletul meu?" (V.Vasilache. *Povestea cu cocoşul roşu*)

După cum vedem, forma persoanei a II-a singular, desemnînd în anumite contexte acţiunea vorbitorului, devine variantă sinonimică a formei de persoana I a aceluiaşi număr.

▪ **Forma persoanei a II-a singular echivalentă cu forma persoanei I plural**

Formele pluralului persoanei I cu semnificaţia lor directă desemnează acţiunea unui grup de persoane, în a cărui componenţă intră şi vorbitorul. Din acest punct de vedere, pluralul persoanei I este totdeauna un plural inclusiv: include persoana vorbitorului într-un grup cu alte persoane (*noi* nu este pluralul lui *eu*, ci înseamnă „tu şi cu", „eu şi el" etc.). Prin urmare, pot echivala cu asemenea forme numai acelea care exprimă o acţiune, al cărei subiect este vorbitorul plus un careva grup de persoane. Cu o astfel de funcţie poate fi întrebuinţată numai forma persoanei a II-a singular. De exemplu:

„După ce *ne-am pus* bine-rău *gura la cale, ne-am covrigit* împrejurul focului; şi deasupra ninsoare, dedesubt udeală; pe de o parte *îngheţai,* pe de alta *te frigeai*, ca la vremea şi la locul acela." (I.Creangă. *Amintiri din copilărie*)

Aici persoana reală ne este indicată de formele verbale ale persoanei I, precum şi de pronumele reflexiv al aceleiaşi persoane, plasate în context înaintea verbelor ce au forma persoanei a II-a. Prin urmare, formele subliniate ale persoanei a II-a singular desemnează acţiunea unui grup de persoane, în care intră şi vorbitorul, devenind astfel echivalente cu formele persoanei I plural.

Analizînd mai sus substituirile dintre persoana I şi persoana a II-a, făceam concluzia că forma persoanei a II-a nu este neutră din punct de vedere stilistic. Aceeaşi concluzie se impune şi în cazul de faţă. Atare substituiri sînt foarte frecvente în stilul vorbirii orale şi în cel al liteaturii artistice. Mai cu seamă în vorbirea personajelor, cînd vorbitorul se pronunţă de la numele unui colectiv sau grup de persoane. Bunăoară:

„De la moş Bodrîngă zic şi eu că *aveai* ce lua: fluierul său te făcea *să joci* fără *să vrei*, şi poveştile lui *nu-ţi dau vreme de dormit.* Afară de asta, mai aveam noi cu ce ne trece vremea cînd voiam." (I.Creangă. *Amintiri din copilărie*)

Scanned with OKEN Scanner

Forme ale persoanei a II-a găsim în vorbirea internă a personajelor, cînd acestea se gîndesc la ceva, fără a se exprima în auzul tuturora. O asemenea utilizare a persoanei a II-a singular, echivalentă cu persoana I plural, creează impresia unui dialog intern, a cărui menire este de a intensifica dinamismul narațiunii:

„...gospodarii din sat se minunau – Dumnezeu știe ce fel de om îi Onache acela. Toacă, toacă, iar dacă *stai* așa *să cauți*, nici o vorbă spusă cu tîlc." (I.Druță. *Balade din cîmpie*)

Forma persoanei a II-a este cu mult mai expresivă în raport cu echivalentul ei sinonimic, deoarece creează impresia unui dialog cu cititorul.

Preferința pentru forma persoanei a II-a singular în raport cu persoana I plural se explică și prin faptul că ea dispune de posibilități generalizatoare. Cu ajutorul acestei forme putem desemna acțiunea nu numai a unui interlocutor concret, dar și a unor alte persoane. Însă, textul limitează numărul acestor persoane la un anumit grup, din care face parte și vorbitorul. Această semnificație a persoanei a II-a apare numai în situațiile cînd prin anumite mijloace (cu ajutorul pronumelui sau al formei de persoana I plural) subiectul acțiunii este de acum stabilit.

Substituind formele verbale ale persoanei I plural prin formele persoanei a II-a singular, vorbitorul își exteriorizează trăirile sale interne sub forma unui dialog cu un interlocutor imaginar, luat la general, conferind astfel relatării sale tensiune vibrantă.

▪ **Forma persoanei a II-a singular echivalentă cu forma persoanei a III-a singular**

Prin utilizarea neobișnuită a formei verbale de persoana a II-a, singular echivalentă cu persoana a III-a a aceluiași număr, se obține un efect ce se caracterizează prin aceea că acțiunea își pierde corelația cu subiectul, devenind mai de sine stătătoare, iar aceasta face ca atenția cititorului sau a interlocutorului să se concentreze anume asupra acțiunii:

„Cămașa e lioarcă. Toată se lipește de piele. Mîinile ard. Ard picioarele. Pielea arde. Capul, greu, atîrnă. Sudoarea – șiroaie. Cum *s*-o *ștergi?* (resp.: cum *s*-o *șteargă?*) Cu ce *s*-o *ștergi?* (resp.: cu ce *s*-o *șteargă?*) Se prelinge și o *sugi* (resp.: o *suge*) cu buzele." (Z.Stancu. *Desculț*)

Scanned with OKEN Scanner

Deseori formele persoanei a II-a au sens general, întrucît ele desemnează acțiunea persoanei a III-a și în același timp admit extinderea acestei acțiuni asupra altor persoane, care s-ar afla în situații similare. De exemplu:

„Așa-i obiceiul. *N-ai rost* (resp.: dacă *n-are rost*) pe lume, *intri* (resp.: *intră*) slugă la bogat pe mîncare și îmbrăcăminte" (Z.Stancu, *Desculț*).

Deși este sesizată la general, acțiunea nu pierde totuși legătura cu un anumit subiect subînțeles din context.

Echivalența semantică a persoanei a II-a cu persoana a III-a este caracteristică, după cum spuneam, pentru stilul oral, deseori întîlnit, bunăoară, în opera lui I.Creangă, autorul urmărind cu deosebită intensitate mișcarea eroilor săi, care parcă ar exista aevea, undeva în preajmă, întrerupe la un moment dat firul normal al narațiunii, pentru a li se adresa direct, din interiorul acțiunii. Substituirea persoanei a III-a prin persoana a II-a, mai cu seamă cînd intervine și o substituire a modului indicativ, îl angajează pe scriitor în relații directe și susținute cu personajele sale. De exemplu:

„Și cînd căuta mama să smîntînească oalele, *smîntînește,* Smarandă, dacă ai ce..." (I.Creangă. *Amintiri din copilărie*)

Faptul acesta de ordin stilistic poate fi explicat întrucîtva prin preferința marelui povestitor pentru dialog, deoarece în urma unor asemenea substituiri, pasajele de felul acestuia capătă forma unor replici propriu-zise, structurate în pînza narațiunii.

Vorbitorul, exprimînd prin forma persoanei a II-a acțiunea persoanei despre care se vorbește, creează impresia că acțiunea subiectului se realizează undeva în preajmă. Terța persoană ca și cum se transformă într-un interlocutor. Prin aceasta vorbirea devine mai firească, mai naturală.

▪ **Forma persoanei a III-a singular echivalentă cu forma persoanei I singular**

Forma persoanei a III-a singular ce ar desemna acțiunea protagonistului este atestată relativ rar. Ea poate fi întrebuințată în două sfere comunicative, diametral opuse: în limbajul operelor științifice și în stilul oral-colocvial.

Astfel, dacă vom încerca să răsfoim cărți dintr-un anumit domeniu al științei, semnat de anumite persoane, în partea introductivă intitulată *Cuvînt înainte* sau *De la autor*, în majoritatea cazurilor vom

Scanned with OKEN Scanner

citi: „Autorul îşi exprimă adînca recunoştinţă", „Autorul îşi dă perfect seama de complexitatea problemei", „Autorul îşi exprimă ferma sa convingere că...", „Cu acest gînd autorul prezentei lucrări şi-a început cercetările"... etc. Se procedează la o astfel de utilizare în virtutea redării unei pronunţate note de modestie, ca şi cum lucrarea dată i-ar aparţine unei terţe persoane, de la numele căreia se exprimă.

În vorbirea micuţilor, mai ales a acelor de 2-3 ani, deseori ne atrag atenţia propoziţii de tipul: „Bunicuţo, Ionel vrea apă", „Tăticule, Lenuţa vrea în braţe". Se explică aceasta prin faptul că micuţii pînă la o anumită vîrstă nu întrebuinţează pronumele personal de persoana I singular, ci numai numele lor propriu auzit de la membrii familiei. Devenind mai mari, copiii încep să conştientizeze semnificaţia pronumelui, de aceea fraze de tipul celor de mai sus dispar din vorbirea lor. Cei maturi, vorbind cu copiii, deseori imită modul de a se exprima al acestora, construind şi ei enunţuri de tipul: „Mămica vrea să fii cuminte", „Bunicuţa te roagă să faci nani" etc. Exemplele stau la îndemîna oricui.

În relaţiile dintre interlocutori se creează diferite situaţii tipice, care, la rîndul lor, fac să se tipizeze şi materialul lingvistic. Una dintre ele o constituie convorbirile telefonice, unde folosirea persoanei a III-a în locul persoanei I a devenit normă. Vorbitorul îşi rosteşte numele sau prenumele, pentru ca interlocutorul din celălalt capăt al firului să înţeleagă cu cine vorbeşte: „Munteanu ascultă" şi invers: „Moraru vorbeşte".

În limbajul artistic autorii recurg uneori la utilizarea formei verbale de persoana a III-a singular în locul persoanei I a aceluiaşi număr ca la un procedeu de autocaracterizare a protagonistului, de subliniere a persoanei sale. Subiectul vorbitor, de fiecare dată numindu-se pe sine, îşi apreciază propriile acţiuni, se înfăţişează pe sine ca persoană străină:

„- Ştii tu, Ilie, cum sunt muierile...
- Ştiu, jupîne...
- Ei, ia vezi... păzeşte bine!
- Las'pe mine, jupîne; cît *a trăi Ilie*, cinstea d-tale e cinste..."

(I.L. Caragiale. *O noapte furtunoasă*)

„Ivan se sfădea cu gazda lui.
- Du geamantanele afară.
- De ce să le duc? Nu vezi că apa scade? Pînă la noi sunt doi metri. Pot să mai fac o ţigară.

- Du geamantanele, nu mă enerva!
- Cît *stă Ivan* la masă, poţi să fii sigur că nu se întîmplă nimic, m-ai înţeles?" (N.Costenco. *Severograd*)

O asemenea "depersonalizare" a vorbitorului intensifică forţa emotivă, conferă formei dialogate o mai mare vioiciune.

▪ **Forma persoanei a III-a singular echivalentă cu forma persoanei a II-a singular**

Această semnificaţie neobişnuită a formei persoanei a III-a singular poate să apară numai în vorbirea orală, cînd interlocutorii, în funcţie de situaţia creată, înţeleg perfect despre cine este vorba.

Forma persoanei a III-a, desemnînd acţiunea interlocutorului, poate reda o atitudine negativă a vorbitorului faţă de cel căruia i se adresează:

„- Dar ce nevoie mare este că înţelegi tu, mojicule? Tacă-ţi lioarba, dac-ai venit aici, c'apoi întoarce-ne-vom acasă şi helbet! Nu ţi-a lua nime din spate, ce ştiu eu... Auzi, obrăznicie! *Tu*... cu optzeci de mii de fălci, şi *el* un ghiorlan c'un petec de pămînt, şi uite ce gură *face* alăturea de mine!..." (I.Creangă. *Moş Ion Roată şi Vodă Cuza*)

Pentru a-şi intensifica cît mai viguros reacţia sa afectivă, vorbitorul recurge în acest context şi la substituirea concomitentă a persoanei I singular prin persoana a II-a, reuşind printr-un asemenea grad de opoziţie să-şi sublinieze totala sa dezaprobare faţă de acţiunea interlocutorului.

Tot din motive afective forma persoanei a III-a singular poate fi întrebuinţată cu semnificaţia persoanei a II-a singular şi în situaţiile în care vorbitorul caută să-şi exprime reprobarea faţă de acţiunea interlocutorului pe care o condamnă. Însă, uneori o asemenea dezaprobare mai poate să aibă şi o conotaţie de compasiune. De exemplu:

„Statul nu plăteşte impiegaţii, ca să facă beţii noaptea şi ziua să zacă – uite ce prăpădit eşti! – în loc *să vie* la datorie... M-ai auzit?... Mergi de-mi adu dosarul!" (I.L. Caragiale. *Două loturi*)

Vorbitorul recurge la utilizarea sinonimică a formei de persoana a II-a prin forma persoanei a III-a şi în acele cazuri cînd acesta, adresîndu-i-se interlocutorului, s-ar strădui parcă să-l ignore, să-l neglijeze, să-l excludă din conversaţie. Exprimînd acţiunea interlocutorului prin forma persoanei a III-a, vorbitorul caută să-i desconsidere faptele, spusele sau intenţiile. O asemenea atitudine conferă vorbirii un ton aspru, sfidător:

Scanned with OKEN Scanner

„Cucoana: S-ar fi găsit, de asta să nu te îngrijeşti d-ta. M-au iubit pe mine oameni mai ceva ca tine!

Domnul: Te-au iubit... Poftim! *Au iubit-o*!... Care va să zică mă-ta te-a silit să te măriţi cu mine? Mă-sa a silit-o să se mărite cu mine!..." (L.Rebreanu. *Cearta*)

Forma persoanei a III-a singular se poate afla în echivalenţă semantică cu forma persoanei a II-a şi în acele situaţii, cînd cu ajutorul ei poate fi redată nu numai o dezaprobare sau revoltă, dar şi pentru a exprima o atitudine de duioşie, de tandreţe faţă de acţiunea interlocutorului, o apropiere sufletească faţă de acesta:

„Ce boroboaţă *a făcut* fetiţa tatei? Ia să-mi spui numai mie, secret.

- N-am făcut eu... Iagu! – şi-i şopti ceva." (N.Costenco. *Severograd*)

Se cere a fi remarcat, în această ordine de idei, că forma persoanei a III-a poate fi utilizată în locul persoanei a II-a şi pentru a exprima o pronunţată notă de politeţe, de decenţă:

„Cum sunt călătorii, după cîteva minute se rupe tăcerea şi încep întrebările indiscrete:

- Doamna *merge* departe?
- Da, domnule, merg în Franţa.
- A, în Franţa." (I.L. Caragiale. *Poveste de contrabandă*)

La aceeaşi întrebuinţare a formei verbale se recurge uneori şi pentru a reda o atitudine reverenţioasă, solemnă:

„Ei ştiau că vodă-i vodă / Şi ce vrea aceea face. / Cînd de-odată se ridică / Pîrcălabul de Hotin: - Pururea şi-n veci cinstită / Fie, doamne, luminata / Faţă a măriei tale, / Căreia plecat mă-nchin. / Dacă însă *domnul nostru* / *Ar voi să ţină seamă* / Şi de sfatul meu nevrednic, / Iată-l oricum îl socoţi: / Doamne, n-aştepta să cadă / peste noi vrăjmaşii ţării! Nu le da răgaz stăpîne! / Dă cu praştia în toţi." (St.O. Iosif. *Sfatul ţării*)

Identificarea semnificaţiei contextuale pe care o exprimă forma verbală a persoanei a III-a, echivalentă cu persoana a II-a, se face cu ajutorul ambianţei contextuale în care se află forma examinată. În text poate figura atît pronumele, cît şi forma verbală a persoanei a II-a singular. Dacă, însă, aceste elemente indicatorii lipsesc, decodarea se face cu ajutorul situaţiei verbale, a contextului.

Forma verbală analizată devine sinonimă sub aspect gramatical graţie situaţiei sale contextuale. În schimb, se distinge, în plan stilistic: forma persoanei a II-a utilizată cu semnificaţie proprie ar fi neutră, lipsită

Scanned with OKEN Scanner

de notă expresivă, pe cînd cea a persoanei a III-a, cu care echivalează, este colorată stilistic.

▪ **Forma persoanei I plural echivalentă cu forma persoanei I singular**

Forma persoanei I plural ca echivalentă semantică a persoanei I singular este utilizată în procesul comunicării pentru a reda, de regulă, anumite note afective. Sinonimizarea ei transpozitivă este generată de context, de situație, de anumite emoții trăite de vorbitor. De exemplu:

„Măşuța desfăcu pachetul şi aruncă o privire, de să-l bage în pământ.

- Drept cine mă socoți! Doar nu-s inginerească să umblu cu pielea goală!

- Care „inginerească"?

- Lasă, lasă! *Ştim noi.* Propuneri de raționalizare..." (N.Costenco. *Severograd*)

Forma de plural subliniată este sinonimă cu forma persoanei I singular şi poartă o evidentă încărcătură emotivă. Cu ajutorul ei vorbitorul poate exprima astfel de nuanțe, cum ar fi sentimentul propriei demnități, amenințarea ascunsă, ca în exemplul precedent. Uneori poate reda convingerea în efectul acțiunii ce urmează a fi realizată. Bunăoară:

„- Lasă că viața i-*om îndrepta*-o *noi* la loc, - mormăi gros fratele militar. – Glontele n-a rămas în piept, numai rana face nazuri.

- Aista-i fratele meu, doctorul. Îl cheamă Dumitru, - şopti cu mîndrie Gheorghe Gîță. – I-au trimis ai mei telegramă ca să vină să mă cîrpească la loc." (G.Malarciuc. *Badea Cozma*)

Din dialog ne dăm seama că forma subliniată, deşi este la plural, înțelesul este de singular persoana I, căci vorbeşte o singură persoană (doctorul) de la numele său, căutînd să-i convingă pe cei de față de reuşita acțiunii pe care urmează s-o întreprindă.

În limba română mai întîlnim un caz de substituire sinonimică a formei de persoana I singular prin forma de plural a aceleiaşi persoane, substituire proprie stilului vorbirii orale. De exemplu:

„Mă duc şi eu într-un noroc *să vedem*, şi de-oi putea face ceva, bine de bine, iară de nu, mi-i crede şi dumneata." (I.Creangă. *Povestea lui Stan Pățitul*)

Avem aici, în fond, o deviere de la norma limbii contemporane, dar o deviere care nu implică nuanțe afective, ci numai culoare

Scanned with OKEN Scanner

stilistică, fiind specifică doar pentru aspectul oral-literar al vorbirii actuale. Este vorba, după cum se vede, despre o reminiscenţă conservată în grai încă din perioada secolelor trecute.

Examinînd substituirea persoanei I singular prin persoana I plural într-un exemplu ca:

–„- Moş Ioane, vezi colo în ogradă, la mine, bolovanul cel mare?

–Îl *vedem*, cucoane.

–Ia fă bine şi adă-l aici lîngă mine, - zise boierul [...]

–S-*avem* iertare, cucoane, *n-om pute*." (I.Creangă. *Moş Ion Roată şi Unirea*)

Acad. N.Corlăteanu susţine că, pe lîngă faptul că ar fi vorba despre aşa-numitul plural al modestiei, prin care este redată o atitudine de supuşenie, de umilinţă din partea vorbitorului, o astfel de substituire sinonimică mai reprezintă şi "o trăsătură specifică obiectivă a stilisticii vorbirii orale" [N.Corlăteanu. *Studiu...*, p. 128]. Dar să nu uităm că o asemenea substituire poate apărea numai în forma dialogată a vorbirii, în stilul oral, colocvial. Anume aceasta face ca amprenta oralităţii să fie bine conturată.

Sinonimia dintre formele persoanei I plural şi ale persoanei I singular apare pe baza semnificaţiei lor gramaticale comune: ambele forme redau acţiunea vorbitorului. Dacă pentru forma persoanei I singular indicarea acţiunii vorbitorului constituie un sens direct, pentru forma plural un asemenea sens va fi figurat. Aceasta înseamnă că variantele sinonimice din cadrul formelor verbale examinate mai sus apar pe baza coincidenţei semnificaţiei gramaticale paradigmatice a unei forme şi a sensului sintagmatic, figurat al celeilalte.

▪ **Forma persoanei I plural echivalentă cu forma persoanei a II-a singular**

Cînd forma persoanei I plural desemnează acţiunea interlocutorului, asupra semnificaţiei sale de bază se suprapune semnificaţia suplimentară a unei „acţiuni de interes comun". De exemplu:

„- Cum *stăm* cu vagoanele?

- Staţionează... în pace" (N.Costenco. *Severograd*)

În cazul în care această conotație lipsește, desemnarea acțiunii interlocutorului prin forma persoanei I plural servește ca mijloc de intensificare a ironiei vorbitorului față de cel căruia i se adresează:

„- Domnule... S-a oprit frezmașina.

- Cum s-a oprit, domnule?... ce păziți acolo? Vă pricepți și voi ca niște cizmari. Irimescu a văzut-o?

- Domnul inginer e plecat în oraș... nu știu.

- Bravo, domnule, bine *stăm*... vasăzică s-a oprit durbaru și domnu inginer se plimbă în oraș?" (Camil Petrescu. *Ultima noapte de dragoste, întîia noapte de război*)

Ironia se bazează în asemenea cazuri pe faptul că aici există o contradicție între semnificația de "acțiune în comun", pe care o exprimă forma persoanei I plural și acel ton sever sau zeflemitor cu care sînt rostite astfel de forme. Asemenea substituiri pot atribui comunicării nu numai ironie, ci și o notă fină de glumă, lipsită de orice umbră de persiflare sau de batjocură. De exemplu:

„- *Ne prăjim* la soare, vasăzică? Bun!...

- De, ca pensionarii. Ni-i cam rece sîngele, ce să-i faci, anii!" (A.Busuioc. *Unchiul din Paris*)

Relații de sinonimie dintre persoana I pural și persoana a II-a singular pot să apară în limbajul profesional. Astfel, întrebuințarea persoanei I plural pentru persoana a II-a singular o putem întîlni în vorbirea medicului, cînd acesta se adresează pacientului („Cum ne simțim?"), în dialogul dintre frizer și client („Cum dorim să ne tundem?"), dintre chelner și client („Ce dorim să ospătăm?") etc.

Forma persoanei I plural poate substitui în asemenea situații fie forma persoanei a II-a singular, fie pe cea a persoanei a II-a plural, ținîndu-se cont, bunăoară, de vîrsta interlocutorului, de locul pe care îl ocupă în ierarhia socială etc.

Așadar, utilizarea formelor de persoană convertite semantic contribuie la organizarea enunțului prin negări succesive, căci substituirea unei persoane prin alta este determinată de o constrîngere extralingvistică, de situația concretă în care se desfășoară comunicarea. Utilizînd forma respectivă de persoană cu semnificație figurată, vorbitorul oferă enunțului pregnanță și expresivitate, căutînd să concentreze la maximum atenția destinatarului asupra ideii redate.

Scanned with OKEN Scanner

V. FORME VERBALE MARCATE CRONOLOGIC

5.1. Aspecte ale utilizării perfectului simplu arhaic

În textele româneşti din secolele al XVI-lea – al XVII-lea şi din prima jumătate a secolului al XVIII-lea formele de perfect simplu cu sufixul *–ră* apar doar la persoana a III-a plural. În ce priveşte formele persoanelor I şi a II-a ale aceluiaşi număr, acestea, în urma evoluţiei lor de la formele originare latineşti, au ajuns să coincidă, în majoritatea cazurilor, cu formele respective ale timpului prezent, mai ales la verbele de conjugarea I şi a IV-a (cele mai productive conjugări). De exemplu: prezent *cîntăm*, perfect simplu *cîntăm*; prezent *venim*, perfect simplu *venim*. Iar persoana a III-a plural a perfectului simplu, după cum susţine Viorela Neagoe făcînd trimiteri la Al.Graur, „era omonimă cu participiul trecut la verbele de toate conjugările" [V.Neagoe. *Despre –ră-...*, p. 2]. O asemenea omofonie era nedorită, ba chiar supărătoare, căci ducea la anihilarea opoziţiei dintre o acţiune ce se efectua la prezent şi una efectuată în trecut.

Formele contemporane de tipul *venirăm, cîntarăm* reprezintă o inovaţie tîrzie, datorită analogiei. Asemenea schimbări au fost necesare, căci au constituit „un mijloc de evitare a omonimiei, prin impunerea, după o lungă perioadă, pe cale analogică, a lui *–ră* de la persoana a III-a plural şi la persoanele I şi a II-a plural" [C.Frîncu. *Din istoria...*, p. 2].

În scrierile cronicarilor formele perfectului simplu persoana I plural fără sufixul *–ră* se mai menţin, cu precădere, la verbele de conjugarea a II-a şi a III-a: *făcum, văzum, strînsem* ş.a.

Formele de tipul *şezum, plînsem* sunt forme obişnuite de perfect simplu în limba veche. Miron Costin scrie în „Letopiseţul Ţării Moldovei": „Numai ce *văzum* despre amiadzădzi unu nuor, cum să rădică deoparte de ceriu un nuor sau o negură". Forma perfectului simplu din această frază nu este colorată stilistic, ea nu şochează, căci pe vremea cronicarului o asemenea utilizare constituia o normă obişnuită, fără rezonanţă expresivă. Însă cu timpul, cînd formele perfectului simplu la persoana I şi a II-a şi-au ataşat, prin analogie, sufixul *–ră*, caracteristic iniţial, după cum spuneam, numai persoanei a

III-a plural, formațiile cu *–ră* de tipul *văzurăm, văzurăți* devin normă, înlocuindu-le total pe cele proprii textelor vechi.

Formele de tipul *văzum*, neutre sub aspect stilistic la Miron Costin, cîștigă „aureolă" de elemente ale limbii poetice numai după ce perfectul simplu cu aspectul său arhaic a încetat de a mai reprezenta niște forme obișnuite. De aceea, în versurile „M-a fermecat cu vreo scînteie / Din clipa-n care *ne văzum*?" (*De-or trece anii*), aceeași formă, atestată la Miron Costin, este simțită la Eminescu drept poetică, sentiment pe care nu-l avea cititorul din trecut. „Iar dacă i-am atribui un astfel de sentiment, am falsifica realitatea stilistică, proiectînd asupra ei felul nostru de a privi lucrurile." [Șt.Munteanu. *Stil...*, p. 243]. Cercetătorul Ștefan Munteanu are perfectă dreptate cînd susține că forma arhaică, ieșită din uz, capătă valoare stilistică numai atunci cînd este „reînviată" de un poet. Cuvîntul sau forma gramaticală „se investește cu anumită valoare stilistică, în urma mutației din planul diacronic în cel sincronic, ceea ce înseamnă că cititorii cronicii lui Neculce din secolul al XVIII-lea o înregistrau fără sentimentul care ne însoțește pe noi cînd citim paginile cronicarului moldovean, poezia lui Alecsandri sau romanele istorice ale lui Sadoveanu" [Șt.Munteanu. *Stil...*, p. 241].

În felul acesta, prin raportarea respectivă a formelor actuale la corespondentele lor arhaice apare opoziția obișnuit/neobișnuit, care poate fi sesizată numai pe fundalul utilizării uzuale a formei date. Cînd mitropolitul Dosoftei a scris cunoscutele versuri "La apa Vavilonului, / Jelind în țara domnului, / Acolo *șezum* și *plînsăm* / La voroavă ce ne *strînsăm*", formele perfectului subliniate aici de noi nu aveau cum să impresioneze pe cititorul de pe vremea sa, căci pentru acea epocă ele erau uzuale. Însă cu toate acestea noi le simțim astăzi farmecul datorită posibilității pe care o avem de a le pune în opoziție cu sinonimele morfologice corespunzătoare din limba română actuală (*șezurăm, plînserăm, strînserăm*). Ne dăm bine seama că ele dispun de o expresivitate incontestabilă. Însă cînd, spre exemplu, Magda, unul din personajele din romanul lui G.Meniuc „Disc", utilizează în vorbirea sa aceleași forme, chiar pentru aceleași verbe, citîndu-l pe Dosoftei: „Am vrut și eu să văd munții, dar n-am văzut decît împuțitura asta de oraș. Ramidava mi-e leagănul și mormîntul. Aici *șezum* și *plînsem*, cum zice Dosoftei sau Varlaam, nu țin minte", la nota expresivă se mai adaugă și una afectivă, aceea de autoironie sarcastică.

Scanned with OKEN Scanner

Forma de tipul *văzum, şezum* reprezintă astfel o abatere de la uzul actual obişnuit, caracterizîndu-se printr-un grad de frecvenţă foarte scăzut. Constituind o deviere de la norma limbii române actuale, o asemenea formă capătă indice stilistic de element neobişnuit şi poate fi atestată doar în limbajul poetic, căci, după spusele lui Eminescu, e un drept exclusiv al poeziei „de-a revifica colorile limbii prin vorbe dezgropate din mormîntul trecutului". Citat după D.Irimia [*Limbajul*..., p. 233].

Forma arhaică poate conferi textului poetic, deseori cu un conţinut evocativ, o pronunţată notă patetică: „Şi ne întoarcem, mări, din drum / Pe-o albă sanie nebună / Acolo jos, unde *şezum* şi visam împreună." (L.Deleanu. *Itinerar cosmic*)

Mai observasem, cu altă ocazie, că întrebuinţarea formei gramaticale cronologic marcate în stilul poetic este simţită ca o abatere bruscă de la norma lingvistică actuală. Şi totuşi, aşa cum am menţionat şi mai sus, o asemenea deviere nu constituie un fapt de încălcare a corectitudinii lingvistice, ci o abatere de la uzul actual obişnuit, caracterizîndu-se printr-o frecvenţă scăzută, ceea ce face ca elementul arhaic să capete marcă stilistică. Cu alte cuvinte, este vorba despre o astfel de utilizare a formei gramaticale, care se caracterizează prin neobişnuitul întrebuinţării, prin apariţia unui element imprevizibil în situaţia verbală dată. Recipientul este surprins de ceea ce apare, adică de utilizarea unei forme gramaticale neobişnuite ce poartă cu certitudine o informaţie suplimentară, supralineară. În legătură cu fapte de felul acesta M.Riffater scria: „Contextul stilistic constituie acel model lingvistic care este încălcat brusc de un element imprevizibil, iar contrastul, apărut în urma acestei încălcări, reprezintă stimulentul stilistic" [M.Riffater. *Criterii*..., p. 87].

Dacă ne gîndim la funcţia stilistică a elementului arhaic de redare a atmosferei, a culorii de epocă, forma veche a perfectului simplu era foarte potrivită pentru discursul lui Mircea către Baiazid, aşa cum apare într-o variantă manuscrisă a „Scrisorii III" citată de G.I. Tohăneanu [G.I. Tohăneanu. *Sinonimia*..., p. 110]: „Căci din noi *făcum* cetate şi din inimă un zid / Şi nimic nu s-o alege de-a ta faimă, Baiazid!". Cu toate acestea, deşi este bine cunoscută predilecţia poetului de a introduce arhaisme în limbajul său poetic, în varianta definitivă a poemului, poetul a renunţat la asemenea formă, considerînd-o, probabil, drept „raritate" lingvistică prea artificială, prea căutată, deşi, după cum spuneam,

Scanned with OKEN Scanner

acest element lingvistic ar fi avut deplină jusificare în vorbirea lui Mircea cel Bătrîn. Iată varianta finală a acestui distih: „N-avem oşti, dară iubirea de moşie e un zid / Care nu se-nfiorează de-a ta faimă, Baiazid!".

Uneori această formă este utilizată mai mult de dragul rimei, aşa cum apare ea în una din poeziile lui L.Deleanu: „Ce faci, salcie pletoasă, / Care-mi stai în drum? / - Plîng că nu mai sunt acasă, / Timpul mi-l *pierdum*" (*Salcie plîngătoare*). Deşi din punct de vedere strict prozodic această formă îşi poate avea aici justificare, sub aspectul corectitudinii, în schimb, ea este aberantă, căci este folosit pluralul pentru singular (corect: *pierdui*). Nicicînd şi nicăieri în limba română singularul persoanei I a perfectului simplu nu a coincis cu pluralul aceleiaşi persoane.

Utilizarea perfectului simplu arhaic la persoana I plural în locul persoanei I singular nu este exclusă, ea poate fi atestată, însă o asemenea abatere de la normă trebuie să fie justificată, recurgîndu-se la ea cu un scop bine determinat. Astfel, spre exemplu, în poezia satirică „Povestea vorbei" poetul Andrei Lupan a folosit forma de plural persoana I a perfectului simplu arhaic în locul formei de singular a aceleiaşi persoane cu scopul de a-i persifla, de a-i zeflemisi pe acei care „le zic palavrelor cultură", care caută să-şi mascheze minciuna, deşertăciunea intelectuală prin dievrse înzorzonări, sulemeniri verbale. Iată cum apare în această ordine de idei monologul vorbei: „Astfel *şezum* la fudulie, / ca o chelie cu chitie / şi *începum* o bîjbîială / prin tidva intelectogoală".

Prin întrebuinţarea unei forme verbale neobişnuite, arhaice, ba în plus sfidînd şi norma corectitudinii gramaticale, poetul a reuşit să redea cu un sarcasm deosebit de pronunţat atitudinea sa batjocoritoare faţă de persoanele care îndulcesc vorba „cu apă chioară şi cu peltea din călimară".

Cu toate acestea, pot fi întîlnite şi cazuri de utilizare falsă, nejustificată prin nimic a acestei forme de perfect simplu. Astfel, spre exemplu, după cum menţionează G.I. Tohăneanu, exact aceeaşi formă *văzum*, folosită, după cum am arătat mai sus, de către M.Costin şi M.Eminescu, este relevată şi de M.Beniuc la final de vers şi de strofă „dar ea nu se integrează în totalitatea generală a poeziei, rămînînd exterioară şi oarecum stridentă" [G.I. Tohăneanu. *Sinonimia...*, p. 110]. Iată aceste versuri citate din culegerea „Materia şi visele": „Cresc în urma mea şi-n faţă / Mari plantaţii de viaţă, / Tinere, bogate, cum / Noi pe vremuri *nu văzum*".

inv. 182414

Scanned with OKEN Scanner

Aşadar, forma arhaică a perfectului simplu persoana I plural constituie un caz tipic de sinonimie morfologică structurală în cadrul perfectului, deşi la ea se recurge foarte rar. O situaţie analogică avem şi la utilizarea mai mult ca perfectului analitic de tipul *a fost căzut,* sinonim cu *căzuse*, aşa cum apare el în scrierile lui M.Eminescu, O.Goga, G.Coşbuc ş.a., ca în exemplele: „Semne-avem, şi-n miezuine le-*au fost pus* de mult bătrînii" (O.Goga. *De mult*); "Mie-mi pare că uitarăm / Cît de mult ne-*am fost iubit*" (M.Eminescu. *După ce atîta vreme*). Totuşi, forma de perfect simplu cronologic marcat este cu mult mai rar folosită, chiar şi decît mai mult ca perfectul arhaic. Gradul de frecvenţă deosebit de scăzut al acestei forme se datoreşte, probabil, tendinţei generale de a înlocui formele perfectului simplu prin cele ale perfectului compus, la care mai putem adăuga şi faptul că forma arhaică a perfectului simplu sună prea artificial şi neobişnuit, spre deosebire de forma mai mult ca perfectului perifrastic. Aceasta din urmă poate fi întîlnită şi astăzi utilizată în mod normal în unele graiuri [V.Melnic. *Elemente...*, p. 14].

Forma perfectului simplu arhaic nu trebuie trecută totuşi cu vederea, deoarece întrebuinţarea ei denotă o acţiune pe care se întemeiază un anumit fapt stilistic. Cît priveşte forma persoanei a II-a plural a perfectului simplu arhaic, ea nu este utilizată în genere în vorbirea contemporană, chiar şi în limbajul poetic.

5.2. Varianta perifrastică a mai mult ca perfectului în limbajul poetic

În limba română veche, paralel cu forma sintetică de mai mult ca perfect, exista, după cum se ştie, un sistem întreg de forme perifrastice, avînd aceeaşi valoare temporală ca şi cea sintetică. Se formau cu ajutorul verbului auxiliar *a fi* la imperfect, perfect compus sau mai mult ca perfect plus participiul verbului de conjugat: *era făcut* „făcuse", *au fost intrat* „intrase", *se fusese rădicatu* „se ridicase".

Gradul de frecvenţă a acestor forme perifrastice varia de la un text la altul. Astfel, spre exemplu, în Codicele Voroneţean (începutul secolului al XVI-lea) unde mai mult ca perfectul era în general foarte rar utilizat, din 17 cazuri de întrebuinţare 7 (42,85%) revin formelor perifrastice, în timp ce în „Letopiseţul Ţării Moldovei" al lui

I.Neculce (prima jumătate a sec. XVIII) din 745 de cazuri de folosire a mai mult ca perfectului 688 sunt cele cu formă sintetică, formele perifrastice fiind atestate în total doar de 57 (7,65%) de ori [V.Pamfil. *Formele...*, p. 211-213].

Dintre toate formele perifrastice ale mai mult ca perfectului, în limba română contemporană s-a menţinut numai cea alcătuită cu ajutorul perfectului compus al verbului auxiliar plus participiu, devenită arhaică încă din secolul al XIX-lea. Este utilizată astăzi doar de către maeştrii cuvîntului artistic, continuînd a fi uzuală numai dialectal [V.Melnic. *Elemente...*, p. 114].

Ţinem să remarcăm că în cazul utilizării dialectale a formei arhaice de tipul *a fost spus* „spusese" conotaţia de „corp străin" pentru text nu apare, ceea ce o şi lipseşte de vreo anumită notă expresivă. Situaţia este cu totul alta cînd acest arhaism gramatical este întrebuinţat în limbajul artistic, cu deosebire – în poezie.

Întrebuinţarea formei perifrastice a mai mult ca perfectului cronologic marcat în stilul poetic este sesizată ca o bruscă abatere de la norma lingvistică actuală, deoarece pentru limba română contemporană este caracteristică folosirea formei sintetice de mai mult ca perfect. O asemenea deviere nu constituie un fapt de încălcare a corectitudinii lingvistice, ci o abatere de la uzul actual obişnuit, caracterizîndu-se printr-un grad scăzut de frecvenţă, ceea ce face ca forma perifrastică de mai mult ca perfect să capete marcă stilistică. Cu alte cuvinte, este vorba despre o astfel de utilizare a formei gramaticale, care se caracterizează prin neobişnuitul întrebuinţării, prin apariţia unui element imprevizibil în situaţia verbală dată. Astfel în exemplul „Părea că printre nouri s-a fost deschis o poartă, / Prin care trece albă regina nopţii moartă" (M.Eminescu. *Melancolie*) folosirea mai mult ca perfectului perifrastic *s-a fost deschis* ca variantă sinonimică a formei sintetice *se deschisese* nu se datorează unor necesităţi impuse de tehnica versificaţiei, căci dacă vom încerca să substituim această formă perifrastică prin cea sintetică (*se deschisese*), structura metrică va rămîne intactă. Poetul a intuit expresivitatea deosebită a formei slab previzibile de mai mult ca perfect perifrastic şi a folosit-o cu scopul de a sugera o distanţă cronologică mai mare dintre prezentul gnomic *trece* şi mai mult ca perfectul *s-a fost deschis*, descrierea măreţiei evenimentului căpătînd astfel o pronunţată notă de

Scanned with OKEN Scanner

solemnitate. Totodată anterioritatea pluteşte în „ceaţa unei viziuni impresioniste." [L.Galdi. *Introducere*..., p. 67]

Este itneresant de remarcat că această imagine şi forma ei artistică a fost preluată de O.Goga:

„Părea că printre nouri negri / Spre iad *s-a fost deschis* o poartă" (*Blestem*)

Utilizarea formei specific eminesciene a mai mult ca perfectului perifrastic de către O.Goga ne ilustrează puternica influenţă pe care a exercitat-o marele poet.

Tot la Eminescu citim: „Şi apa, unde-*au fost căzut* / În cercuri se roteşte" (*Luceafărul*) sau: „Mie-mi pare că uităm cît de mult / *Ne-am fost iubit.*" (*După ce atîta vreme*)

Mai mult ca perfectul perifrastic, după cum spuneam, este întrebuinţat de către poeţi graţie tonalităţii grave, solemne, pe care o poate atribui naraţiunii artistice. O atare culoare stilistică se datorează caracterului neobişnuit al formei arhaice, contrastului dintre elementul lingvistic utilizat tradiţional şi cel pe care scriitorul îl foloseşte în comunicarea dată. De exemplu:

„Iar din ţările albastre / Încet *s-a fost desprins* o stea." (O.Goga. *Tempora*)

Construcţia perifrastică devenind cronologic marcată pentru vorbirea contemporană şi nefiind folosită în limbajul uzual, reprezintă un sinonim poetic al formei sintetice de mai mult ca perfect. Anume nota expresivă, tonalitatea gravă a variantei perifrastice a determinat folosirea ei în limbajul poetic, imprimînd comunicării un caracter patetic, înălţător. Un asemenea arhaism gramatical devine component esenţial al unui tot organic. Şi dacă vom încerca să-l eliminăm sau să-l substituim printr-un element neutru sub aspect stilistic,vom şterbi din ţesătura operei, coloritul ei.

Forma perifrastică de mai mult ca perfect este utilizată uneori în scopul unei stilizări istorice sau pentru redarea unei atmosfere arhaice în poeziile cu subiect istoric, aşa cum avem, bunăoară, în poemul „Gemenii" în care poetul evocă drama prinţului Brigbel şi, implicit, personaje şi umbre din mitologia dacică. Cititorului i se creează iluzia pătrunderii în epoca descrisă. De exemplu:

„Brigbelu, rege tînăr din vremea cea căruntă, / Pe zeii vechii Dacii i-*a fost chemat* la nuntă. / Frumos au ars în flăcări prinosul de pe

Scanned with OKEN Scanner

vatră, / Pe cînd intrară oaspii sub bolțile-i de piatră." (M.Eminescu. *Gemenii*)

Aici mai mult ca perfectul perifrastic (*a fost chemat* = chemase), armonizîndu-se cu epitetele (vremea cea) *căruntă*, (zeii) *vechii* Dacii, contribuie cu deosebită pregnanță la crearea atmosferei arhaice. La acestea se mai adaugă și forma persoanei a III-a singular a perfectului compus *au ars* (pentru *a ars*) și pluralul *oaspi* refăcut prin analogie după forma singularului vechi *oaspe* (din latinește *hospĕs*). Forma *a fost chemat* ca elemnt arhaic se îmbină organic cu atmosfera din întreaga poezie „se rînduiește printre factorii care realizează, cu deplin succes, dificila operație a situării în epocă" [G.I.Tohăneanu. *Arta...*, p. 187], sintetizînd expresiv elemente de basm și legendă.

O situație similară observăm și în următorul exemplu:

„Purced încet plăieșii cu povara / Nevoilor pe nestatornic drum, / *S-a fost pornit* cu ei odinioară / Copilul către vîrstnicul de-acum." (P.Boțu. *Mama*)

Și aici mai mult ca perfectul perifrastic (*s-a fost pornit* = „pornise") se află în armonie deplină cu arhaismele *purced, plăieșii,* alcătuind împreună cu acestea un triptic de procedee arhaice. În felul acesta, o asemenea variantă de mai mult ca perfect este sesizată de către cititor nu ca o formă artificială, prea elegantă, ci ca un element al limbii, care, grație sferei sale înguste de utilizare, previzibilității scăzute, are menirea de a conferi evenimentului descris o deosebită grandoare. Cu aceeași funcție apare și în următorul exemplu:

„Și spusu-mi-ai sub stele argintii / Că-n șipotul acestei melodii / Te-*a fost* cîndva măicuța *legănat.*" (L.Deleanu. *A înflorit liliacul*)

Această suită de arhaisme gramaticale, pe lîngă tonalitatea solemnă, gravă, mai introduce și o anumită aromă din vechime.

Merită a fi relevată și ideea că poeții recurg uneori la o asemenea „raritate" morfologică, cum este mai mult ca perfectul perifrastic, pentru a arăta că faptele relatate s-au petrecut demult, străbătînd în zilele noastre din negura vremurilor. De exemplu:

„După ce atîta vreme / Laolaltă n-am vorbit, / Mie-mi pare că uitarăm / Cît de mult *ne-am fost iubit.*" (M.Eminescu. *După ce atîta vreme*)

O întrebuințare analogică la Șt.O. Iosif:

„Știam demult. În vis, odată, văzui viața ta ursită, / Văzui și noaptea-ntunecată ce inima ți-*a fost robit*-o" (*N-am împotriva ta nimica*)

Scanned with OKEN Scanner

Verbele cu formă de mai mult ca perfect perifrastic *ne-am fost iubit, a fost robit,* integrîndu-se în armonia interioară a versurilor, creează impresia că acțiunile redate de ele au avut loc într-o perioadă atît de îndepărtată, încît ele au devenit simple amintiri. Deplasînd acțiunea la o perioadă demult trecută, această formă perifrastică de mai mult ca perfect arhaic capătă valoare afectivă, de care nu dispune varianta literară sintetică, potrivindu-se cu mult mai bine atmosferei evocate, contribuind la adîncirea ei cronologică.

La utilizarea formei de mai mult ca perfect cronologic marcat se recurge în mod deliberat, în dependență de ideea exprimată, de scopul comunicativ. Deşi raporturile sinonimice dintre mai mult ca perfectul perifrastic şi cel sintetic sînt paradigmatice, țin de sistem, aceste forme nu pot fi substituite una prin alta, reciproc, întrucît se deosebesc nu numai prin marcă cronologică (prin natura arhaică a formei perifrastice), dar şi prin conotații de ordin expresiv. Forma sintetică de mai mult ca perfect, care, de fapt, este neutră în planul nuanțării artistice, nu poate conferi limbajului poetic note expresive suplimentare (tonalitate gravă, solemnă), nu poate servi nici ca element al unei stilizări istorice, evocative.

Scanned with OKEN Scanner

VI. NORMA ŞI UZUL PRIVIND UTILIZAREA UNOR FORME VERBALE ÎN LIMBAJUL ARTISTIC

Norma lingvistică este considerată, pe bună dreptate, fenomen social prin excelenţă, căci constituie o urmare a acţiunii, de lungă durată a vorbitorilor asupra modului de exprimare.

În lingvistica contemporană este bine cunoscută concepţia lui E.Coşeriu, conform căreia „sistemul limbii este sistemul potenţelor structurale, iar norma este sistemul realizărilor obligatorii... acceptate în societatea dată şi de cultura dată; norma corespunde nu modului cum se poate spune, ci felului cum s-a spus deja şi ce, prin tradiţie, se spune în societatea dată. Sistemul cuprinde formele ideale de realizare a unei limbi, adică tehnica şi modelele pentru activitatea corespunzătoare a limbii; norma, însă, integrează modelele realizate deja istoriceşte cu ajutorul acestei tehnici şi în conformitate cu aceste modele" [E.Coşeriu. *Sinhronia...*, p. 175].

Menirea normei este de a neutraliza arbitrarul individual în comunicarea verbală în măsura în care este necesar pentru a menţine vorbirea vie, iar împreună cu ea şi limba, într-o omogenitate relativ stabilă, care ar garanta înţelegerea reciprocă dintre vorbitori.

O deosebită însemnătate pentru stilistică, în special pentru stilistica limbajului artistic, o au devierile de la varianta constantă, de la norma canonică. Însă, „nu orice abateri reprezintă şi fapte de stil. Se mai cere pentru aceasta ca ele să fie utilizate în mod intenţionat" [I.Coteanu. *Stilistica...*, p. 66].

Referindu-se la limba literaturii artistice, cunoscutul cercetător rus L.V. Şcerba scria în această privinţă: „...autori care nu ar devia de la normă, desigur, nu există; ei ar fi insuportabil de plicticoşi... Cînd simţul normei este cultivat la om, anume atunci el şi începe să intuiască toată splendoarea devierilor întemeiate la scriitorii buni. Eu spun „întemeiate", deoarece la autorii slabi devierile deseori nu sunt pe deplin motivate prin conţinutul intern. Anume din această cauză aceşti autori şi sunt consideraţi slabi." [L.V. Şcerba. *Spornîe voprosî...*, p. 40].

Adevăraţii maeştri ai cuvîntului artistic, dacă şi se abat de la normele limbii literare, se abat intenţionat şi creator – pentru atingerea unei

expresivităţi neobişnuite a stilului, care l-ar captiva pe cititor. În acest sens precizia limbajului artistic nu concordă perfect cu precizia gramaticii.

Cantitatea informaţiei, forţa devierii şi, prin urmare, efectul stilistic sunt direct proporţionale neaşteptării, imprevizibilităţii elementului marcat. Drept normă ne serveşte contextul, care este alcătuit prin aranjarea firească a elementelor cu înaltă previzibilitate în raport cu elementul contrastant, ce violează aranjamentul dat. Şi, de fapt, nu importă, e alcătuit contextul din metafore, epitete (fiind frecvent repetate, ele devin previzibile) sau din elemente neutre. Orice element al limbii poate fi utilizat la alcătuirea firească a contextului, dar, totodată, poate constitui şi o abatere pe canavana acestuia. Problema se reduce la gradul de previzibilitate, căci însăşi densitatea elementelor imprevizibile, „saturînd contextul, poate să le facă să-şi piardă propriul efect de surpriză şi să le anuleze valoarea de abatere" [M.Riffater. *Încercări*..., p. 73].

La efectuarea unei analize stilistice se ia, de obicei, comparatul (în cazul nostru, contextul), cu care se poate stabili noutatea unei asociaţii de mijloace lingvistice (lexicale sau gramaticale).

Astfel, utilizarea neobişnuită a formei substantivale de plural a numelor de persoană, ca în exemplul: „*Şi rămîn de-a-n picioare / Dogorîţii piloni / Să-i trăiască sub scutu-i / Dinastii de* ***Ioni***" (P.Boţu. *Casă în Bugeac*), constituie o abatere în raport cu asocierile admise de norma comună. O asemenea întrebuinţare a normei este, în fond, irealizabilă la nivelul uzului general. Acest tip de abatere poate fi considerat drept element revelator pentru caracterizarea vorbirii personajelor sau a stilului individual al unui scriitor. Îl vom numi **abatere de gradul I** sau **de ordin calitativ**. Aplicată la utilizarea elementelor lexicale, asemenea abatere poate constitui anomalia semantică a epitetului sau a metaforei, ca, de exemplu, „copila-mi murmurare" (M.Eminescu. *Din străinătate*), „al străvechii slove bucium" (Gr.Vieru. *Legămînt*).

Mai există, însă, şi alt tip de abatere. Astfel, bunăoară, prin utilizarea intenţionată a formei verbale de persoana a II-a în locul persoanei I, a perfectului compus pentru viitor, a determinării cu articol nehotărît în flexiunea substantivului în locul articolului zero, a formei de număr singular pentru plural etc. nu se va încălca o regulă de compatibilitate semantică, asemenea forme fiind realizabile la nivelul uzului, aşa cum le atestăm în următoarele exemple:

Scanned with OKEN Scanner

„Dar de nu-i păzi-o bine, / *Ţi-ai găsit* duşman în mine,/ căci fac moarte / pentru ea" (G.Coşbuc. *Recrutul*);

„Şi nu voi ca să te sperii, nici nu voi să te-nspăimînt,
Cum veniră, se făcură toţi *o apă şi-un pămînt*" (M.Eminescu. *Scrisoarea III*);

„A fost atîta *chiu* şi *cînt* / Cum nu s-a pomenit cuvînt." (G.Coşbuc. *Nunta Zamfirei*)

Mijloacele morfologice cu valori schimbate sau cu substituiri de forme pot fi realizate sau nerealizate. Noutatea unor astfel de realizări în stilul individual al scriitorului sau în stilul beletristic în genere poate fi stabilită statistic în raport cu utilizarea lor la alţi autori sau în anumite stiluri funcţionale. Abaterea în raport cu un anumit uz o vom numi-o **abatere de gradul II** sau **de ordin cantitativ**. Identificînd acest tip de abatere, putem distinge îmbinările stereotipe de cele nestereotipe, putem preciza preferinţa unui scriitor pentru anumite mijloace stilistice ale limbii etc.

Atît abaterea de gradul I, cît şi abaterea de gradul II îi acordă logoformei din textul dat o anumită marcă stilistică, luată în opoziţie cu aceeaşi logoformă, dar nemarcată (neutră) în alt text.

Opoziţia *marcat/nemarcat* la nivel morfologic poate fi distinsă numai pe fundalul altor opoziţii binare, cum sînt: *corect/incorect, acceptabil/inacceptabil, obişnuit/neobişnuit.*[1]

Opoziţia *corect/incorect* se stabileşte pe baza regulilor gramaticale ale limbii. În cazul cînd regulile limbii nu sînt respectate în ceea ce priveşte utilizarea vreunui element al ei, o asemenea utilizare ar trebui considerată incorectă, deoarece „corect" în sens lingvistic înseamnă modul în care este realizat sistemul limbii de către întreaga comunitate de vorbitori la etapa dată de dezvoltare. Numai corectitudinea poate asigura înţelegerea dintre vorbitori.

Prin urmare, opoziţia *corect/incorect* constă în încălcarea unei astfel de norme, care este expresia corectitudinii. Însă şi aici este posibilă apariţia unor abateri, care pot căpăta indicele acceptabilităţii, dacă, bineînţeles, o asemenea încălcare este justificată. Este vorba, deci, despre acea abatere de gradul I sau de ordin calitativ, care la nivelul uzului general este irealizabilă.

---

[1] Acest sistem de opoziţii a fost relevat de către I.R. Galperin la nivel sintactic, în cadrul segmentelor de text (*A se vedea*: Galperin I.R., *O prinţipah…*, p. 271).

Scanned with OKEN Scanner

Încălcarea normei gramaticale poate fi justificată numai în anumite tipuri de text şi în anumite împrejurări. Să zicem, într-o poezie, unde, pe lîngă expresivitate, mai apar şi necesităţi de ordin prozodic [P.Zugun. *Rigorile*..., p. 48-50]. De aceea, bunăoară, utilizarea, în fond, de prisos a articolului posesiv în versurile lui M.Eminescu:

„Inima-i creştea de dorul / *Al* străinului frumos" (*Făt-Frumos din tei*) sau lipsa acordului articolului posesiv cu substantivul determinat:

„La noi de jale povestesc / *A* codrilor desişuri" (O.Goga. *Noi*)

este, credem, motivată, cu atît mai mult că, în afară de necesităţile metrice, pare să li se fi atribuit şi o oarecare expresivitate.

Îşi pot avea justificare şi unele forme verbale aberante în cazul în care se va recurge în scopuri de ordin prozodic sau expresiv. Nu vom condamna, spre exemplu, forme verbale de conjunctiv prezent de tipul *să pastre* (cor.: *să păstreze*) sau de indicativ prezent *se darmă* (cor.: *se dărîmă*) aşa cum apar ele, bunăoară, în versurile lui P.Boţu: „Şi numai sămînţa ştia *să*-şi *pastre*.../ Să cheme pămîntul din muncă, din glastre – / La fel s-o renască din cerul albastru" (*Casă în Bugeac*); „Bat păsările cerului alarmă.../ Se-aude-n cer tăcerea cum *se darmă*" (*Ibidem*).

Contrar normelor canonice, întîlnim cazuri de deprefixare privind, mai cu seamă, îndepărtarea sufixelor *–ez* sau *–esc* cu rol de desinenţe. Cîteva exemple din poezia lui M.Eminescu: *însesnină* în loc de *însenineză* („Speranţa"), *lumină* în loc de *luminează* („Ector şi Andromache"), *muge* în loc de *mugeşte* („La o artistă"), *s-oglindă* în loc de *s-oglindeşte* („Frumoasă-i"). Iată cum sună o asemenea desufixare în versuri: „Nimica, doar icoana-ţi, care mă-*nvenină*, / Nimic, doar suvenirea surîsului tău mic, / Nimic decît o rază din faţa ta senină, / Din ochiul tău senin" („Amorul unei marmure"); „Dar de-oi muri vreodată, copilă gînditoare,/ Crezi c-*o să-ncet* din stele mai mult a te iubi?" („De-aş muri ori de-ai muri").

O asemenea incorectitudine a formei verbale este impusă aici atît de rigorile prosodice, cît şi de intenţia de a-l impresiona pe cititor prin introducerea neaşteptată a unor forme trunchiate, neobişnuite.

Ar fi cazul să menţionăm că utilizarea unor astfel de forme verbale aberante poate fi atestată nu numai în poezie, dar şi în proza artistică, aici scopul fiind cu totul altul. Să ne amintim, bunăoară, de modul cum se exprimă madam Caliopi Busuioc din comedia satirică „Muza de la Burdujăni" de C.Negruzzi:

Scanned with OKEN Scanner

„Dar, firește, poftesc în casa mea să nu mai calci. Destul e de cînd mă *compromentezi,* depărtînd partizile ce mi se înfățășază. În adevăr, cînd vede cineva pe un om că se ține litcă de poalele unei biete tinere femei, cine mai are curaj *să se prezenteze*?"

Aceeași eroină folosește *anonsează* pentru *anunță, repetez* pentru *repet, reprezentez* pentru *reprezint* etc. Denaturînd în mod intenționat formele verbale respective, autorul nu a urmărit alt scop, decît acela de a ridiculiza asemenea personaje.

Să nu se creadă, însă, că la atare devieri de la normă se poate recurge numai în scopul unor caracterizări depreciative ale felului de a se exprima al unor indivizi. În romanul „Arhanghelii" de I.Agîrbiceanu întîlnim, spre exemplu, forma *să lucre* (= să lucreze) ce contravine normei literare. Probabil că și aceasta este justificată, căci, luată în contextul dat, ea nu este altceva decît o formă regională, proprie, după cum se vede, vorbitorilor din Țara Moților, avînd și o pronunțată notă stilistică de natură caracterologică. De exemplu:

„Da-l-aș dracului de bătrîn, cum a putut *să lucre* așa de frumos.

Tot mai greu puteam hotărî care *să lucre* în frunte".

Este vorba, după cum vedem din exemplele de mai sus, despre o serie de forme verbale, dintre care una trebuie considerată corectă, utilizată în conformitate cu norma literară. La acestea mai putem adăuga exemple de tipul: *se avîntează* (cor.: *se avîntă*), *să executeze* (cor.: *să execute*), *recomandez* (cor.: *recomand*), *iritează* (cor.: *irită*), *să biruiască* (cor.: *să biruie*), *să destăinuie* (cor.: *să destăinuiască*), care pot fi întîlnite deseori în limbajul oral al unor vorbitori.

Este adevărat că întîlnim cazuri în care unul și același verb poate avea forme duble, ambele corespunzînd normei literare. Da, însă coexistența unor asemenea forme se datorește faptului că ele se disting prin anumite nuanțe semantice, de care este necesar să se țină cont în scopul utilizării lor corecte. De exemplu: *manifest* „arăt, dau la iveală" și *manifestez* „fac manifestație", *reflectă* „oglindește, redă" (lumina se reflectă) și *reflectez* „meditez, gîndesc", *acord* „dau (ajutor)" și *acordez* (un instrument muzical).

Asemenea norme sînt fixate de dicționarele în vigoare și, în primul rînd, de cel ortografic. Dacă vom privi, însă, retrospectiv modul în care astfel de verbe erau întrebuințate cu un secol în urmă,

Scanned with OKEN Scanner

vom putea observa că, bunăoară, chiar şi marele Eminescu nu făcea o atare distincţie. De exemplu:

„Simt că ochii mei abia mai *reflectează* (pentru *reflectă* – V.M.) lumea-n care trăiesc" (*Cezara*);

„Dar aşa ne e destinul, / Vitreg prea adeseori,/ Unui lumea i-*acordează* (pentru *acordă* – V.M.); Iar pe altul îl botează / Cu-a lui rouă de ninsori." (*Misterele nopţii*)

Pentru Eminescu şi pentru contemporanii săi o asemenea utilizare trebuie considerată ca acceptabilă, căci încă nu existau dubletele morfologice respective, menite să diferenţieze semnificaţii lexicale. O astfel de diferenţiere apare mai tîrziu, devenind normă pentru vorbitorii de azi.

Un alt caz de utilizare aberantă inacceptabilă îi reprezintă confuzia dintre verbele cu accentul pe radical şi cele cu accentul pe vocala tematică, fapt ce dă naştere la forme greşite de viitor, condiţional, infinitiv, conjunctiv. Astfel, de multe ori poţi auzi sau citi forme de felul: se poate *prevede* (cor.: se poate *prevedea*); poate *apare* (cor.: poate *apărea*), *va cade* (cor.: va *cădea*), *mi-ar place* (cor.: *mi-ar plăcea*), *să bătem* (cor.: *să batem*), *să cusiţi* (cor.: *să coaseţi*) ş.a. Iată cum apar unele din ele în context:

„Afară mătuşa Maria chema puii. Unul din ei *va cade* (cor.: *va cădea* – V.M.) jertfă mesei mele de prînz." (A.Busuioc. *Singur în faţa dragostei*)

„În curînd *va apare* (cor.: *va apărea* – V.M.) de după deal şi soarele." (D.Matcovschi. *Toamna porumbeilor albi*)

Dacă asemenea forme erau întrebuinţate în dialog, mai puteam presupune că prin utilizarea lor se urmăreşte vreun scop stilistic, însă în referat autoricesc ele nu pot fi calificate altfel decît ca forme aberante, inacceptabile.

O astfel de întebuinţare a formelor verbale poate fi admisă întrucîtva doar în limbajul poeziei, unde, după cum spuneam, intervin cerinţe de ordin prosodic (ritm, rimă). De exemplu:

„Pasul greu al orelor *va tace* / Iz de tei va bate la ferestre. / Eu mă voi găti de moarte-n pace, / Ca voinicul cela din poveste." (A.Busuioc. *Nemurire*)

În felul acesta, apare problema privind limitele „corectitudinii" la a cărei rezolvare „este implicată nu numai gramatica limbii, ci şi gramatica textului" [I.R. Galperin. *O prinţipah...*, p. 270]. Este vorba,

Scanned with OKEN Scanner

cu alte cuvinte, despre limitele în cadrul cărora incorectitudinea ar putea fi acceptată sau nu.

Opoziția *acceptabil/inacceptabil* este legată nemijlocit de „încălcarea" corectitudinii, adică de normele vorbirii literare, adoptate de întreaga colectivitate în urma realizării practice a sistemului limbii. Mai bine zis, acceptabilitatea este acea incorectitudine care este justificată de scopul pragmatic, de caracterul stilistic al enunțului, de stilul funcțional (în majoritatea cazurilor de stilul limbajului artistic). Ceea ce poate fi acceptat în anumite tipuri de text, nu poate fi admis în altele.

Tipul acesta de opoziție se referă atît la devierile de gradul I, cît și la cele de gradul II, acestora din urmă fiindu-le mai caracteristic, grație frecvenței lor mai înalte, căci se au în vedere abateri de ordin cantitativ, realizabile la nivelul uzului. Deși, însă, realizabile, asemenea devieri pot fi realizate numai în situația în care se urmărește scopul de a conferi comunicării expresivitate prin utilizarea neobișnuită a unei forme sau construcții gramaticale, acestea din urmă aureolîndu-se cu pregnante valori conotative.

Opoziția *obișnuit/neobișnuit* ar trebui examinată ținîndu-se cont de frecvența elementului lingvistic respectiv, orientîndu-se, de asemenea, după natura fiecărui tip de text în parte. Această opoziție poate fi sesizată, cu precădere, pe fundalul utilizării uzuale a formelor obișnuite ale comunicării. Devierea de la normă nu constituie un fapt de încălcare a corectitudinii lingvistice, ci o abatere de la obișnuitul uz actual, caracterizîndu-se printr-un grad scăzut de frecvență, ceea ce și face ca forma respectivă să capete marcă stilistică. Astfel, bunăoară, într-un exemplu ca:

„Dar tot i-a ajuns / La răscruce *de drum* / Și oamenii *strîns-au* durerea în pumn." (P.Boțu. *Balada stepei flămînde*)

Inversia din cadrul perfectului compus, precum și genitivul analitic constituie niște devieri de la schema normală a limbii române literare contemporane, căpătînd indice de elemente neobișnuite. Asemenea forme pot figura mai cu seamă în limbajul poetic de inspirație arhaică sau populară, imprimînd formei de comunicare o pronunțată notă de patetism.

Așadar, contextul servește ca normă, pe al cărui fundal se disting abaterile. Problema normei, însă, nu se epuizează. Forța devierii depinde, de obicei, nu numai de contrastul elementului din cadrul contextului. Receptorul (cititorul) identifică fenomenul neobișnuit cu sistemul de

Scanned with OKEN Scanner

paradigme, încercînd să-l interpreteze pe calea găsirii unor legături între cazul dat şi modelele de uz general ale limbii. În afară de aceasta, forţa devierii mai depinde şi de corespunderea/necorespunderea elementului cu situaţia verbală dată.

În cazul cînd cineva încearcă o surpriză sau observă o „abatere", contextul e acela, în care se găseşte codat stimulentul acestui efect.

Indiferent, fie că este vorba despre o normă sintagmatică ori de una paradigmatică, pe stilist îl interesează, în primul rînd, „anomaliile expresive", adică devierile de la normă, realizate în scopul intensificării forţei de expresie, prin utilizarea neobişnuită, inedită a elementelor lexicale sau a formelor gramaticale. Însă, nu numai „anomaliile expresive", devierile „inedite" ar trebui să-l preocupe pe acel care se interesează de problemele stilului, ci şi elementele, trăsăturile previzibile, canonice, proprii unui anumit gen de vorbire, unui stil funcţional, însoţite de diverse nuanţe de ordin conotativ. Ba şi abaterea de la normă, dacă se recurge la ea intenţionat, se impune prin efectul său de surpriză atunci cînd mesajul, care o conţine, este interpretat nu numai sub aspectul conţinutului său denotativ, ci şi sub aspect conotativ, deoarece vorbitorul doreşte să spună şi altceva decît ceea ce exprimă cuvintele sau formele luate izolat.

În stilul operelor artistice există posibilităţi cu mult mai mari de a utiliza devierea, decît în oricare alt stil funcţional. Însă, şi un scriitor poate să-şi permită abaterea, dar numai în măsura în care aceasta ar contribui la realizarea efectului scontat. În caz contrar, devierea se va transforma într-o deformare, într-o greşeală regretabilă, poate chiar penibilă.

Devierile, şi nu numai la nivel morfologic, pot rezulta, după cum vedem, din două cauze şi, respectiv, pot fi întîlnite în două aspecte ale vorbirii. Prima cauză o constituie încălcarea inconştientă a normelor. În aşa situaţii nu se urmăreşte un anumit scop stilistic. Asemenea devieri pot fi întîlnite mai cu seamă în aspectul oral al vorbirii. Uneori, generalizîndu-se, ele pot deveni inovaţii, reguli acceptate de întreaga masă de vorbitori (*error communis facit ius*). Astfel de fapte se referă, în special, la diferite tipuri de analogie şi constituie un domeniu care ţine mai mult de cultivarea limbii. A doua cauză constă în încălcarea conştientă a normei, cu scopul de a crea impresia neobişnuitului, de a atrage atenţia. Încălcarea poate fi întîlnită, de obicei, în limbajul artistic şi poartă caracterul unei inovaţii individuale.

Scanned with OKEN Scanner

BIBLIOGRAFIE:

Bulgăr Gh. *Limba română. Fonetică. Lexic. Morfologie. Sintaxă. Stilistică.* - Bucureşti, 1995.

Ciobanu A. *Cu privire la definirea modului conjunctiv şi întrebuinţarea conjunctivului fără să.* Însemnări ştiinţifice (Universitatea de Stat din Chişinău), Vol. 42, Filologie, 1960.

Cisneros L.I. *Lengua y estilo*, T. I, Lima, 1959.

Constantinovici E. *Prezentul indicativ în limba moldovenească literară contemporană.* - Chişinău: Ştiinţa, 1980.

Constantinovici E. *Imperfectul – semantică şi valori stilistice.* În cul.: Particularităţile lingvistice ale prozei moldoveneşti contemporane.- Chişinău: Ştiinţa, 1978.

Corlăteanu N. *Studiu asupra sistemei lexicale moldoveneşti din anii 1870-1890* . - Chişinău, 1964.

Coşeriu E. – Косериу Е. Синхрония, диахрония и история // Новое в лингвистике, III. - Москва, 1963.

Coteanu I. *Stilistica funcţională a limbii române.* - Bucureşti: Editura Academiei, 1973.

Cressot M. *Le style et ses techniques.* - Paris: Presses Universitaire de France, 1969.

Crjevscaia O.V. – Кржевская О.В. О стилистическом употреблении имперфекта индикатива в современном французском языке // Иностранные языки в школе, 1955, nr.2.

Cvasnîi M. Note despre unele valori ale imperfectului în limba română // Analele Universităţii Bucureşti // Limba şi literatura română, 1970, nr.2.

Dauzat A. *Le génie de la langue française.* - Paris, 1947.

Dimitriu C. *Gramatica limbii române explicată.* - Iaşi: Junimea, 1979.

Dolinin S.A. – Долинин С.А. *Стилистика французского языка.*- Ленинград: Просвещение, 1978.

Eţcu I. *Unele observaţii asupra substituirii în sistema verbului* // LLM, 1958, nr. 2.

Firsova N.M. – Фирсова Н.М. *Стилистика испанского глагола.* - Москва: Просвещение, 1976.

Scanned with OKEN Scanner

CUPRINS

CUVÎNT ÎNAINTE 3

I. PREMISE GENERALE 6

1.1. Utilizarea transpozitivă a formelor verbale ca necesitate stilistică 6
1.2. Neutralizarea, în planul conținutului, ca produs al transpoziției 11

II. ACTUALIZAREA STILISTICĂ A FORMELOR DE MOD 21

2.1. Indicativul imperatival 23
2.2. Conjunctivul indicatival 27
2.3. Conjunctivul imperatival 31
2.4. Optativul indicatival 38
2.5. Optativul imperatival 42
2.6. Imperativul indicatival 47
2.7. Imperativul condiției 53

III. ACTUALIZAREA STILISTICĂ A FORMELOR DE TIMP 57

3.1. Prezentul futural 58
3.2. Prezentul istoric 63
3.3. Imperfectul cu valoare de prezent 69
3.4. Imperfectul perfectiv 74
3.5. Perfectul compus futural 78
3.6. Perfectul compus cu valoare de prezent 82

IV. POTENȚIALUL STILISTIC AL FORMELOR DE PERSOANĂ 85

V. FORME VERBALE MARCATE CRONOLOGIC 99

5.1. Aspecte ale utilizării perfectului simplu arhaic 99
5.2. Varianta perifrastică a mai mult ca perfectului în limbajul poetic 103

VI. NORMA ȘI UZUL PRIVIND UTILIZAREA UNOR FORME VERBALE ÎN LIMBAJUL ARTISTIC 108

BIBLIOGRAFIE 116

inv. 182 414

Scanned with OKEN Scanner

Vitalie Marin este originar din comuna Brînza, judeţul Cahul, Republica Moldova. Absolvent al Facultăţii de Filologie a universităţii de Stat din Moldova, promoţia 1954. începînd cu anul 1957, anul absolvirii doctoranturii, a urcat, pas cu pas, toate treptele activităţii didactice universitare: lector, lector superior, conferenţiar, profesor universitar. Este distins cu titlul Om emerit în ştiinţă. În decurs de 7 ani (1987 - 1994), în perioada Renaşterii Naţionale, şi-a exercitat funcţia de decan.

Desfăşurîndu-şi activitatea la Facultatea de Litere a USM, Vitalie Marin predă, de-a lungul anilor, cursuri normative şi speciale dintre cele mai necesare unui specialist filolog: Gramatica istorică a limbii române, Stilistica limbii române, stilistica limbajului artistic, stilistica verbului românesc, Analiza etimologică a fondului lexical românesc de origine latină etc.

Investigaţiile ştiinţifice ale lui Vitalie Marin se referă la probleme de istorie a limbii române, stilistică, cultivare a limbii. A publicat peste 170 de lucrări ştiinţifice, inclusiv 15 cărţi (monografii, manuale). Vom nominaliza doar cîteva dintre ele: Schiţe de stilistică a limbii moldoveneşti contemporane (1975), Expresivitate şi corectitudine în comunicarea verbală (1980), Resurse expresive şi elemente normative ale comunicării verbale (1983), Elemente de stilistică gramaticală (1988), Stilistică şi cultivare a vorbirii (1991), Gramatica istorică a limbii române. Manual pentru lecţiile-seminar (1993).

În prezent îşi continuă activitatea la USM în funcţie de profesor universitar.

Scanned with OKEN Scanner